

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПАСТОВЕНСЬКИЙ АНТОН СЕРГІЙОВИЧ

УДК 327-048.87:327.5](4-6”С:470)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**Трансформація політичних відносин між Європейським Союзом та
Російською Федерацією: від співпраці до конфронтації**

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань
05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 052 Політологія

 А.С. Пастовенський

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий керівник: **Гуменюк Алла Германівна,**
кандидат політичних наук, доцент

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Пастовенський А.С. Трансформація політичних відносин між Європейським Союзом та Російською Федерацією: від співпраці до конфронтації. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з політології зі спеціальності 052 Політологія. Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, 2026.

У дисертації здійснено комплексне політологічне дослідження трансформації політичних відносин між Європейським Союзом (далі – ЄС) та Російською Федерацією (далі – РФ) у 1991–2025 роках – від режиму співпраці до режиму системної конфронтації. Актуальність теми зумовлена тим, що відносини ЄС–РФ стали одним із основних вимірів європейської безпеки після завершення «холодної війни», а їхня еволюція демонструє, як інституційно оформлене стратегічне партнерство може втратити стабілізуючу функцію і бути заміщене логікою стримування, санкційного обмеження, політичного дистанціювання та боротьби за зміст європейського порядку.

Метою дисертації є визначення основних складових елементів процесу трансформації політичних відносин між Європейським Союзом та Російською Федерацією у 1991–2025 роках (чинники, етапи, рівні, напрями тощо) і з'ясуванні впливу зміни режиму взаємодії між цими суб'єктами на формування європейського політичного порядку. У дисертаційному дослідженні політичні відносини розглянуто як багатовимірну систему інституційної, безпекової, економічної, нормативно-ціннісної та дискурсивної взаємодії. Співпраця і конфронтація розглядаються не як прості стани відносин або рівні інтенсивності контактів, а як різні режими політичної організації взаємодії.

Теоретико-методологічна основа дослідження ґрунтується на принципах наукової об'єктивності, історизму, системності та методологічного плюралізму.

Комплексний характер роботи забезпечено поєднанням загальнонаукових та спеціальних методів дослідження.

У роботі використано міждисциплінарний підхід, що дозволив поєднати знання з політичної науки, теорії міжнародних відносин, юридичної та історичної наук. Застосування системного підходу дозволило розглянути політичні відносини ЄС–РФ як цілісну динамічну підсистему європейської та світової політики, що обумовлена впливом ендогенних та екзогенних чинників. Структурно-функціональний підхід використано для осмислення функціональної спроможності інститутів трансформувати двосторонні суперечності як у керовані форми політичного компромісу, так і конфронтації. Політико-культурний підхід застосовано для аналізу нормативно-ціннісного виміру трансформації відносин між ЄС та РФ, окреслення «когнітивного розриву», в межах якого однакові геополітичні процеси інтерпретувалися сторонами через принципово різні системи смислів, що вплинуло на блокування політичного компромісу. Історичний метод застосовано для аналізу еволюції відносин ЄС–РФ у період 1991–2025 років, виокремлення ключових етапів ескалації та точок біфуркації (кризових точок 2008, 2014, 2022 років), послідовності формування, ерозії та заміщення режиму співпраці. Порівняльний метод використано для співставлення зовнішньополітичних доктрин, етапів трансформації політичних відносин між ЄС та РФ, моделей нормативного позиціонування, легітимності, ціннісної системи ЄС та РФ. Використання дискурс-аналізу надало можливість дослідити зміну мови партнерства, концепцій зовнішньої політики, стратегій безпеки та виявити розбіжності у трактуванні понять безпеки, суверенітету, демократії, права та інших. Для виявлення причинно-наслідкових зв'язків, у межах яких кризові події змінювали інтерпретації сторін, породжували реакції й закріплювали нову основу взаємодії, застосовано каузальний аналіз.

Також дослідження спирається на принципи діалектики, що дозволило розглянути кризу стратегічного партнерства не лише як певний «збій» у

відносинах, а як процес накопичення внутрішніх суперечностей, які спричинили якісну зміну системи взаємин між ЄС та РФ.

Дисертаційне дослідження базується на поєднанні теоретичних підходів неореалізму, ліберального інституціоналізму, конструктивізму та дискурсивного інституціоналізму. Неореалізм використано для пояснення структурних меж співпраці, конкуренції за стратегічний простір, сприйняття загроз і логіки стримування. Ліберальний інституціоналізм надав змогу проаналізувати, як угоди, процедури, саміти, секторальні діалоги та санкційні режими формують або змінюють очікування сторін. Конструктивізм дозволив розкрити роль ідентичностей, норм, уявлень про суверенітет, право й легітимний порядок. Дискурсивний інституціоналізм надав розуміння, як офіційні інтерпретації, політичні наративи й мова загрози закріплюються в інституційній практиці та змінюють можливості політичного компромісу.

Методологічну основу дослідження предмету дослідження сформовано на трьох рівнях аналізу: структурно-безпековому, інституційному і нормативно-дискурсивному. На структурно-безпековому рівні аналізується зміна уявлень сторін про загрозу, стратегічний простір, суверенітет України, розширення європейських та євроатлантичних інституцій і допустимість примусу. На інституційному – досліджується зміна функції угод, самітів, секторальних форматів, енергетичного діалогу, санкційних режимів і процедур ухвалення рішень. На нормативно-дискурсивному – фіксується, як ЄС і РФ легітимують власні дії, означають одна одну як партнера, опонента або загрозу та формують уявлення про право, суверенітет, історичну справедливість і межі політичної відповідальності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному підході до аналізу трансформації відносин між ЄС та РФ, обґрунтуванні нелінійності і багатовимірності цього процесу та визначенні, що безпековий тиск та інституційна ерозія створили умови для деструкції партнерства, політизація економіки змінила взаємозалежність на джерело стратегічної вразливості, а

нормативно-дискурсивний розрив зафіксував певну точку неповернення, унеможливлення відновлення моделі взаємодії та визначення незворотності переходу до системної конфронтації.

У дисертації концептуалізовано трансформацію політичних відносин ЄС–РФ як зміну режиму взаємодії. На відміну від підходів, які описують її переважно як кризу стратегічного партнерства або як послідовність зовнішньополітичних конфліктів, у роботі співпраця і конфронтація розглядаються як різні способи політичної організації однієї багатовимірної системи відносин. Запропоновано авторське бачення сутності політичних відносин між Європейським Союзом та Росією як історично змінної системи інституційних, безпекових, економічних, нормативно-ціннісних і дискурсивних зв'язків, через які сторони формують, узгоджують або оспорюють правила співіснування, межі легітимного примусу, доступ до стратегічних ресурсів і засади європейського порядку.

Обґрунтовано аналіз трансформації політичних відносин ЄС–РФ через поєднання п'яти вимірів взаємодії (інституційний, безпековий, економічний, нормативно-ціннісний, дискурсивний) та трьох рівнів взаємодії, а саме: структурно-безпекового, інституційного й нормативно-дискурсивного. Такий підхід дозволив з'ясувати як безпековий тиск, ерозія інститутів, політизація взаємозалежності, а також комунікативний і соціокультурний простір формують спільний механізм переходу до конфронтації.

Запропоновано періодизацію трансформації відносин ЄС–РФ: 1991–2000 роки – інституціоналізація обмеженого прагматичного партнерства; 2000–2013 роки – секторальне поглиблення співпраці та накопичення суперечностей; 2014–2021 роки – санкційне стримування, селективне залучення й конфліктна взаємозалежність; 2022–2025 роки – відкрита воєнно-політична конфронтація, санкційна ескалація, енергетичне роз'єднання та довгострокова підтримка України з боку ЄС. Окрему увагу приділено ролі України як структурного індикатора логіки відносин ЄС–РФ. Доведено, що питання суверенітету,

територіальної цілісності та права України на самостійний зовнішньополітичний вибір виявило несумісність європейської моделі порядку, заснованої на праві й добровільності інтеграційного вибору, та російської моделі регіонального впливу, що спиралася на статусні претензії, безпекову ієрархію й допустимість примусу.

Практичне значення результатів полягає у можливості їх використання для експертного аналізу і осмислення зовнішньої політики України та ЄС щодо РФ, оцінки трансформації європейської безпеки, аналізу санкційної політики, стратегічних комунікацій і протидії інформаційним впливам РФ. Матеріали дисертації можуть бути використані також в освітній сфері, при розробці навчальних курсів із політології, міжнародних відносин, європейських студій та безпекових досліджень.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. У першому розділі сформовано теоретико-методологічні параметри дослідження, операціоналізовано поняття політичних відносин, режиму співпраці й режиму конфронтації та доведено, що стратегічне партнерство ЄС–РФ містило вбудовані умови нестійкості. У другому розділі переосмислено і реконструйовано історію розвитку відносин ЄС–РФ у 1991–2025 роках і показано, що кожен етап супроводжувався зміною функціонального призначення інституцій, економічної взаємозалежності, безпекового діалогу та нормативно-дискурсивних означень. У третьому розділі проаналізовано ціннісно-ідеологічну основу, інформаційно-дискурсивний і санкційно-інституційний механізми закріплення конфронтації та обґрунтовано, що сучасний режим ЄС–РФ є не запереченням взаємодії, а її новою формою, у якій домінують стримування, обмеження, захист стійкості та боротьба за зміст європейського порядку.

Ключові слова: політичні відносини Європейський Союз – Російська Федерація; політична трансформація; режим співпраці; режим конфронтації; стратегічне партнерство; зовнішня політика Європейського Союзу;

постбіполярна політика; зовнішня політика Російської Федерації; європейський політичний порядок; безпека; демократія; російський авторитаризм (путінізм); гібридна та інформаційна війна; пропаганда; війна РФ проти України.

ABSTRACT

Pastovenskyi A. S. Transformation of Political Relations between the European Union and the Russian Federation: From Cooperation to Confrontation.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in specialty 052 Political Science. Dragomanov Ukrainian State University. Kyiv, 2026.

The dissertation presents a comprehensive political science study of the transformation of political relations between the European Union (hereinafter referred to as the EU) and the Russian Federation (hereinafter referred to as the RF) in 1991–2025 – from a regime of cooperation to a regime of systemic confrontation. The relevance of the topic is due to the fact that relations between the EU and Russian Federation have become one of the main dimensions of European security after the end of the Cold War, and their evolution demonstrates how an institutionally structured strategic partnership can lose its stabilizing function and be replaced by the logic of deterrence, sanctions-based restrictions, political distancing and the struggle for the content of the European order. The purpose of the dissertation is to identify the main components of the transformation process of political relations between the European Union and the Russian Federation in 1991–2025 (factors, stages, levels, directions, etc.) and to clarify the impact of changes in the interaction regime of interaction between these entities on the formation of the European political order. In the dissertation research, political relations are considered as a multidimensional system of institutional, security, economic, normative-value and discursive interaction. Cooperation and confrontation are considered not as simple states of

relations or levels of contact intensity, but as different ways of political organization of interaction.

The theoretical and methodological basis of the research is based on the principles of scientific objectivity, historicism, a systematic approach and methodological pluralism. The comprehensive nature of the work is ensured by a combination of general scientific and special research methods.

The work uses an interdisciplinary approach, which allows for the integration of knowledge from political science, international relations theory, law, and historical sciences. The use of a systemic approach allowed the political relations between the EU and the Russian Federation to be considered as a holistic dynamic subsystem of European and world politics, which is determined by the influence of endogenous and exogenous factors. The structural-functional approach was used to analyze the capacity of institutions to transform bilateral contradictions into both manageable forms of political compromise and confrontation. The political-cultural approach was used to analyze the normative-value dimension of the transformation of relations between the EU and the Russian Federation, and to outline the «cognitive gap» within which the same geopolitical processes were interpreted by the parties through fundamentally different systems of meanings, which contributed to the blockage of political compromise. The historical method was used to analyze the evolution of EU-Russia relations in the period 1991–2025, identifying key stages of escalation and bifurcation points (crisis points of 2008, 2014, 2022), as well as the sequence of formation, erosion and replacement of the cooperation regime. The comparative method was used to compare foreign policy doctrines, stages of EU–Russian Federation relations transformation, models of normative positioning, legitimacy, and value systems of the EU and Russia. The use of discourse analysis made it possible to investigate the change in the language of partnership, foreign policy concepts and security strategies, as well as to identify differences in the interpretation of the concepts of security, sovereignty, democracy, law and others. Cause-and-effect analysis was used to identify causal relationships through which crisis events changed

the interpretations of the parties, generated reactions and established a new basis for interaction. The study also relies on the principles of dialectics, which made it possible to consider the crisis of the strategic partnership not only as a certain «failure» in relations, but as a process of accumulation of internal contradictions, which caused a qualitative change in the system of relations between the EU and Russia.

The dissertation research is based on a combination of theoretical approaches including neorealism, liberal institutionalism, constructivism and discursive institutionalism. Neorealism is used to explain the structural limits of cooperation, competition for strategic space, threat perception and the logic of deterrence. Liberal institutionalism provided an opportunity to analyze how agreements, procedures, summits, sectoral dialogues and sanctions regimes shape or change the parties' expectations. Constructivism allowed the role of identities, norms, concepts of sovereignty, law and legitimate order to be revealed. Discursive institutionalism provided an understanding of how official interpretations, political narratives and the language of threat are entrenched in institutional practice and change the possibilities for political compromise.

The methodological basis for studying the subject matter of the research is formed at three levels of analysis: structural-security, institutional and normative-discursive. At the structural-security level, changes in the parties' perception of the threat, strategic space, sovereignty of Ukraine, the expansion of European and Euro-Atlantic institutions and the admissibility of coercion are analyzed. At the institutional level, the change in the function of agreements, summits, sectoral formats, energy dialogue, sanctions regimes and decision-making procedures is examined. At the normative-discursive level, the analysis focuses on how the EU and the Russian Federation legitimize their own actions, designate each other as a partner, opponent or threat and form conceptions of law, sovereignty, historical justice and the limits of political responsibility.

The scientific novelty of the results obtained lies in a comprehensive approach to the analysis of the transformation of relations between the EU and the Russian Federation, the substantiation of the nonlinearity and multidimensionality of this process, as well as the determination that security pressure and institutional erosion have created conditions for the dismantling of the partnership, the politicization of the economy has turned interdependence into a source of strategic vulnerability, and the normative-discursive gap has marked a certain point of no return, precluding the restoration of the previous interaction model and demonstrating the irreversibility of the transition to systemic confrontation.

The dissertation conceptualizes the transformation of political relations between the EU and the Russian Federation as a change in the interaction regime. In contrast to approaches that describe it mainly as a crisis of strategic partnership or as a sequence of foreign policy conflicts, the work considers cooperation and confrontation as different ways of political organization of one multidimensional system of relations. The author proposes a vision of the essence of political relations between the European Union and Russia as a historically changing system of institutional, security, economic, normative-value and discursive ties, through which the parties form, negotiate or challenge the rules of coexistence, the limits of legitimate coercion, access to strategic resources and the principles of the European order. The analysis of the transformation of EU–Russian Federation political relations is based on a combination of five dimensions of interaction (institutional, security, economic, normative-value and discursive) and three levels of interaction, namely: structural-security, institutional and normative-discursive. This approach made it possible to clarify how security pressure, the erosion of institutions, the politicization of interdependence, as well as the communicative and socio-cultural space form a common mechanism for the transition to confrontation.

A periodization of the transformation of EU–RF relations is proposed: 1991–2000 – institutionalization of limited pragmatic partnership; 2000–2013 – sectoral deepening of cooperation and accumulation of contradictions; 2014–2021 – sanctions

deterrence, selective engagement and conflict interdependence; 2022–2025 – open military-political confrontation, escalation of sanctions, energy decoupling and long-term support for Ukraine by the EU. Particular attention is paid to the role of Ukraine as a structural indicator of the logic of EU–Russian Federation relations. It is demonstrated that the issue of sovereignty, territorial integrity and Ukraine's right to make independent foreign policy choices revealed the incompatibility of the European model of order, which is based on the rule of law and voluntary nature of integration choices, and the Russian model of regional influence, which was based on status claims, a security hierarchy and the admissibility of coercion.

The practical significance of the results lies in the possibility of their use for expert analysis and understanding of the foreign policy of Ukraine and the EU towards the Russian Federation, assessment of the transformation of European security, analysis of sanctions policy, strategic communications and counteraction to the information influence of the Russian Federation. The materials of the dissertation can also be used in the educational sphere, in the development of courses in political science, international relations, European studies and security studies.

The work consists of an introduction, three chapters, conclusions and a list of references. The first chapter establishes the theoretical and methodological parameters of the study, operationalizes the concepts of political relations, the cooperation regime and the confrontation regime, and demonstrates that the EU–Russian Federation strategic partnership contained built-in conditions of instability. The second chapter reconsiders and reconstructs the history of the development of EU–Russian Federation relations in 1991–2025 and shows that each stage was accompanied by a change in the functional role of institutions, economic interdependence, security dialogue and normative-discursive framing. The third chapter analyzes the value-ideological basis, information-discursive and sanction-institutional mechanisms of consolidating confrontation and substantiates that the modern EU–Russian Federation regime is not a denial of interaction, but a new form

of interaction dominated by deterrence, restrictions, resilience-building and the struggle for the content of the European order.

Keywords: European Union–Russian Federation political relations; political transformation; cooperation regime; confrontation regime; strategic partnership; foreign policy of the European Union; post-bipolar policy; foreign policy of the Russian Federation; European political order; security; democracy; Russian authoritarianism (Putinism); hybrid and information warfare; propaganda; Russia's war against Ukraine.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Пастовенський А.С. Геополітичні трансформації у відносинах ЄС та Росії: вплив внутрішніх і зовнішніх факторів. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін*. 2024. Випуск 36. С.86–94.
2. Пастовенський А.С. Політика санкцій Європейського Союзу щодо Російської Федерації: інструмент захисту міжнародного правопорядку. *Науковий журнал «Politicus»*. 2025. Випуск 1. С.216–226.
3. Пастовенський А.С. Роль економічних чинників у трансформації відносин між ЄС та Росією: від партнерства до конфронтації. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін*. 2025. Випуск 37. С.174–183.
4. Гуменюк А.Г, Пастовенський А.С. Пропаганда, конспіративні наративи та політична поляризація: вплив російських інформаційно-психологічних операцій на внутрішньополітичні процеси в державах ЄС. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін*. 2025. Випуск 38. С. 70–79.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Пастовенський А.С. Політичні зміни у відносинах ЄС та Росії: від європейської інтеграції до геополітичного протистояння. *Innovative development of science, technology and education : Proceedings of the IX International Scientific and Practical Conference*, Vancouver, Canada, 6–8 June 2024. Vancouver : Perfect Publishing, 2024. С. 498–501.
2. Pastovenskyi A. The War in Ukraine and the Transformation of European Security: Geopolitical Challenges and Strategic Response by the EU and NATO. *International scientific-practical conference «Modern science: problems, prospects, innovations» : conference proceedings*, Tampere, Finland, November 5, 2024. Tampere, Finland: Scholarly Publisher ICSSH, 2024. Р. 65–66.
3. Пастовенський А.С. ЄС та Росія: від ілюзії партнерства до реальності конфронтації – історичний та політико-правовий контекст. *Міжнародні відносини: історичний та політико-правовий аспект : електронний збірник тез круглого столу*, Київ, 8 січня 2025 р. Київ : Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 2025. С. 12–14.
4. Пастовенський А. С. Внутрішні виклики ЄС у формуванні спільної позиції щодо Росії. *Освіта і наука – 2025: Збірник наукових праць*. Київ : Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 2025. С. 1260–1261.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ ЄС ТА РФ.....	28
1.1. Поняття політичних відносин у сучасній політичній науці: концепти «співпраця» та «конфронтація».....	28
1.2. Методологія аналізу трансформації політичних відносин ЄС–РФ.....	43
1.3. Осмислення проблеми стратегічного партнерства між ЄС і РФ у дискурсі сучасної науки.....	58
Висновки до першого розділу.....	74
РОЗДІЛ 2. ЕТАПИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ТА РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ.....	80
2.1. Формування двосторонніх відносин після розпаду СРСР: перші угоди про прагматичне партнерство.....	80
2.2. Простори співробітництва кінця 1990-х–2014 рр: спільні військово-політичні, освітні, культурні та інші стратегії.....	93
2.3. Трансформація політичного діалогу між ЄС та РФ після 2014 року.....	107
Висновки до другого розділу.....	120
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ І МЕХАНІЗМИ ПОДАЛЬШОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІДНОСИН ЄС ТА РФ.....	126
3.1. Нормативно-ціннісна основа політичної конфронтації між ЄС та РФ.....	126
3.2. Інформаційні технології та пропаганда у міждержавному протистоянні.....	144
3.3. Європейська політика санкцій та інші заходи у стримуванні агресивної зовнішньої політики РФ.....	157
Висновки до третього розділу.....	175
ВИСНОВКИ.....	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	188

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДЄС – Договір про Європейський Союз

ДФЄС – Договір про функціонування Європейського Союзу (Treaty on the Functioning of the European Union, TFEU)

ЄП – Європейський Парламент

ЄК – Європейська Комісія

ЄС – Європейський Союз

МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергії (International Atomic Energy Agency, IAEA)

НАТО – Організація Північноатлантичного договору (North Atlantic Treaty Organization, NATO)

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПАРЕ – Парламентська асамблея Ради Європи

РБ ООН – Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй

РЄ – Рада Європи

РФ – Російська Федерація

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

CFSP – Common Foreign and Security Policy (Спільна зовнішня та безпекова політика ЄС)

CSDP – Common Security and Defence Policy (Спільна політика безпеки і оборони ЄС)

EEAS – European External Action Service (Європейська служба зовнішніх справ)

ENP – European Neighbourhood Policy (Європейська політика сусідства)

EU – European Union (Європейський Союз)

PCA – Partnership and Cooperation Agreement (Угода про партнерство та співробітництво між ЄС та РФ)

ВСТУП

Актуальність теми. Трансформація політичних відносин між Європейським Союзом та Російською Федерацією є однією з проблем сучасної політичної науки, оскільки демонструє, як інституційно оформлене стратегічне партнерство може втратити стабілізуючу функцію і перейти в режим системної конфронтації. Йдеться не про просте погіршення дипломатичних контактів чи зміну політичної риторики, а про переформатування системи взаємодії, у межах якої інституції, економічні зв'язки, ставлення до безпеки, нормативні очікування та дискурсивні положення починають виконувати іншу політичну функцію: замість підтримки співпраці вони дедалі більше формують стримування, санкційне обмеження, політичне дистанціювання та боротьбу за визначення європейського порядку.

Актуальність дослідження зумовлена також тим, що відносини ЄС і РФ є не лише двостороннім напрямом зовнішньої політики, а одним із пріоритетних вимірів європейської безпеки після завершення «холодної війни». Через їх контекст окреслювалися питання розширення ЄС і Організації Північноатлантичного договору (далі – НАТО), статус і суб'єктність держав, що утворилися після розпаду СРСР, роль України, енергетична взаємозалежність, контроль над озброєннями, санкційна політика, інформаційна безпека та легітимність регіонального порядку. Анексія Криму і початок війни на Донбасі у 2014 році, а згодом повномасштабне вторгнення РФ проти України у 2022 році трансформували суперечності на відкритий конфлікт між російським прагненням статусного впливу та силового перегляду регіонального порядку і європейськими принципами суверенного вибору, правових процедур і неприпустимості примусового перекроювання кордонів.

Наукова актуальність теми визначається потребою осмислення як загальних причин кризи стратегічного партнерства між ЄС та РФ, так і вивченням його внутрішніх механізмів, особливостей, напрямів і наслідків.

Наявні дослідження здебільшого акцентують увагу на таких чинниках як баланс сил, енергетична залежність, розширення західних інституцій і конкуренція за вплив у спільному сусідстві, або на ціннісних розбіжностях, різних моделях легітимності та несумісності дискурсів. Недостатньо з'ясованим залишається те, як безпекові суперечності, втрата авторитетності та ефективності окремих інституцій, політизація економічної взаємозалежності та нормативно-дискурсивний розрив взаємодіяли як складники єдиного причинно-наслідкового комплексу, що зумовив перехід від співпраці до конфронтації.

Стан наукової розробленості проблеми. Дослідження спирається на кілька взаємопов'язаних наукових напрямів. Перший становлять наукові праці, у яких розроблено інструменти аналізу інституційної взаємодії, взаємозалежності, балансу сил, ідентичностей, норм і дискурсивних практик. Для цього дослідження важливими є напрацювання К. Волтца, підходи Р. Кеохейна і Дж. Ная, концепція міжнародних режимів С. Краснера, праці А. Вендта, а також наукові розвідки В. Шмідт. Окреме значення мають концепції нормативної сили Європи І. Меннерса і критика цієї концепції Т. Діца. Водночас жоден із окреслених підходів не надає повного пояснення трансформації відносин ЄС–РФ: неореалізм акцентує увагу на безпековому тиску, інституціоналізм фокусується на зміні функцій правил і процедур, конструктивізм виявляє нормативно-дискурсивну несумісність. Відповідно, у роботі застосовується поєднання цих підходів для дослідження усіх основних аспектів визначених об'єкта та предмета дисертації.

Другий напрям становлять дослідження відносин ЄС і РФ, у яких проаналізовано еволюцію стратегічного партнерства, інституційні формати співпраці, «чотири спільні простори», енергетичний діалог, спільне сусідство, політику розширення, кризи після 2014 року та наслідки повномасштабної війни РФ проти України. У цьому контексті важливими є праці К. Вольчук, Р. Драгневої, Т. Касієра, М. Ларуель, Б. Ло, Г. Хауккали, а також дослідження, присвячені взаємозалежності, нормативній політиці ЄС, російським

зовнішньополітичним прагненням та трансформації європейського безпекового порядку. Водночас значна частина джерел або лише описує окремі етапи відносин, або зосереджується на певному вимірі – енергетиці, санкціях, безпеці чи нормативній політиці ЄС. Недостатньо розробленим залишається питання про те, як саме різні виміри взаємодії утворюють та спричиняють перехід від співпраці до конфронтації. Ця проблематика у роботі вивчається шляхом визначення сутнісної специфіки та аналізу актуальних проявів зміни режиму взаємодії суб'єктів політичних відносин.

Третій напрям представлений дослідженнями українських науковців, які розглядають питання міжнародних відносин, європейської безпеки, зовнішньої політики РФ, російсько-української війни та місця України в європейському політичному просторі. У цьому контексті значущими є праці Б. Гуменюка, С. Віднянського, О. Волянюк, П. Гай-Нижника, С. Дмитренка, Б. Дем'яненка, А. Кудряченка, А. Мартинова, О. Новакової та інших фахівців, які аналізують окремі аспекти проблем політичних відносин, європейської інтеграції, безпекової політики, російсько-української війни й трансформації міжнародного порядку. Їхня цінність для дослідження полягає в тому, що вони дозволяють не периферійно, а концептуально включити Україну до аналізу відносин ЄС–РФ.

Водночас у частині досліджень українська проблематика розглядається переважно як окремий кейс російської агресії або європейської безпеки, тоді як у дисертації Україна постає ключовим чинником та індикатором меж стратегічного партнерства: саме ставлення до її суверенітету, територіальної цілісності та права на політичний вибір виявило несумісність європейської й російської моделей регіонального порядку.

Четвертий напрям охоплює джерела про санкції, інформаційно-психологічні впливи, дезінформацію, цифрове регулювання та гібридні інструменти політичного тиску. Для аналізу санкційної політики важливими є праці Д. Дрезнера, Ф. Джумеллі та К. Портелі, які дозволяють розмежувати

санкції як примус, обмеження можливостей, сигнал та інструмент підтримки коаліції. З метою осмислення інформаційно-дискурсивного виміру конфронтації залучаються дослідження С. Вуллі, Ф. Говарда, Г. Почепцова, Т. Ріда та інших, що присвячені дезінформації, пропаганді, цифровим платформам і стратегічним комунікаціям. Проте санкції та інформаційні впливи часто аналізуються як окремі інструменти політики, в той час, як у цій роботі вони розглядаються у якості взаємопов'язаних механізмів нового конфронтаційного режиму, який поєднує правове обмеження, захист стійкості та боротьбу за інтерпретацію подій.

Зважаючи на розмаїття наукових розвідок, остаточно не вирішеним є питання, яким чином інституційно оформлене стратегічне партнерство між ЄС і РФ, що мало договірну базу, економічну основу, регулярні формати діалогу й цілі взаємної модернізації, втратило здатність переводити суперечності у керовані форми політичного компромісу та було заміщене режимом системної конфронтації. Відповідно, дослідницької уваги потребує з'ясування того, як саме та через які інституційні, безпекові, економічні й нормативно-дискурсивні механізми політичні відносини між ЄС та РФ трансформувалися від режиму обмеженої співпраці до системної конфронтації у 1991–2025 роках. Окреслене вище зумовило вибір теми визначення мети і завдань, а також структуру роботи.

Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні основних складових елементів процесу трансформації політичних відносин між Європейським Союзом та Російською Федерацією у 1991–2025 роках (чинники, етапи, рівні, напрями тощо); з'ясуванні впливу зміни режиму взаємодії між цими суб'єктами на формування європейського політичного порядку.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких дослідницьких завдань:

- визначити зміст понять «політичні відносини», «режим співпраці» та «режим конфронтації» через систему вимірів та індикаторів аналізу трансформації відносин ЄС–РФ;
- обґрунтувати теоретико-методологічну основу дослідження через поєднання підходів неореалізму, ліберального інституціоналізму, конструктивізму та дискурсивного інституціоналізму;
- визначити чинники нестійкості стратегічного партнерства між ЄС і РФ;
- переосмислити і реконструювати основні етапи трансформації політичних відносин ЄС–РФ у 1991–2025 роках;
- проаналізувати нормативно-ціннісний, інформаційно-дискурсивний і санкційно-інституційний напрями і механізми закріплення конфронтації між ЄС і РФ;
- узагальнити сутнісні особливості та параметри трансформації відносин ЄС–РФ від співпраці до конфронтації та окреслити значення цього процесу для європейського політичного порядку.

Об’єктом дослідження є політичні відносини між Європейським Союзом та Російською Федерацією як багатовимірною системою інституційної, безпекової, економічної, нормативно-ціннісної та дискурсивної взаємодії.

Предметом дослідження є чинники, етапи, зміст трансформації політичних відносин між ЄС та РФ у 1991–2025 роках, а також вплив цього процесу на європейський політичний порядок.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1991–2025 років. Нижня межа пов’язана з розпадом СРСР і формуванням нової політичної системи відносин між європейськими країнами та організаціями, згодом Європейським Союзом та пострадянською Росією. Окремі відсилки до 1989 року використовуються для пояснення договірної спадковості, зокрема торговельно-економічної основи взаємодії між Європейським Союзом та СРСР. Верхня межа (2025 рік) обрана у зв’язку з формуванням фази відкритої воєнно-політичної конфронтації, у межах якої санкційний режим ЄС було розширено

до дев'ятнадцяти пакетів, а політика довгострокового стримування РФ набула стійкого інституційного оформлення.

Теоретико-методологічна основа дослідження ґрунтується на принципах наукової об'єктивності, історизму, системності та методологічного плюралізму. Комплексний характер роботи забезпечено поєднанням загальнонаукових та спеціальних методів дослідження.

У роботі використано міждисциплінарний підхід, що дозволив поєднати знання з політичної науки, теорії міжнародних відносин, правової та історичної наук. Застосування системного підходу дозволило розглянути політичні відносини ЄС–РФ як цілісну динамічну підсистему європейської та світової політики, що обумовлена впливом ендогенних та екзогенних чинників. Структурно-функціональний підхід використано для осмислення функціональної спроможності інститутів стратегічного партнерства переводити двосторонні суперечності як у керовані форми політичного компромісу, так і конфронтації. Політико-культурний підхід застосовано для аналізу нормативно-ціннісного виміру трансформації відносин між ЄС та РФ, окреслення «когнітивного розриву», в межах якого однакові геополітичні процеси інтерпретувалися сторонами через принципово різні системи смислів, що вплинуло на блокування політичного компромісу. Історичний метод застосовано для аналізу еволюції відносин ЄС–РФ у період 1991–2025 років, виокремлення ключових етапів ескалації та точок біфуркації (кризових точок 2008, 2014, 2022 років), послідовності формування, ерозії та заміщення режиму співпраці. Порівняльний метод використано для співставлення зовнішньополітичних доктрин, етапів трансформації відносин між ЄС та РФ, моделей нормативного позиціонування, легітимності, ціннісної системи ЄС та РФ. Використання дискурс-аналізу надало можливість дослідити зміну мови партнерства, концепцій зовнішньої політики, стратегій безпеки та виявити розбіжності у трактуванні понять безпеки, суверенітету, демократії, права та інших. Для виявлення причинно-наслідкових зв'язків, у межах яких кризові

події змінювали інтерпретації сторін, породжували реакції й закріплювали нову основу взаємодії, застосовано каузальний аналіз. Також дослідження спирається на принципи діалектики, що дозволило розглянути кризу стратегічного партнерства не лише як певний «збій» у відносинах, а як процес накопичення внутрішніх суперечностей, які спричинили якісну зміну системи взаємин між ЄС та РФ.

Дисертаційне дослідження базується на поєднанні теоретичних підходів неореалізму, ліберального інституціоналізму, конструктивізму та дискурсивного інституціоналізму. Неореалізм використано для пояснення структурних меж співпраці, конкуренції за стратегічний простір, сприйняття загроз і логіки стримування. Ліберальний інституціоналізм надав змогу проаналізувати, як угоди, процедури, саміти, секторальні діалоги та санкційні режими формують або змінюють очікування сторін. Конструктивізм дозволив розкрити роль ідентичностей, норм, уявлень про суверенітет, право й легітимний порядок. Дискурсивний інституціоналізм надав розуміння того, як офіційні інтерпретації, політичні наративи й мова загрози закріплюються в інституційній практиці та змінюють можливості політичного компромісу.

Методологічну основу дослідження предмету дослідження сформовано на трьох рівнях аналізу: структурно-безпековому, інституційно-функціональному і нормативно-дискурсивному. На структурно-безпековому рівні аналізується зміна уявлень сторін про загрозу, стратегічний простір, суверенітет України, розширення європейських та євроатлантичних інституцій і допустимість примусу. На інституційно-функціональному – досліджується зміна функції угод, самітів, секторальних форматів, енергетичного діалогу, санкційних режимів і процедур ухвалення рішень. На нормативно-дискурсивному – фіксується, як ЄС і РФ легітимують власні дії, означають одна одну як партнера, опонента або загрозу та формують уявлення про право, суверенітет, історичну справедливість і межі політичної відповідальності.

Основою для дослідження стали офіційні документи Європейського Союзу, Європейської Ради, Ради ЄС, Європейської комісії, Європейської служби зовнішніх дій, Європейського парламенту, нормативні акти ЄС, санкційні регламенти, висновки самітів і стратегічні документи у сфері безпеки. Групу джерел становлять офіційні документи РФ: концепції зовнішньої політики, стратегії національної безпеки, укази, промови та інші тексти, через які фіксується еволюція російського офіційного дискурсу. Офіційні документи Російської Федерації (укази, стратегії, концепції, доктрини та інші нормативно-правові акти) у роботі використано виключно як першоджерела для аналізу офіційної політики, ідеологічних настанов та механізмів легітимації влади держави-агресора. Під час їх дослідження використано критичний підхід, співставлення з нормами міжнародного права, документами Європейського Союзу, інших міжнародних організацій. Викристання цих джерел не означає визнання їхньої правомірності, достовірності чи підтримки викладених у них положень. Автор дисертації засуджує дії РФ як країни-агресора і держави-терориста, спрямовані на геноцид Українського народу, системні міжнародні злочини проти цивільного населення, використання заборонених методів війни, руйнування об'єктів критичної інфраструктури та навмисному створенні гуманітарної катастрофи в регіонах України.

Також використано документи ОБСЄ, ООН, НАТО, МАГАТЕ, матеріали міжнародних фінансових та енергетичних інституцій, академічні монографії й статті, праці українських і зарубіжних дослідників, а також аналітичні звіти дослідницьких центрів.

Під час підготовки дисертації автор використовував інструменти штучного інтелекту виключно як допоміжний засіб для мовного редагування окремих фрагментів тексту, удосконалення стилістичного оформлення, структурування матеріалу та генерування варіантів формулювань. Усі наукові положення, висновки, інтерпретації, аргументація та відповідальність за зміст дисертації належать автору.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному підході до аналізу трансформації відносин між ЄС та РФ, обґрунтуванні нелінійності і багатовимірності цього процесу та визначенні, що безпековий тиск та інституційна ерозія створили умови для деструкції партнерства, політизація економіки змінила взаємозалежність на джерело стратегічної вразливості, а нормативно-дискурсивний розрив зафіксував певну точку неповернення, унеможливлення відновлення моделі взаємодії та визначення незворотності переходу до системної конфронтації. Зокрема новизна конкретизується у таких положеннях:

Уперше:

- концептуалізовано трансформацію політичних відносин ЄС–РФ як зміну режиму взаємодії: на відміну від підходів, які описують її переважно як кризу стратегічного партнерства або як послідовність зовнішньополітичних конфліктів, у роботі співпраця і конфронтація розглядаються як різні способи політичної організації однієї багатовимірної системи відносин;
- запропоновано авторське бачення сутності політичних відносин між Європейським Союзом та Росією як історично змінної системи інституційних, безпекових, економічних, нормативно-ціннісних і дискурсивних зв'язків, через які сторони формують, узгоджують або оспорюють правила співіснування, межі легітимного примусу, доступ до стратегічних ресурсів і засади європейського порядку;
- обґрунтовано теоретичну модель аналізу трансформації через поєднання п'яти вимірів взаємодії та трьох рівнів аналізу: структурно-безпекового, інституційно-функціонального й нормативно-дискурсивного; ця модель дозволяє простежити, як безпековий тиск, інституційна ерозія, політизація взаємозалежності та дискурсивне визначення сторін формують спільний механізм переходу до конфронтації.

Удосконалено:

- періодизацію розвитку відносин ЄС–РФ у 1991–2025 роках, а саме на відміну від суто хронологічного поділу її побудовано за зміною логіки взаємодії: від обмеженого прагматичного партнерства до секторального поглиблення співпраці, санкційного стримування, селективного залучення, конфліктної взаємозалежності та відкритої воєнно-політичної конфронтації;

- розуміння взаємозв'язку нормативно-ціннісного, інформаційно-дискурсивного та санкційно-інституційного механізмів закріплення конфронтації після 2014 року й особливо після початку повномасштабної війни; на відміну від розгляду цих напрямів як окремих видів політики, показано їхню взаємодію в межах єдиного конфронтаційного режиму.

Набуло подальшого розвитку:

- положення про нормативно-ціннісний розрив між ЄС та РФ, обґрунтування того, що його фундаментальною основою є несумісність моделей легітимності – демократичної, заснованої на верховенстві права, правах людини та політичному плюралізмі, яка характерна для ЄС, та авторитарної, що базується на персоналізації влади, державоцентризмі, обмеженні прав людини, притаманними сучасній РФ. На відміну від підходів, які трактують ціннісні розбіжності як загальний фон відносин ЄС–РФ, у дисертації доведено, що саме втрата мінімально спільних критеріїв легітимного компромісу пояснює незворотність переходу до конфронтації;

- підхід до аналізу санкційної політики ЄС, згідно з яким санкції розглядаються не лише як засіб економічного тиску, а як інструмент забезпечення європейської безпеки, захисту нормативно-ціннісних засад Європейського Союзу та стримування авторитарної експансії Російської Федерації.

Практичне значення результатів дослідження полягає в можливості їх використання для експертного й аналітичного осмислення зовнішньої політики України та Європейського Союзу щодо РФ, оцінки трансформації європейської безпеки, аналізу санкційної політики, стратегічних комунікацій і протидії

інформаційним впливам РФ. Положення дисертації можуть бути корисними для оцінки ризиків політичної взаємозалежності, меж інституційного залучення авторитарних режимів, умов ефективності санкційного стримування та значення України як суб'єкта європейського безпекового порядку. Матеріали дисертації можуть бути використані в освітньому процесі під час викладання курсів із політичної науки, міжнародних відносин, європейських студій, зовнішньої політики ЄС, безпекових досліджень та аналізу інформаційних впливів.

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, викладені в дисертації, отримані автором самостійно. Наукові положення, висновки, рекомендації та положення, що становлять наукову новизну дослідження, є особистим доробком здобувача. У науковій статті «Пропаганда, конспіративні наративи та політична поляризація: вплив російських інформаційно-психологічних операцій на внутрішньополітичні процеси в державах ЄС», опублікованій у співавторстві з А. Гуменюк (науковим керівником), особистий внесок полягає у визначенні мети й завдань наукової статті, опрацюванні наукових джерел, проведенні аналізу, узагальненні результатів, підготовці основного тексту статті та формулюванні висновків. Науковий керівник здійснював наукове консультування, брав участь в обговоренні концепції дослідження та редакційному доопрацюванні рукопису.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження були презентовані та обговорені на засіданнях кафедри політичних наук УДУ імені Михайла Драгоманова, наукових та науково-практичних конференціях та інших наукових заходах, зокрема: IX Міжнародній науково-практичній конференції «Innovative development of science, technology and education» (червень, 2024 р., Ванкувер, Канада); Міжнародній науково-практичній конференції «Modern science: problems, prospects, innovations» (листопад, 2024 р., Тампере, Фінляндія); науково-практичному симпозіумі «Депортація кримськотатарського народу та окупація

Криму: правові та гуманітарні аспекти» (грудень, 2024 р., Київ, Україна); круглому столі «Міжнародні відносини: історичний та політико-правовий аспект» (січень, 2025 р., Київ, Україна) та інших.

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 8 наукових праць, зокрема: 4 статті у наукових фахових виданнях України з політичних наук та 4 публікації у матеріалах наукових і науково-практичних конференцій.

Структура дисертації визначена її метою, завданнями та логікою дослідження. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок, з них основного тексту 172 сторінки. Список використаних джерел включає 254 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ ЄС ТА РФ

1.1. Поняття політичних відносин у сучасній політичній науці: концепти «співпраця» та «конфронтація»

Теоретико-методологічні засади аналізу політичних відносин у контексті даного дослідження полягають в тому, що політика представляє собою не лише зіткнення інтересів і ресурсів, а передусім упорядковану взаємодію акторів у часі й просторі. У ній важливими є не тільки матеріальні можливості, а й смисли, ідентичності та уявлення, через які політичні суб'єкти інтерпретують ситуації і відповідно будують відносини. У цьому контексті слушною є думка О. Волянюк, яка наголошує на важливості «аналізувати спроможність сучасного вільного світу, зокрема і Європейського Союзу, вчасно реагувати на антидемократичні тенденції політики, авторитарні практики національних урядів, що, у т. ч., можуть зближувати останні й зі сучасним агресором. Криза демократичного світогляду та демократичного політичного порядку сьогодні виразніша – у призмі російської агресії, що постійно підживлюється антизахідною та, по суті, антидемократичною риторикою» [2, с. 141].

Проблема осмислення політичних відносин у сучасній політичній науці набуває принципового значення тоді, коли предметом аналізу стає довготривала зміна конфігурації взаємодії між складними політичними акторами. У випадку відносин між Європейським Союзом та Російською Федерацією йдеться про трансформацію самого режиму взаємодії: інституційні механізми, економічні зв'язки, уявлення про безпеку, норми легітимності, моделі суверенітету і образ політичного порядку поступово перестають узгоджуватися між собою. Під політичним порядком у роботі розуміється

сукупність правил, інститутів і легітимаційних уявлень, що визначають допустимі способи розподілу влади, застосування примусу та організації простору безпеки. У такій логіці категорія політичних відносин виконує важливу роль поєднання владного, інституційного, нормативного і смислового вимірів взаємодії. Така постановка питання узгоджується з українськими науковими розвідками, де політологічні дослідження міжнародних відносин дедалі чіткіше відмежовуються від суто описового чи дипломатично-історичного бачення міжнародної сфери [9; 30]. Водночас вона відповідає тенденціям розвитку світової науки, яка давно відійшла від редукції політики та використовує комплексний підхід, поєднуючи традиційні та новітні методи дослідження. Це дозволяє глибше розуміти політичні відносини, прогнозувати розвиток політичних процесів і оцінювати ефективність політичних рішень [252; 169].

Відносини у сфері політики полягають у «взаємодії між соціальними спільнотами, класами, націями, народами, державами, партіями, громадянами та їхніми об'єднаннями на ґрунті політичної влади, реалізації певних цілей, з метою поліпшення умов життя людей, забезпечення суспільного і світового порядку» [37, с. 11]. Міжнародних відносини більшістю авторів визначаються як комплекс різноманітних зв'язків, взаємодій і відносин економічного, політичного, правового, науково-технічного, фінансового, соціального, дипломатичного, військового та гуманітарного характеру, які формуються між державами та недержавними акторами у глобальному просторі [20, с. 8; 45, с. 20].

Спираючись на такі підходи, політичні відносини в контексті даного дослідження доцільно розуміти як стійку, інституційно й ціннісно-символічно опосередковану систему взаємодій між акторами, що виникає навколо влади, ухвалення обов'язкових рішень, розподілу ресурсів, визнання легітимності та встановлення правил співіснування. Це визначення є ширшим за тлумачення політики як боротьби за державну владу всередині національного простору і

водночас конкретнішим за надто загальне розуміння міжнародних відносин як будь-яких контактів між зовнішніми акторами. Політичні відносини виходять за межі формальних інститутів і ситуативних конфліктів інтересів. Вони охоплюють повторювані способи координації, суперництва, взаємного стримування, визнання або заперечення норм, через які відтворюється певний порядок [30]. Для аналізу відносин між ЄС та РФ ця категорія продуктивна, оскільки переносить увагу із зовнішніх результатів політики на структуру взаємних очікувань, правил, претензій і обмежень, у межах якої ці результати стають можливими. У такому розумінні політичні відносини є середовищем уточнення, інституціоналізації, конфлікту й трансформації інтересів [251; 252].

Українська політична наука дає підстави для такого розширеного й водночас структурованого розуміння. У вітчизняній навчально-науковій традиції категорія політичних відносин розглядається як окремий рівень аналізу, на якому фіксуються стійкі форми взаємодії між інститутами, групами та суб'єктами влади [30]. У працях О. Новакової та Н. Пашиної політичні відносини осмислюються як структурований простір владної взаємодії, що поєднує інституційний, нормативний і конфліктний виміри політики та не зводиться ані до формальних процедур, ані до ситуативної боротьби інтересів [30]. Праці С. Віднянського й А. Мартинова, хоча й виходять із історико-політичного та міжнародно-аналітичного матеріалу, показують, що в сучасному європейському контексті політичні відносини виходять за межі формальної дипломатії, оскільки їхня динаміка визначається перетином інтеграційних процесів, безпекових загроз, ціннісних розмежувань і впливу війни на структуру міжнародного порядку [1; 27]. У цьому ж руслі перебувають праці А. Кудряченка, де європейська інтеграція постає одним із ключових механізмів перебудови міжнародно-політичного простору Європи [26]. Пояснювальне значення проаналізованих робіт українських науковців для дисертації полягає у включенні українського й ширшого пострадянського виміру до аналізу

європейського політичного порядку як складової самої конфігурації відносин ЄС–РФ.

Дослідники визначеної проблематики переконливо доводять, що категорія політичних відносин не може бути одновимірною. Реалістичний підхід показує, що взаємодія між великими акторами не розкривається поза питанням сили, безпеки та здатності нав'язувати або стримувати небажану поведінку [251]. Однак силова логіка не пояснює, чому за наявності структурних суперечностей взаємодія інколи набуває форм співпраці, а інколи конфронтаційних варіантів. Ліберальний інституціоналізм вводить необхідне уточнення: політичні відносини змінюються через конфігурацію інституцій, інформаційну прозорість, міцність правил, характер взаємозалежності й коливання силового балансу [169]. Конструктивізм, своєю чергою, підкреслює, що інтереси та загрози не мають самодостатнього змісту поза тим, як актори їх інтерпретують, легітимують і вписують у власні уявлення про себе та інших [251]. Уже на рівні вихідної категорії це означає, що політичні відносини слід аналізувати як взаємопов'язану систему, у якій сила, правила і смисли діють водночас і в різних комбінаціях. Така багатовимірність є необхідною для осмислення відносин між ЄС та РФ, оскільки в них від самого початку поєднувалися асиметрії сили, договірна взаємодія, економічна взаємозалежність і конкуруючі уявлення про порядок у Європі [169; 251; 13, с. 11-12].

У межах дисертації політичні відносини між Європейським Союзом та Російською Федерацією визначаються як історично змінна система інституційних, безпекових, економічних, нормативно-ціннісних і дискурсивних зв'язків, через які сторони формують, узгоджують або оспорюють правила співіснування, межі легітимного примусу, доступ до стратегічних ресурсів і засади європейського порядку. Відповідно, трансформація цих відносин означає зміну співвідношення між цими вимірами: інституційний, економічний, безпековий, нормативно-ціннісний та дискурсивний компоненти набувають

іншої ваги й по-новому організовують сам режим взаємодії (зміна режиму взаємодії). Це визначення має прикладне значення для аналізу відносин ЄС–РФ, оскільки виходить за межі класичної теорії міжнародних відносин: Європейський Союз виступає самостійним політичним центром із власними інститутами, процедурами ухвалення рішень і нормативною силою [157]. Воно також вводить до аналізу формальні угоди, санкційні рішення, дискурсивні практики, режими визнання, стратегічні очікування та конфлікти щодо самого змісту безпеки. Нарешті, таке визначення фіксує принципову нестабільність цих відносин: вони постійно відтворюються через підтвердження або ерозію правил, довіри, взаємних обмежень і репутаційних меж.

Практична цінність такого визначення полягає в чіткому розмежуванні аналітичних вимірів, без яких поняття політичних відносин залишалося б надто абстрактним. Насамперед ідеться про інституційний вимір: стійкі політичні відносини закріплюються через формати діалогу, правові режими, процедури консультацій і санкціоновані способи розв’язання спорів. Для відносин між ЄС і РФ цей вимір має особливу вагу, оскільки поєднує класичну логіку міждержавних домовленостей із наднаціональною природою самого Європейського Союзу [27; 157]. Другий вимір є безпековим: він охоплює уявлення сторін про загрозу, допустимий рівень стримування, межі застосування примусу та прийнятну архітектуру миру і безпеки в Європі. Третій вимір – економічний: він розкриває асиметричну взаємозалежність, вразливість і політичне використання ресурсних, енергетичних, фінансових і технологічних зв’язків [169; 140]. Четвертий вимір – нормативно-ціннісний, оскільки політичні відносини між великими акторами неминуче включають питання про легітимність політичного устрою, допустимість насильства, межі суверенітету, права людини та співвідношення сили й права. П’ятий вимір є дискурсивним: він стосується мовних і символічних форм, через які актори описують одне одного, класифікують дії партнера як прийнятні чи неприйнятні та виробляють образи співпраці, загрози або ворожості. Розмежування

четвертого і п'ятого вимірів є аналітичним: нормативно-ціннісний вимір фіксує зміст переконань про право, суверенітет, легітимність і допустимий примус, тоді як дискурсивний показує, у яких мовних формах ці переконання артикулюються, легітимізуються й перетворюються на політичні позиції.

У подальшому аналізі всі п'ять вимірів зберігають значення, але виконують різні функції. Інституційний вимір фіксує організаційне оформлення взаємодії; безпековий – межі стратегічної довіри; економічний – політичну роль взаємозалежності; нормативно-ціннісний – зміст розбіжностей щодо права, суверенітету й легітимності; дискурсивний – способи означення партнера, опонента або загрози. Через цю функціональну диференціацію траєкторія відносин ЄС–РФ аналізується як перехід від режиму, у якому інституційне партнерство й економічна взаємозалежність ще підтримували передбачуваність, до режиму, де безпекова недовіра, санкційність, нормативне відштовхування і зміна образу іншої сторони дедалі більше визначали характер взаємодії. Детальна операціоналізація цих вимірів здійснюється в наступному підрозділі, присвяченому методології аналізу трансформації політичних відносин.

Таким чином, політичні відносини між ЄС та РФ мали змішану структуру: інституційна координація поєднувалася з конкурентними уявленнями про безпеку, економічна взаємозалежність – з асиметріями впливу, а договірне оформлення взаємодії – з різними уявленнями сторін про легітимний політичний порядок [169; 52]. Предметом дослідження є виявлення того, як різні аспекти політичних відносин змінювали свою вагу, вступали у суперечність між собою і поступово перебудовували всю систему взаємодії. У такому підході категорія політичних відносин виконує пояснювальну функцію. Вона показує, чому руйнування довіри в одній площині не залишається локальним, а переноситься на інституційний, економічний і безпековий рівні. Вона також пояснює, чому ціннісні розходження не зводяться до риторики, а

збереження окремих каналів контакту не означає відновлення попереднього режиму взаємодії [1; 140].

Після визначення політичних відносин як багатовимірної системи взаємодії необхідно уточнити, як ці виміри організовуються у два різні режими – співпрацю і конфронтацію. Співпраця означає таку конфігурацію, у якій інституційні механізми, економічна взаємозалежність і мінімальна нормативна сумісність знижують невизначеність та підтримують передбачуваність. Така форма політичних відносин «здійснюється через участь у різних міжнародних організаційних структурах, через двосторонні й широкомасштабні договори про дружбу та співробітництво. Вона є найперспективнішою, адекватно відповідає геостратегічним інтересам суб'єктів міжнародних відносин і називається стратегічним партнерством» [45, с. 15].

Конфронтація виникає тоді, коли безпекова недовіра, політизація залежностей, нормативне розходження і дискурсивне означення іншого як загрози змінюють саму логіку взаємодії. Тому категорії співпраці й конфронтації в цій роботі операціоналізують різні способи поєднання п'яти аналітичних вимірів.

Поняття «режим взаємодії» тут вживається у вузькому авторському значенні й відмежовується від поняття «міжнародного режиму» у класичній неоінституціоналістській традиції, де міжнародний режим означає сукупність принципів, норм, правил і процедур ухвалення рішень, навколо яких сходяться очікування акторів у певній сфері міжнародних відносин [173, с. 186]. У цій дисертації режим взаємодії позначає домінуючу логіку організації політичних відносин між ЄС і РФ: спосіб поєднання інституційних форматів, безпекових уявлень, економічних залежностей, нормативних очікувань і дискурсивних означень. Відповідно, режим співпраці та режим конфронтації є аналітичними моделями того, як одна й та сама багатовимірна система відносин може підтримувати передбачуваність або, навпаки, відтворювати недовіру, стримування й політичне примушування.

Неореалістичний підхід потрібний насамперед для встановлення меж режиму співпраці в умовах відсутності наддержавного центру примусу. У логіці К. Волтца міжнародно-політичний простір залишається середовищем самопомоги, де навіть тісна інституціоналізована взаємодія не усуває базової невизначеності щодо намірів іншого актора [251, с. 118]. У відносинах ЄС–РФ безпековий вимір зберігався навіть у періоди активного договірного діалогу й лише частково стримувався економічною та інституційною координацією. Суперечності щодо архітектури європейської безпеки, статусу пострадянського простору, східного сусідства ЄС і меж російського впливу від початку створювали структурні обмеження для партнерства [251; 1].

Водночас неореалізм не дає достатнього пояснення того, чому за наявності таких суперечностей ЄС і РФ тривалий час підтримували розгалужені формати взаємодії. Тут важливою є концепція безпекової дилеми Р. Джервіса, яка виявляє об'єктивний конфлікт інтересів і несумісність інтерпретацій [165, с. 169]. Політика розширення простору європейських правил у Східній Європі могла подаватися ЄС як поширення стабільності, тоді як у російській логіці вона дедалі частіше трактувалася як стратегічне витіснення. Реалістична перспектива пояснює структурний тиск, але не вичерпує питання про те, як інституції певний час перетворювали цей тиск на керовану політичну взаємодію.

Другий рівень пояснення пов'язаний із ліберальним інституціоналізмом. Його значення для цієї дисертації полягає у поясненні того, чому режим співпраці ЄС–РФ був реальним, хоча й обмеженим. Правила, повторюваність контактів, процедури консультацій, інформаційна прозорість і взаємозалежність створювали умови для координації навіть за збереження стратегічних розбіжностей [168, с. 85–89]. Ця логіка пояснює, чому партнерство мало риторичний, договірний, секторальний, економічний та процедурний виміри. Однак інституціоналістське тлумачення також має обмеження. Воно вдало демонструє, як режим співпраці підтримується, але

дещо слабше пояснює, чому інституції втрачають стабілізуючу функцію, коли змінюється сенс самої взаємодії. Після 2014 року проблема полягала у втраті здатності попередньої інституційної рамки сприйматися як спільний простір легітимного врегулювання. Для ЄС, який діє через складне поєднання наднаціональних інституцій, держав-членів і процедур Спільної зовнішньої та безпекової політики, це означало поступовий перехід від логіки залучення до логіки санкційного й дипломатичного стримування [27; 189].

На цьому рівні саме конструктивізм може дати пояснення того, що не висвітлюється ані силовою, ані інституціоналістською логікою. Політичні відносини руйнуються тоді, коли ресурсні, інституційні або безпекові суперечності поєднуються з втратою взаємного визнання сторін як носіїв сумісних правил легітимного порядку [252, с. 224–233]. З позиції А. Вендта інтереси та загрози не існують поза уявленнями акторів про себе, іншого й допустимі форми дії. Для ЄС–РФ це означає, що перехід до конфронтації був пов'язаний з ескалацією суперечностей і перевизначенням партнера як носія несумісної моделі політичного порядку.

У цій перспективі співпраця між ЄС і РФ трималася на припущенні, що розбіжності у політичному устрої, безпековому баченні та практиках влади можна компенсувати інституційною координацією й прагматичними вигодами. Конструктивістський підхід показує обмеженість цього припущення: коли інший уже не сприймається як складний, але легітимний партнер, а постає як принципово несумісний носій іншого політичного порядку, режим співпраці втрачає спільний смисловий ґрунт [252; 1]. Тому формальна наявність переговорних каналів або економічних зв'язків не гарантує відновлення співпраці, якщо зруйновано мінімальну спільність у розумінні правил, легітимності та меж допустимого.

Цей аспект яскраво прослідковується в українських дослідженнях, де сучасна криза європейського порядку дедалі частіше трактується як зіткнення різних моделей міжнародної легітимності, суверенітету й допустимості

перегляду статус-кво, що доводить обмеженість західної логіки керованого партнерства з РФ [1; 52].

Підсумовуючи, можна назвати основні теоретичні напрями дослідження. Неореалізм пояснює структурні межі співпраці в умовах безпекової невизначеності; ліберальний інституціоналізм розкриває, чому ці відносини тривалий час зберігали форму співпраці через інституції, процедури та взаємозалежність; конструктивізм пояснює момент, коли інституційно керовані розбіжності стають системною конфронтацією через втрату спільної мови легітимного порядку [252; 251; 168]. Нормативно-дискурсивний рівень має пояснювальний пріоритет у визначенні того моменту, коли інституційно керовані суперечності перестають бути сумісними з режимом співпраці й переходять у системну конфронтацію. Додатково концепція регіональних безпекових комплексів вводить східноєвропейський простір як середовище взаємного сприйняття загроз, а концепція озброєної взаємозалежності пояснює, чому економічні зв'язки у фазі конфронтації перетворюються на інструменти тиску [140; 76]. Тому співпраця і конфронтація надалі розглядаються як різні режими політичної взаємодії, перехід між якими визначається зміною співвідношення сили, інституцій та смислів.

У такій перспективі співпраця постає раціонально й політично вмотивованою формою впорядкування взаємодії за умов, коли повна автономія є надто витратною, а постійний конфлікт – ризикованим. Класичні напрацювання інституціоналізму переконливо показали, що навіть за відсутності повного збігу інтересів актори можуть підтримувати стійку координацію, якщо існують повторюваність контактів, відносна прозорість намірів, механізми моніторингу виконання домовленостей і прийнятний рівень взаємної вигоди [168]. Співпраця є, насамперед, режимом зниження невизначеності. Її політична сутність полягає в тому, що сторони погоджуються обмежити частину свободи ситуативного маневру в обмін на стабільнішу структуру очікувань. Тому співпраця не тотожна ні інтеграції, ні консенсусу.

Вона може існувати й за збереження суттєвих розбіжностей, якщо ці розбіжності не руйнують базової згоди щодо правил взаємодії. Для відносин між ЄС та РФ це означає, що тривалий період партнерської риторики і договірного зближення потребує інтерпретації як режим співпраці, у межах якого стратегічні суперечності були частково нейтралізовані спільною зацікавленістю в економічній взаємодії, інституціоналізованому діалозі та керованості європейського простору [169; 168].

Водночас сама можливість співпраці визначається співвідношенням вигід, ризиків і взаємних уявлень, а також інституційними формами їх упорядкування. Р. Аксельрод показав, що тривалість взаємодії, умовно кажучи, «тінь майбутнього», підвищує раціональність взаємності навіть там, де сторони мають спокусу до короткочасного одностороннього виграшу [69, с. 126–132]. Однак ця логіка працює лише за наявності мінімальної впевненості, що інший актор не використовує рамку співпраці виключно як прикриття для накопичення односторонніх переваг. Тут постає питання про абсолютні й відносні виграші, на чому справедливо наголошував Дж. Гріко: актори можуть відмовлятися від взаємовигідної співпраці, якщо вважають, що інший у перспективі перетворить асиметричний виграш на політичний ресурс домінування [150, с. 487–488]. Для відносин між ЄС та РФ ця теза є особливо важливою, оскільки співпраця у сфері торгівлі, енергетики чи безпекового діалогу поступово переставала сприйматися як нейтральний простір взаємної вигоди й дедалі більше осмислювалася крізь призму асиметрій, залежностей і потенційного примусу [140; 150].

Аналітичне значення співпраці визначається якістю її режиму: глибиною інституціоналізації, щільністю процедур, розподілом вигід, ступенем взаємної вразливості та нормативною сумісністю сторін. У цьому пункті особливо корисними є висновки українських дослідників європейської політики, які показують, що після завершення «холодної війни» механізми співпраці в Європі трималися на припущенні, що інституції, право і взаємозалежність

здатні обмежити руйнівні форми силової політики [1; 52]. У цьому ж контексті підкреслюється, що європейська інтеграція посилює потенціал співпраці лише там, де існує прийнятність самих інтеграційних правил як джерела політичної легітимності [52]. Співпраця між ЄС та РФ була можливою доти, доки інституційний і прагматичний рівні взаємодії ще не були остаточно зруйновані нормативно-безпековим розходженням [1; 52].

Конфронтація, навпаки, означає зміну базової логіки політичних відносин. Вона починається там, де координація втрачає функцію зниження невизначеності й поступово перетворюється на арену взаємного обмеження, випробування меж і нав'язування опонентові небажаних витрат. У класичній стратегічній традиції Т. Шеллінг показав, що політичне протистояння ускладнюється саме тоді, коли суперники прагнуть змінити поведінку іншого через гру на межі ризику, демонстрацію рішучості та контроль над ескалацією [225, с. 187–203]. Це добре описує сучасні форми конфронтації між ЄС та РФ, де тиск здійснюється через санкції, контрсанкції, воєнно-політичні сигнали, правові обмеження, інформаційні кампанії та перетворення економічних зв'язків на інструмент впливу [140; 225]. У такому режимі взаємодія не зникає; вона змінює свій зміст: замість виробництва спільних правил сторони починають змагатися за право визначати межі допустимого і за можливість нав'язати іншому несприятливі умови.

Раціоналістичний підхід Дж. Фірона уточнює, чому конфронтація постає як наслідок специфічних порушень у системі взаємних очікувань [141, с. 382, 395–401]. Конфліктогенні ситуації посилюються тоді, коли сторони мають неповну або спотворену інформацію про наміри і витривалість одна одної, не довіряють взаємним гарантіям і сприймають предмет суперечки як такий, що не піддається прийнятному поділу. У випадку відносин між ЄС і РФ ці умови проявилися у поєднанні кількох процесів: посиленні недовіри щодо стратегічних намірів, ерозії віри в здатність інституцій обмежувати поведінку, спрямовану на перегляд статус-кво, а також зростанні значення питань, які

почали трактуватися як екзистенційні. Ідеться про безпеку кордонів, принцип недоторканності суверенітету, право на політичний вибір і допустимість силового перегляду регіонального порядку [1; 141].

Важливим механізмом такого переходу є сек'юритизація, тобто переведення певних питань із режиму звичайної політики в режим екзистенційної загрози. У працях Б. Бузана, О. Вевера та Я. де Вільде переконливо показано, що безпековий статус проблеми формується через акти політичної інтерпретації, у межах яких певне явище починає подаватися як загроза самому існуванню спільноти або порядку [76, с. 21, 24–25]. Для теми цієї дисертації це означає, що перехід від співпраці до конфронтації охоплює накопичення суперечностей і момент їх переозначення як таких, що більше не можуть бути врегульовані в межах звичайної інституційної координації. У цій ситуації колишній партнер починає сприйматися як носій небезпечного й несумісного бачення порядку, а його легітимність як учасника спільного політичного процесу поступово заперечується [1; 76].

Не менш важливою є політизація взаємозалежності. Якщо на попередньому етапі економічні, енергетичні, технологічні та інфраструктурні зв'язки розглядалися як підґрунтя співпраці, то в умовах загострення вони дедалі частіше починають оцінюватися як важелі впливу або джерела вразливості. Концепція «озброєної взаємозалежності», запропонована Г. Фарреллом і А. Ньюменом, показує, що в сучасному світі мережеві вузли фінансів, логістики, технологій і даних стають каналами політичного примусу [140, с. 46–51]. Для відносин між ЄС та РФ ця теза є особливо продуктивною, оскільки пояснює перетворення сфер, які раніше трактувалися як основа взаємовигідного партнерства, на поле політичної боротьби. Перехід до конфронтації супроводжується прагненням знижувати ризики, диверсифікувати залежності, обмежувати доступ до чутливих секторів і частково роз'єднувати ті сфери, які раніше вважалися політично нейтральними [140].

Окремим механізмом конфронтації є її гібридизація, тобто поєднання різних інструментів тиску в межах одного режиму взаємодії. Ф. Гоффман слушно наголошував, що сучасні протистояння дедалі частіше не вкладаються в класичну схему війни чи миру, оскільки об'єднують воєнні сигнали, кібератаки, інформаційні операції, економічний примус, правові маневри та психологічний тиск [156, с. 8]. Для цієї дисертації гібридизація важлива як спосіб показати, як конфронтація проходить через усі п'ять вимірів політичних відносин. В інституційному вимірі вона проявляється в одночасному збереженні окремих каналів контакту й поширенні обмежувальних режимів; у безпековому – у поєднанні воєнно-політичних сигналів, загроз і практик стримування; в економічному – у перетворенні енергетичних, фінансових і технологічних залежностей на важелі впливу. У нормативно-ціннісному вимірі гібридизація виявляється у взаємному запереченні легітимності дій іншої сторони, а в дискурсивному – у закріпленні образів загрози, агресора або захисника порядку. Тому гібридизація позначає спосіб накладання інструментів конфронтації на вже визначені аналітичні виміри [156].

Ключова для цього аспекту теза полягає в існуванні зони поступової трансформації між співпрацею і конфронтацією: механізми співпраці ще зберігаються, але вже перестають бути системоутворювальними. На цьому етапі вирішальними стають ерозія інституційної довіри, політизація взаємозалежності, сек'юритизація суперечностей, зростання ролі відносних вигравів, переозначення іншого як нормативно несумісного актора та накопичення засобів непрямого примусу [156; 76]. Для відносин між ЄС і РФ трансформація має процесуальний характер і не може бути датована лише однією кризою чи одним рішенням, хоч окремі події й відігравали роль каталізаторів. Її слід розуміти як процес, у якому колишня рамка співпраці поступово втрачала здатність переробляти суперечності в керовані форми, а взаємодія дедалі більше організовувалася навколо логіки стримування, покарання, зниження ризиків і боротьби за порядок [1; 140].

У цьому контексті особливу аналітичну цінність має українська наукова рефлексія, оскільки вона допомагає уникнути двох поширених спрощень: трактування конфронтації як випадкової аномалії, що порушила «нормальний» стан європейської співпраці, або як наперед визначеного наслідку повної несумісності, що нібито робила будь-яку співпрацю фікцією від самого початку. Так, аналізуючи сучасні тенденції розвитку досліджуваного феномену, О. Новакова зазначає, що «безпекова логіка у відносинах ЄС із Російською Федерацією дедалі глибше проникає у сферу індустріального врядування, технологічної кооперації та розподілу ресурсів. Інакше кажучи, конфронтація перестає бути лише зовнішньополітичним або санкційним явищем і дедалі більше оформлюється як структурний принцип перерозподілу пріоритетів усередині самого Європейського Союзу» [28]. Українські дослідники фактично пропонують більш виважену позицію аналізу, визначаючи, що співпраця була реальною, але структурно обмеженою, оскільки конфронтація сформувалася як наслідок поступового руйнування сумісності між інституційним, безпековим і нормативним вимірами відносин [1; 52].

Отже, у межах цього дослідження співпраця і конфронтація розглядаються як два режими політичних відносин, що відрізняються способом організації взаємодії, структурою очікувань і домінуючими механізмами політичної дії. Режим співпраці ґрунтується на інституційному зниженні невизначеності, прийнятності правил і відносній деполітизації взаємозалежності [168; 69]. Режим конфронтації, навпаки, означає переважання логіки стримування, примусу, сек'юритизації, політичного використання залежностей і гібридного поєднання інструментів тиску [225; 76; 156]. Для відносин ЄС–РФ предметом аналізу є зміна способу організації взаємодії: від пріоритету координації, інституційного діалогу й керованої взаємозалежності до поступового посилення стримування, сек'юритизації та перетворення взаємозалежності на ресурс тиску. Якщо поняття політичних відносин визначає сам об'єкт трансформації, а категорії співпраці й конфронтації – її основні

режими, то наступним завданням є методологічне визначення критеріїв і джерел, через які ця трансформація може бути досліджена.

1.2. Методологія аналізу трансформації політичних відносин ЄС–РФ

Методологічне завдання цього підрозділу полягає в операціоналізації теоретичних підходів, згаданих вище, для концептуалізації співпраці й конфронтації, як інструментів аналізу конкретних джерел, індикаторів і процедур. У попередньому підрозділі політичні відносини були визначені як історично змінна система інституційних, безпекових, економічних, нормативно-ціннісних і дискурсивних взаємодій. Далі необхідно встановити, як цю зміну можна емпірично зафіксувати та дослідити. Йдеться також про те, як відрізнити ситуативне загострення від структурної трансформації і через які процедури пояснити перехід від режиму обмеженої співпраці до режиму системної конфронтації. Методологія в цьому сенсі має пояснювальне значення: вона визначає джерельну базу, значущі ознаки переходу та спосіб пов'язування окремих подій із ширшим причинним механізмом трансформації політичних відносин між Європейським Союзом та Російською Федерацією [147; 85].

У методологічній частині дисертації неореалізм, ліберальний інституціоналізм і конструктивізм використовуються як операційно розмежовані та ієрархізовані інструменти аналізу різних аспектів відносин ЄС–РФ. Неореалістична логіка виявляє моменти, коли безпекова невизначеність, конкуренція за стратегічний простір і взаємне сприйняття загрози обмежують можливості співпраці. Ліберально-інституціоналістська логіка пояснює зміну функції інституцій: від механізмів координації, консультацій і передбачуваності до механізмів обмеження, санкційного регулювання й фіксації несумісності. Нормативно-дискурсивний блок, однак, не ототожнює

соціальний конструктивізм і дискурсивний інституціоналізм. Соціальний конструктивізм А. Вендта використовується для пояснення того, як ідентичності, інтерсуб'єктивні норми й образ іншого впливають на формування інтересів і загроз [252]. В. Шмідт використовує дискурсивний інституціоналізм для аналізу того, як ідеї та дискурси діють усередині інституційних процесів, легітимізують рішення і змінюють політичну дію [226].

Отже, конструктивізм пояснює соціальне формування інтересів і загроз, тоді як дискурсивний інституціоналізм показує, як відповідні ідеї, наративи й легітимаційні формули закріплюються в інституційній практиці.

Нормативно-дискурсивний рівень у цьому дослідженні використовується для формування робочої гіпотези щодо пояснення моменту й незворотності переходу до конфронтації. Безпекові суперечності створюють структурний тиск, інституційна ерозія зменшує здатність до врегулювання, однак втрата спільної мови легітимного порядку пояснює, чому компроміс перестає сприйматися сторонами як політично можливий.

Така гіпотеза зберігає можливість перевірки альтернативних пояснень: через призму безпеки, інституцій чи політичного режиму і, водночас, визначає спосіб їхнього порівняння.

Відповідно, теорії в цій роботі виконують процедурну функцію: вони визначають рівні аналізу, типи джерел, індикатори зміни та спосіб побудови причинного висновку.

Вихідним принципом дослідницького підходу є розмежування трьох рівнів аналізу: структурно-безпекового, інституційно-функціонального та нормативно-дискурсивного.

На структурно-безпековому рівні у дисертації аналізується, як у стратегічних документах, концепціях зовнішньої політики, безпекових стратегіях і кризових заявах ЄС та РФ змінюється уявлення про загрозу, стратегічний простір, суверенітет України, розширення європейських і

євроатлантичних структур, допустимість примусу та межі впливу в пострадянському просторі [251; 165; 76].

На інституційно-функціональному рівні досліджуються угоди, формати політичного діалогу, саміти, секторальні механізми, енергетична взаємодія, санкційні режими й процедури ухвалення рішень. Саме через ці форми співпраця або конфронтація набуває правового й організаційного оформлення [168; 226].

Нормативно-дискурсивний рівень зосереджує аналіз на тому, як сторони легітимують власні дії, позначають одна одну як партнера, опонента або загрозу, конструюють уявлення про право, суверенітет, цінності, історичну справедливість і допустимі межі сили [252; 139; 143; 254].

З такого тривіневого підходу випливають п'ять робочих аналітичних припущень, які надалі перевіряються у наступних розділах дисертації.

По-перше, інституційна щільність сама по собі не гарантує політичної сумісності: угоди, саміти й секторальні формати можуть підтримувати координацію лише доти, доки вони здатні переробляти стратегічні суперечності у прийнятні політичні компроміси. По-друге, економічна взаємозалежність стабілізує відносини лише тоді, коли не сприймається як джерело вразливості або інструмент тиску. По-третє, нормативні розбіжності стають політично визначальними тоді, коли сторони втрачають мінімально спільне розуміння легітимного порядку. По-четверте, дискурсивна заміна образу партнера образом загрози підриває політичне підґрунтя попередніх інституційних форматів. По-п'яте, коли порушення базових норм міжнародного права набуває систематичного характеру й закріплюється в офіційних інтерпретаціях сторін, режим залучення стає нестійким, а політика ЄС дедалі більше переходить до режиму стримування.

Ці припущення перевіряються через перетин п'яти вимірів політичних відносин із трьома рівнями аналізу: структурно-безпековим, інституційно-функціональним і нормативно-дискурсивним. Матриця виконує операційну

функцію: вона показує, де саме виникає зміна, у яких джерелах вона фіксується і як пов'язується з ширшим механізмом трансформації. «Клітинки» матриці наповнюються якісними емпіричними індикаторами: документально зафіксованими поняттями, рішеннями, інституційними змінами, повторюваними формулами легітимації та практиками політичного реагування. У спрощеному вигляді ця матриця має таку структуру (табл. 1.1)

Таблиця 1.1

Матриця аналізу трансформації політичних відносин ЄС - РФ

Вимір	Структурно-безпековий рівень	Інституційно-функціональний рівень	Нормативно-дискурсивний рівень
Інституційний	Чи переводяться суперечності у площину стратегічної недовіри	Зміна функції угод, самітів, форматів діалогу, санкцій	Як інституції легітимуються: партнерство, обмеження, стримування
Безпековий	Образ загрози, стратегічний простір, Україна, НАТО, примус	Безпекові механізми, обмежувальні рішення, координація дій	Мова загрози, захисту порядку, суверенітету й допустимого примусу
Економічний	Взаємозалежність як вразливість або ресурс тиску	Енергетичні формати, санкції, технологічні й фінансові обмеження	Переозначення вигоди як ризику залежності або політичного використання взаємозалежності
Нормативно-ціннісний	Несумісність уявлень про право, суверенітет і порядок	Інституційне закріплення норм: резолюції, рішення, санкційні режими	Зміст нормативних позицій: право, суверенітет, територіальна цілісність, невтручання, допустимість примусу
Дискурсивний	Сек'юритизація образу іншої сторони	Закріплення дискурсивних змін у рішеннях і форматах взаємодії	Мовна форма й політична функція означення: партнер, опонент, загроза, агресор, захисник порядку

[Складено автором]

Матриця аналізу буде релевантною і для осмислення етапів політичних відносин між ЄС і Росією. Кожний етап трансформації розглядається за однаковими параметрами: які зміни виникають у вимірах політичних відносин, на якому рівні вони фіксуються і які джерела підтверджують їхню сталість.

Одиницями аналізу в межах цієї матриці є події, документи, рішення, заяви, інституційні зміни та повторювані політичні формули.

Для інституційно-функціонального виміру такими індикаторами виступають створення, призупинення, згортання або зміна функції самітів, секторальних діалогів, консультаційних форматів, санкційних процедур і механізмів координації. Для безпекового виміру важливими є поява або посилення в документах категорій загрози, агресії, стримування, стратегічного оточення, гібридного впливу, захисту суверенітету та права держав на самостійний зовнішньополітичний вибір.

Для економічного виміру індикаторами є зміна означення енергетики, фінансів, торгівлі й технологій від взаємної вигоди до вразливості, ризику залежності, диверсифікації, санкційного обмеження або контролю доступу до чутливих секторів. Для нормативно-ціннісного виміру фіксуються посилення на територіальну цілісність, суверенітет, невтручання, верховенство права, історичну справедливість і допустимість примусу. Для дискурсивного виміру значущими є повторювані означення іншої сторони як партнера, конкурента, опонента, загрози, агресора або захисника порядку.

Подія набуває аналітичного значення тоді, коли спричиняє або відображає зміну на кількох рівнях: наприклад, кризове рішення супроводжується зміною офіційної мови, переглядом інституційного формату, посиленням безпекового аргументу або переозначенням економічної взаємозалежності. Такий підхід розмежовує хронологічну послідовність і причинність. Дисертаційний аналіз має показати механізм, через який інтерпретація події перетворилася на інституційну реакцію, а інституційна реакція, відповідно, на новий режим взаємодії.

Структурно-безпековий рівень аналізу встановлює, за яких умов взаємодія ЄС і РФ перестає будуватися на очікуванні керованої співпраці та дедалі більше визначається логікою стратегічної недовіри. Джерельну основу цього рівня становлять конкретні документи й політичні висловлювання, у яких фіксується зміна образу іншої сторони: концепції зовнішньої політики РФ, стратегії безпеки ЄС, документи щодо Європейської політики сусідства, Східного партнерства, розширення НАТО, України, енергетичної безпеки, санкцій і європейської архітектури безпеки. Ключовими індикаторами є поява або посилення категорій загрози, стратегічного оточення, втручання, стримування, гібридного впливу, захисту суверенітету, особливих інтересів і права на самостійний зовнішньополітичний вибір.

На цьому рівні дослідження фіксує перехід розбіжностей між ЄС і РФ у безпекову площину. Суперечність щодо торгівлі, енергетики, розширення ЄС або статусу України стає ознакою структурної трансформації лише тоді, коли закріплюється в офіційній мові як питання загрози, стратегічної вразливості або захисту порядку.

Особливо продуктивним є залучення до аналізу трансформації відносин ЄС–РФ концепції безпекової дилеми Р. Джервіса, яка пояснює, як дії, що однією стороною подаються як стабілізаційні або оборонні, іншою стороною інтерпретуються як експансивні чи загрозливі [165, с. 169].

Підхід сек'юритизації, розроблений Б. Бузаном, О. Вевером і Дж. де Вільде, простежує момент, коли політична розбіжність переходить із площини переговорної проблеми в площину загрози, яка потребує посиленої або виняткової відповіді [76, с. 21; 24–25].

У випадку ЄС–РФ це означає аналіз самих кризових подій, способів їх означення сторонами та інституційних рішень, легітимованих через це означення.

Водночас у межах цієї роботи принципово розрізняються безпекова дилема і сек'юритизація. Безпекова дилема описує структурну ситуацію, у якій

дії одного актора, спрямовані на посилення власної безпеки, іншим актором інтерпретуються як потенційна загроза, що запускає спіраль недовіри й взаємного посилення оборонних або стримувальних практик. Сек'юритизація, натомість, стосується політичної інтерпретації, через яку певне питання переводиться з режиму звичайної політики в режим екзистенційної загрози. У відносинах ЄС–РФ ці механізми діяли одночасно, хоча виконували різні пояснювальні функції: безпекова дилема пояснює, чому дії сторін почали сприйматися як взаємно загрозливі, тоді як сек'юритизація показує, як це сприйняття закріплювалося в офіційній мові, стратегічних документах і легітимації обмежувальних рішень.

На інституційно-функціональному рівні аналіз зосереджується на тому, як змінювалася функція формальних і неформальних механізмів взаємодії між ЄС і РФ. Джерельну основу становлять Угода про партнерство і співробітництво, формати самітів ЄС–РФ, «чотири спільні простори», енергетичний діалог, секторальні платформи, «Партнерство заради модернізації», механізми консультацій, а після 2014 року – санкційні рішення, обмежувальні заходи, процедури їх продовження, координація держав-членів і практики зниження залежностей. Індикатором трансформації є зміна політичної ролі інституцій: від підтримки передбачуваності, повторюваності контактів і часткової взаємної адаптації – до правового оформлення стримування, фіксації несумісності та регулювання конфронтаційної взаємодії.

Такий підхід усуває спрощення, за якого інституції автоматично ототожнюються зі співпрацею. На ранніх етапах відносин ЄС–РФ інституційна щільність справді виконувала стабілізаційну функцію: вона створювала канали комунікації, зменшувала невизначеність, забезпечувала повторюваність взаємодії та підтримувала практичне узгодження навіть за наявності суперечностей [189]. Проте на етапі накопичення конфліктів ті самі інституції дедалі частіше ставали простором фіксації розбіжностей замість їхнього подолання. Після 2014 року значна частина попередніх форматів втратила

політичну вагу, тоді як санкційні процедури та обмежувальні режими стали новою формою інституційної організації відносин. Отже, інституційний аналіз у цій роботі пояснює умови, за яких інституції втрачають стабілізаційну функцію та починають оформлювати конфронтацію [226].

Специфіка Європейського Союзу як політичного актора потребує окремого методологічного уточнення. Європейський Союз діє поза моделлю класичної держави з єдиним центром зовнішньополітичного рішення, тому аналіз його дії щодо РФ має враховувати взаємодію наднаціональних інституцій, держав-членів, процедур Спільної зовнішньої та безпекової політики, секторальних інтересів і механізмів консенсусу [189]. Це потребує розрізнення двох вимірів: зовнішнього, у якому ЄС виступає як колективний актор у відносинах із РФ, і внутрішнього, у якому виробляється спільна позиція щодо санкцій, енергетичної безпеки, підтримки України, інформаційної протидії та дипломатичного стримування. Таке розрізнення дає змогу пояснити як обережність ЄС у період інституційного партнерства, так і подальше посилення спільної лінії після ключових кризових зламів.

Нормативно-дискурсивний рівень аналізу виявляє зміну легітимаційної структури політичної взаємодії в текстах ЄС і РФ. Його подвійна природа впливає з розмежування, зробленого на початку підрозділу: соціально-конструктивістський компонент пояснює, чому зміна уявлень про партнера, загрозу, порядок і легітимність має причинне значення, тоді як дискурсивний компонент показує, як ці уявлення закріплюються в інституційних процедурах, стратегічних документах і політичних рішеннях [253; 139].

Джерельна база цього рівня аналізу охоплює стратегії, концепції зовнішньої політики, резолюції, висновки Ради ЄС, заяви Європейської Ради, документи Європейської Комісії, промови політичних лідерів, російські офіційні концепції, стратегічні документи й публічні пояснення зовнішньополітичних рішень.

Одиницями аналізу є повторювані смислові формули та категорії: партнерство, модернізація, взаємозалежність, верховенство права, суверенітет, невтручання, традиційні цінності, історична справедливість, агресія, загроза, стримування, відповідальність, цивілізаційна окремішність і право на особливий статус.

Дискурс-аналіз у цій дисертації зосереджується на встановленні зв'язку між мовою легітимації та політичною дією.

Критичний дискурс-аналіз досліджує, як через офіційні тексти відтворюються владні відносини, ієрархії норм, образи відповідальності й загрози [139; 254]. Історико-дискурсивний підхід показує, як сучасні формули про суверенітет, порядок, цивілізаційну окремішність або європейські цінності спираються на ширші історичні смислові структури.

Аналіз відносин ЄС–РФ зосереджується на повторюваних способах пояснення політики. ЄС легітимує власні дії через право, відповідальність, територіальну цілісність і захист європейського порядку; РФ дедалі частіше легітимує свої дії через суверенітет, історичну правоту, протидію зовнішньому втручання, особливий статус і захист власного простору впливу.

Нормативно-дискурсивний аналіз також операціоналізує політичні цінності, політичну культуру та ідеологію як предмет дослідження. Політичні цінності фіксуються через принципи, які сторони визнають легітимними: демократію, верховенство права, права людини, територіальну цілісність, суверенітет, безпеку, традиційні цінності, невтручання або право на силове гарантування порядку.

Політична культура аналізується через сталі уявлення про владу, державу, право, громадянина, допустимий примус і межі політичної відповідальності [67]. Ідеологія розглядається як система взаємопов'язаних понять і наративів, через які політичний режим пояснює власну правомірність, визначає образ опонента й мобілізує підтримку [146; 248].

Емпірично це виявляється в офіційних формулах легітимації, повторюваних категоріях політичного мовлення та практичних рішеннях, у яких цінності набувають інституційної форми: санкціях, обмеженні діалогу, підтримці України, стратегічних комунікаціях, інформаційній протидії та змінах у безпекових документах.

Економічний вимір у цій методології аналізується передусім як політичний вимір взаємозалежності.

Дисертація аналізує енергетичні відносини, торговельні обмеження, санкційні режими, фінансові заборони, технологічний контроль, експортно-імпорتنі обмеження, політику диверсифікації та зменшення залежностей. Ключовим є політичне значення економічної взаємодії, тоді як її обсяг виконує допоміжну аналітичну функцію.

У фазі співпраці взаємозалежність може виконувати стабілізуючу функцію, оскільки створює стимули до передбачуваної поведінки й підтримання каналів комунікації [169]. У фазі конфронтації ті самі зв'язки можуть інтерпретуватися як джерело вразливості або інструмент примусу.

Показником трансформації є зміна способу політичної інтерпретації економічних контактів: від взаємної вигоди до ризику залежності, від співпраці до санкційного й технологічного обмеження, від стабілізаційної взаємозалежності до її політичного використання [140].

Таким чином, джерельна база дисертаційної роботи формувалася відповідно до зазначених рівнів аналізу. До неї входять тексти програмного, стратегічного, інституційного або легітимаційного характеру, які безпосередньо стосуються визначення партнера, загрози, суверенітету, безпеки, санкцій, європейського порядку, статусу України та пострадянського простору.

Критерієм включення документа до наукового аналізу є його здатність фіксувати стійку логіку політичної інтерпретації, що виходить за межі поточної публічної позиції. Тому перевага надається програмним текстам, стратегічним документам, офіційним рішенням, резолюціям, концепціям і промовам із

легітимаційною або інституційною функцією. Кризові заяви також можуть використовуватися, але лише тоді, коли їхні формули повторюються в подальших документах або переводяться у політичні рішення.

У контексті ЄС аналізуються установчі та стратегічні документи, висновки Ради ЄС і Європейської Ради, документи Європейської Комісії, резолюції Європейського парламенту, санкційні рішення, документи щодо Європейської політики сусідства, Східного партнерства, енергетичної безпеки, підтримки України й відносин із РФ.

Відбір джерел підпорядкований симетричному зіставленню. Для кожного ключового етапу аналізуються документи ЄС і РФ, оскільки динаміка трансформації визначалася взаємним накопиченням несумісних інтерпретацій. Такий підбір джерел потрібний для уникнення односторонньої реконструкції трансформації.

Обраний підхід особливо важливий для аналізу України та пострадянського простору. Зазначимо, що останній термін у дослідженні використовується як історико-політичне поняття для позначення сукупності держав, що утворилися після розпаду СРСР, без визначення їх як єдиного геополітичного чи цивілізаційного простору. У документах ЄС ці питання переважно пов'язуються з реформами, суверенним вибором, правовим наближенням і стабільністю сусідства, тоді як у російському дискурсі вони дедалі частіше описуються через категорії зовнішнього втручання, стратегічного оточення, історичної належності або особливих інтересів. Ця асиметрія означень є одним із головних індикаторів переходу від керованої розбіжності до структурної конфронтації.

Санкції в документах ЄС легітимізуються як правова відповідь на порушення міжнародного права, тоді як у російському дискурсі вони описуються як інструмент політичного тиску. Зіставлення таких інтерпретацій виявляє розходження позицій і механізм поглиблення конфронтації.

У дисертації застосовується порівняльний аналіз для виявлення відмінностей між етапами трансформації політичних відносин ЄС–РФ на основі єдиної системи індикаторів. Кожен етап аналізується за тими самими параметрами: інституційна щільність і функція форматів взаємодії; характер безпекової риторики; політичне значення економічної взаємозалежності; нормативні аргументи сторін; дискурсивний образ партнера, опонента або загрози.

Така процедура відповідає логіці порівняльного методу, у якому головне значення має концептуальна сталість критеріїв зіставлення [180; 224]. Вона встановлює, чи йдеться про окрему кризу, чи про повторювану зміну режиму взаємодії.

Дискурс-аналіз фіксує зміну офіційної мови, через яку ЄС і РФ пояснювали власні дії та легітимували політичні рішення. Процедура дискурс-аналізу розрізняє три рівні: понятійний, наративний і легітимаційний.

На понятійному рівні фіксується зміна ключових категорій: партнерство, модернізація, співпраця, загроза, агресія, стримування, суверенітет, право, порядок. На наративному рівні аналізується поєднання цих понять у ширші політичні сюжети: про спільну Європу, захист суверенітету, загрозу розширення, відповідальність за міжнародний порядок або цивілізаційне протистояння.

На легітимаційному рівні досліджуються дії, які стають можливими завдяки такій мові: продовження діалогу, згортання форматів, санкції, підтримка України, інформаційна протидія, дипломатичне стримування або силове виправдання ревізії порядку [151; 152; 188].

Дисертаційна робота ґрунтується також на виявленні та відслідковуванні причинно-наслідкових зв'язків. Ця процедура запобігає зведенню дослідження до опису послідовності подій. Її завдання полягає у реконструкції механізму, через який окремі кризи, рішення й інтерпретації поступово змінювали сам режим політичних відносин. Аналіз простежує зв'язок між подією, її

політичною інтерпретацією, інституційною реакцією та подальшим закріпленням нової логіки взаємодії. Криза розглядається через те, як була інтерпретована сторонами, які рішення спричинила, які інституції змінила, які дискурсивні формули закріпила і чи стала частиною повторюваного казуального ланцюга.

Посилення достовірності висновків забезпечується через логіку необхідних і достатніх умов. Одна подія сама по собі дає слабку підставу для висновку про трансформацію, тоді як повторюване поєднання зміни інтерпретації, інституційної реакції та дискурсивного закріплення розглядається як сильніший доказ дії механізму.

Метод простеження процесу використовує різні види доказової перевірки. Перевірка необхідної умови дає змогу відхилити пояснення, якщо відсутня ознака, без якої запропонований причинний механізм не може вважатися переконливим. Перевірка прямого підтвердження, навпаки, посилює пояснення тоді, коли документ, політичне рішення або офіційна позиція безпосередньо пов'язує кризове тлумачення ситуації з відповідною інституційною реакцією. Найсильнішим, хоча й рідкісним, є подвійно вирішальний доказ, який одночасно підтверджує запропонований механізм і послаблює конкуруючі пояснення. У такому розумінні відстежування процесу дає змогу виявити причинні механізми політичної трансформації, через які окремі події, рішення та інституційні реакції поєднуються в логіку переходу від співпраці до конфронтації [205; 72].

Валідність висновків у дисертації забезпечується через узгодження понять, індикаторів і емпіричних спостережень.

Якщо трансформація політичних відносин визначається як зміна режиму взаємодії, то її ознаками мають бути повторювані зрушення на кількох рівнях: інституційному, безпековому, економічному, нормативному й дискурсивному.

Тому висновок про перехід від співпраці до конфронтації може вважатися обґрунтованим лише тоді, коли зміна фіксується в різних типах джерел: угодах

і форматах взаємодії, стратегічних документах, санкційних рішеннях, офіційних заявах, промовах і нормативних аргументах сторін.

Такий підхід відповідає вимозі вимірювальної валідності, за якої аналітичні поняття мають бути пов'язані з чіткими емпіричними ознаками [61; 149]. У ширшому методологічному сенсі він також узгоджується з логікою якісного причинного висновку, за якої аналітичні твердження мають спиратися на визначені спостереження, процедури зіставлення та перевірку альтернативних пояснень [171].

Окреме значення має перевірка альтернативних пояснень. Трансформацію відносин ЄС–РФ можна було б пояснювати лише зміною балансу сил, лише внутрішньою еволюцією політичного режиму РФ, лише провалом інституцій ЄС або лише ціннісною несумісністю.

Однак у межах дисертації такі пояснення розглядаються як часткові. Зміна балансу сил пояснює структурний тиск, але залишає поза увагою тривалу здатність інституційних форматів підтримувати співпрацю. Інституційний підхід пояснює організаційну форму взаємодії, але потребує додаткового аналізу причин втрати стабілізуючої функції. Конструктивістська увага до норм і смислів, своєю чергою, потребує поєднання з аналізом безпекових і матеріальних обмежень.

Тому наукові висновки будуються через перевірку взаємодії трьох рівнів: безпекова несумісність створює тиск на інституції; інституційна ерозія зменшує здатність переробляти конфлікти в керовані форми; нормативно-дискурсивний розрив розглядається як робоча гіпотеза щодо незворотності переходу, оскільки він демонструє втрату мінімально спільних критеріїв легітимного компромісу.

У межах цієї методологічної основи вітчизняна політична наука набуває самостійного аналітичного значення, актуалізуючи виміри, які донедавна ігнорувалися або недооцінювалися у західних дослідженнях відносин ЄС–РФ, а саме: політичну суб'єктність України, реконфігурацію пострадянського простору, стратегії російського примусу, а також роль війни як каталізатора

зміни європейського порядку [9; 1; 52]. Ця перспектива дозволяє розглядати стратегічне партнерство ЄС–РФ як частину ширшої боротьби за принципи європейського порядку. Український і ширший пострадянський вимір використовується як один із індикаторів трансформації: через документи, рішення й дискурсивні формули щодо цього простору можна простежити, як відмінності між європейським принципом суверенного вибору та російською претензією на особливий регіональний статус набували інституційного й безпекового значення.

Етапи трансформації у роботі зіставляються як різні конфігурації політичної взаємодії, кожна з яких має власну домінантну логіку. Йдеться про перехід від інституційного залучення й прагматичної співпраці за наявності прихованих суперечностей до ерозії довіри, сек'юритизації розбіжностей і конфронтаційного стримування. Періодизація перевіряється через систему індикаторів: зміну функції каналів комунікації, переосмислення взаємозалежності як джерела вразливості, дедалі виразніше описування партнера у стратегічних документах як джерела загрози, а також заміщення практик узгодження практиками обмеження. Сукупність цих ознак дає підстави трактувати процес як зміну режиму взаємодії між Європейським Союзом і Російською Федерацією.

Дискурс-аналіз зосереджує увагу на повторюваних смислових зв'язках між поняттями. В європейському випадку значущими є поєднання понять права, відповідальності, територіальної цілісності, санкцій і захисту європейського порядку. У російському випадку такими є зв'язки між суверенітетом, невтручанням, історичною справедливістю, традиційними цінностями, протидією Заходу та статусним визнанням. Конфігурація понять показує, як сторони вибудовують причинні пояснення: хто відповідальний за кризу, які дії вважаються легітимними, які компроміси стають неможливими і за яких умов попередня мова партнерства перестає виконувати стабілізуючу функцію.

У підсумку методологічна основа дисертації поєднує порівняльний аналіз етапів, інституційний аналіз функцій взаємодії, дискурс-аналіз легітимаційних наративів і простеження причинного процесу через документи, рішення, промови, санкційні режими та політичні практики. Вона задає процедуру виявлення механізму трансформації політичних відносин між ЄС і РФ. Ця процедура перевіряє, як безпекові суперечності обмежують можливості співпраці, як інституції втрачають стабілізуючу функцію, як економічна взаємозалежність переозначується як вразливість і як нормативно-дискурсивний розрив руйнує спільну мову легітимного порядку.

При цьому нормативно-дискурсивний рівень використовується для перевірки того, за яких умов попередня мова партнерства перестає підтримувати режим співпраці й починає легітимувати інші форми взаємодії – стримування, санкційність, обмеження ризиків і політичне дистанціювання.

Далі стратегічне партнерство ЄС–РФ аналізується як політичний проєкт, що мав інституційне наповнення за браку достатніх засад легітимності, безпеки й спільного розуміння європейського порядку.

1.3. Осмислення проблеми стратегічного партнерства між ЄС і РФ у дискурсі сучасної науки

Відповідно до методології, сформульованої вище, передумови стратегічного партнерства між Європейським Союзом та Російською Федерацією розглядаються як система інституційних очікувань, нормативно-дискурсивних уявлень і безпекових обмежень. Саме вони зробили цей формат політично можливим, але водночас окреслили умови його потенційної нестійкості.

Поняття стратегічного партнерства між Європейським Союзом і Російською Федерацією сформувалося на стику історичних уявлень про «спільну Європу» та надій після завершення холодної війни щодо можливого

зближення. У політичній науці ним позначали стан відносин, у якому співпраця має тривалий і глибший характер, виходить за межі разових домовленостей і короткострокової вигоди. На початку 1990-х така перспектива здавалася реальною: ЄС будував складну систему управління, Росія шукала джерела модернізації та визнання свого статусу, а міжнародна ситуація на певний час відкрила можливість переосмислити безпекові та економічні підходи. Як зазначає С. Толстов: «Відносини між ЄС і Росією можна умовно поділити на кілька етапів, пов'язаних зі становленням європейського інтеграційного центру як колективного міжнародного актора та змінами, що стосувалися статусу і ролі Росії у світовій політиці. Протягом 1990-х рр. у ЄС домінувало сприйняття Росії як ресурсної бази європейської економіки, що було в першу чергу пов'язано зі стрімким економічним послабленням Росії та її внутрішньополітичною дестабілізацією» [46, с. 99]. Такої ж думки дотримується і В. Савчук, який вважає, що на початкових етапах, попри «ідеологічні відмінності, ЄС та Росія розглядали один одного як потенційно взаємовигідних партнерів. Це відображалось у взаємодії між демократичним суспільством ЄС і частково авторитарним російським режимом в Євразійській площині з можливим прагненням до здійснення внутрішніх змін і активізації демократичних процесів» [42, с. 223]. Водночас суперечки в історичних оцінках, відмінності політичних культур і різні бачення безпеки від початку обмежували те, наскільки «стратегічним» могло бути це партнерство.

На історико-інтелектуальному рівні РФ тривалий час осмислювалася в європейській політичній думці як особливий «межовий» випадок, через який сама Європа визначала власні кордони, цінності й уявлення про політичну модерність. І. Нойманн показує, що образ Росії в європейському дискурсі часто виконував функцію «іншого», розміщеного на межі європейського простору й здатного постійно актуалізувати питання про критерії належності до нього [193]. Ця межовість безпосередньо позначалася на характері стратегічного партнерства після 1991 року: воно формувалося в умовах невизначеності щодо

місця РФ у європейському нормативному порядку - як його потенційної частини або як зовнішнього актора, з яким Європа підтримує прагматичну взаємодію. Така невизначеність зберігала політичну гнучкість і водночас залишала відкритим фундаментальне питання. Чи може держава, яка претендує на особливий статус і власну модель суверенітету, бути інтегрована в порядок, побудований на правовій умовності, взаємному обмеженні сили та наднаціональних механізмах координації?

На рівні російського самоосмислення ця проблема має власну історичну тяглість. М. Малія, аналізуючи сприйняття Росії Заходом, звертав увагу на постійне коливання між уявленням про Росію як «недозрілу Європу» і як принципово іншу політичну цивілізацію [184]. Для самої Росії ця подвійність мала зовнішньополітичний і внутрішньополітичний зміст: Європа виступала джерелом модернізації, права, технологій, дипломатичного визнання й культурного престижу, але водночас сприймалася як сила, що загрожує автономії російської державності та її претензії на особливий історичний шлях. Ця суперечність згодом стала одним із прихованих обмежень стратегічного партнерства між ЄС і РФ. Росія потребувала європейського визнання, проте не була готова до повного прийняття європейської нормативної субординації. РФ прагнула бути визнаною як рівний європейський або євразійський центр сили, тоді як ЄС схилявся до моделі поступового нормативного наближення, у якій партнерство передбачало обмін вигодами й прийняття певних правил політичної поведінки.

У російській інтелектуальній традиції ця подвійність проявлялася через співіснування західницької, державницької, євразійської та цивілізаційної ліній. Сучасні дослідження російської зовнішньої політики підкреслюють, що ця традиція дедалі частіше працювала на обґрунтування особливого статусу РФ, її претензії на автономний центр сили та права на окрему інтерпретацію європейського безпекового порядку [181]. Ідеологічно цю претензію підсилювали націоналістичні, цивілізаційні й історико-політичні мотиви, за

допомогою яких російська влада представляла власний авторитарний і милітаризований курс як захист суверенітету, історичної спадкоємності та культурної окремішності [175]. Після розпаду СРСР у російській політичній еліті справді існувало очікування нового типу відносин із Заходом і Європою. Однак це очікування не означало готовності до асиметричного включення в європейський порядок. Партнерство мислилося радше як взаємне визнання статусу, ніж як поступова адаптація РФ до норм ЄС.

На рівні європейської політичної саморефлексії стратегічне партнерство спиралося на іншу логіку. Європейський Союз після завершення «холодної війни» дедалі більше осмислював себе як нормативно-політичний простір, ширший за економічне об'єднання чи регіональну організацію і здатний поширювати уявлення про право, демократію, врегульовану взаємозалежність і мирну трансформацію сусідніх політичних систем. Концепція нормативної сили ЄС пояснює, чому Союз розглядав відносини з Росією як прагматичну дипломатію і водночас як можливість поступового включення РФ до простору правил, стандартів і взаємних обмежень [186]. Критичне осмислення цієї концепції показує ієрархізований характер такої нормативної дії: вона передбачає певну ієрархію норм і очікування, що партнер поступово визнаватиме європейське розуміння легітимного порядку [103]. Тут подвійність набувала політичного змісту: ЄС бачив стратегічне партнерство як шлях до передбачуваності через правила, тоді як РФ дедалі більше трактувала правила як потенційне обмеження власної суверенної автономії.

В інституційно-функціональному вимірі ця подвійність отримала вираження після завершення «холодної війни». Ідеї «спільного європейського дому», загальноєвропейської безпеки, неподільності континентального простору та постконфронтаційного порядку створили політичну мову, у межах якої стратегічне партнерство між ЄС і РФ здавалося можливим і навіть історично закономірним. Проте сама мова спільності радше маскувала, ніж долала розбіжності щодо її політичного змісту. Для ЄС спільний простір дедалі

більше означав простір правил, правових процедур, ринкової інтеграції, демократичних стандартів і контрольованої взаємозалежності. Для Росії він часто означав простір дипломатичного визнання, економічного доступу, безпекових гарантій і підтвердження особливого статусу в європейських справах. Уже на цьому етапі передумови стратегічного партнерства були матеріальними, інституційними й дискурсивними водночас: сторони використовували подібні формули, але наповнювали їх різним політичним змістом.

У політичній площині ця подвійність означала, що стратегічне партнерство 1990-х і початку 2000-х років стало спробою поєднати дві не до кінця сумісні логіки. Інституціоналістська віра в повторювану взаємодію, договірну базу, економічну взаємозалежність і секторальну співпрацю співіснувала з нереалізованою проблемою політичного порядку: ЄС будував відносини через логіку норм, процедур і умовності, тоді як РФ дедалі більше наполягала на суверенітетній автономії, рівності центрів сили та неприйнятності зовнішнього нормативного впливу. Г. Хауккала, аналізуючи стратегічне партнерство ЄС і Росії, підкреслює, що воно значною мірою спиралося на асиметричні очікування: ЄС розглядав взаємодію як поступове наближення Росії до європейських правил, тоді як РФ прагнула співпраці без прийняття ролі нормативного учня [153]. Т. Казьєр також звертає увагу на обмеженість нормативного аргументу у відносинах ЄС–РФ, оскільки декларована стратегічність партнерства залишала нерозв'язаними суперечності між європейською умовністю та російським прагненням до рівностатусної взаємодії [78]. Практична користь партнерства поєднувалася з його внутрішньою нестійкістю.

У регіонально-політичному вимірі ця суперечність найвиразніше проявилася у просторі між ЄС і РФ, де політика європейської інтеграції, російські претензії на привілейований вплив і суб'єктність України вступали у дедалі гострішу взаємодію. Дослідження Р. Драгневої та К. Вольчук показують,

що Україна опинилася в полі перетину різних інтеграційних логік: європейської, заснованої на правовому та економічному наближенні, і російської, зорієнтованої на збереження структурної залежності та контроль над пострадянським простором [106]. Саме в цьому просторі виявлялася межа стратегічного партнерства: якщо відносини ЄС–РФ будувалися без повного визнання суб'єктності держав між ними, то партнерство неминуче залишалося нестійким. Воно могло існувати як формат дипломатичного діалогу, однак не набувало якостей стійкого політичного порядку, оскільки одна зі сторін фактично зберігала претензію на особливі права в просторі, який інша дедалі більше розглядала як простір суверенного вибору й нормативного наближення.

Українська політична наука виявляє цю суперечність гостріше, ніж значна частина ранньої західної літератури про ЄС–РФ. У цьому дослідницькому контексті стратегічне партнерство виходило за межі проблеми двосторонньої дипломатії: воно безпосередньо стосувалося місця України в європейському порядку, меж російського впливу та права пострадянських держав на самостійний політичний вибір. У працях С. Віднянського й А. Мартинова російсько-українська війна осмислюється як чинник, що змінив безпекове становище України та саму логіку міжнародної реакції на російську політику силового перегляду пострадянського простору [1]. А. Кудряченко, аналізуючи Україну в європейському міжнародному просторі, підкреслює, що пострадянський простір був одним із ключових вимірів формування нової архітектури відносин після завершення «холодної війни» [26]. З української позиції стратегічне партнерство ЄС–РФ від початку мало обмеження: воно могло стабілізувати відносини лише за умови, що простір між ЄС і РФ не перетворювався на зону неформального російського пріоритету.

Необхідно підкреслити, що висновки українських науковців мають емпіричне й теоретико-методологічне значення. Вони зміщують фокус із питання про ефективність двостороннього партнерства ЄС–РФ на питання про те, чи могло таке партнерство бути стійким без визнання повної суб'єктності

держав, розташованих між двома центрами сили. Україна постає політичним індикатором меж стратегічного партнерства: саме ставлення до її суверенного вибору виявляло, чи сприймає РФ європейський порядок як систему рівних правових суб'єктів, чи як простір, у якому великі держави зберігають право на неформальні сфери впливу. Така постановка питання дає змогу пов'язати українську наукову традицію з ширшою дискусією про імперську спадковість російської політики, заперечення суб'єктності України та структурну несумісність між європейською логікою нормативного наближення і російською логікою статусного контролю [214].

В українській політичній думці особливо важливою є також увага до зв'язку між внутрішньою еволюцією політичного режиму РФ та її зовнішньою політикою. Якщо в частині західної літератури 1990-х і ранніх 2000-х років зберігалось очікування, що економічна інтеграція й інституційний діалог можуть поступово пом'якшити російську зовнішньополітичну поведінку, то українські дослідники значно раніше звертали увагу на ризик відновлення імперських і силових практик у політиці РФ щодо сусідів. У монографії «Світова гібридна війна: український фронт» російська політика постає елементом ширшої стратегії тиску, дезорганізації та силового нав'язування власного бачення порядку [43]. Це має принципове методологічне значення: аналіз передумов стратегічного партнерства потребує врахування того, що російська централізація влади, звуження політичного плюралізму та посилення силової логіки поступово змінювали саму природу російського зовнішньополітичного курсу. Відповідно, стратегічне партнерство ставало дедалі менш сумісним із внутрішньою еволюцією РФ у напрямі авторитарної централізації та зовнішньополітичного примусу.

Отже, передумови стратегічного партнерства між ЄС і РФ мали подвійний характер. Вони створювали політичний ресурс для зближення, оскільки після 1991 року в європейському просторі сформувалася мова постконфронтаційного порядку, взаємозалежності, модернізації, спільної

безпеки та економічної співпраці. Водночас за риторикою «спільної Європи» зберігалися різні уявлення про право, статус, суверенітет і межі допустимого впливу. Тому стратегічне партнерство було історично зрозумілою відповіддю на завершення «холодної війни», однак йому бракувало достатньо спільної основи для врегулювання суперечностей щодо європейського порядку.

Ця внутрішня подвійність пояснює, чому стратегічне партнерство між Європейським Союзом та Російською Федерацією в сучасній науковій дискусії не має однозначного тлумачення. Подальший огляд літератури має аналітичну функцію: він допомагає відокремити три рівні пояснення – інституційну можливість партнерства, його нормативно-дискурсивну напруженість і безпекові межі.

На нашу думку, ці підходи фіксують різні умови нестійкості одного політичного проєкту й не конкурують як взаємовиключні пояснення. Емпіричні розділи мають показати, коли і через які події ці умови перестали бути прихованими обмеженнями та перетворилися на механізм відкритої конфронтації. Таке розмежування потребує врахування специфіки ЄС як зовнішньополітичного актора, що діє через матеріальні інтереси й інституційну здатність виробляти правила, процедури та рамки легітимної взаємодії [232]. Водночас воно передбачає врахування російської дилеми європейської належності: чи може РФ бути частиною європейського порядку, чи радше претендує на окрему від нього модель державності, безпеки та політичної ідентичності [71].

Перше тлумачення розглядає стратегічне партнерство як інституційну можливість, що виникла внаслідок завершення біполярного протистояння, розширення функцій ЄС і потреби РФ у нових формах економічної, політичної та технологічної взаємодії із Заходом. За такого підходу партнерство постає як спроба перевести складні й асиметричні відносини у договірно врегульовану площину, де регулярні контакти, програми співпраці, економічна взаємозалежність і секторальні механізми мали поступово зменшувати

недовіру. Таку рамку частково відображали ранні дослідження взаємодії ЄС, Росії та «спільного сусідства», у яких наголошувалося на потребі створити концептуальний порядок у складному трикутнику між Європейським Союзом, РФ і державами між ними [110]. Уже в цих працях ішлося радше про спробу впорядкувати взаємодію, яка від початку містила різні масштаби участі, різні джерела легітимності й різні уявлення про політичний простір, ніж про стійку інтеграцію.

В інституційно-функціональному вимірі це тлумачення посилилося через ідею «чотирьох спільних просторів», яка мала надати стратегічному партнерству більш конкретного змісту. Простір економіки, свободи, безпеки й правосуддя, зовнішньої безпеки, а також науки, освіти й культури створював враження переходу від декларативного партнерства до функціональної взаємодії в кількох секторах. У літературі цей формат справедливо розглядається як спроба оновити відносини після вичерпання первинної рамки Угоди про партнерство і співробітництво [109]. Важливішою за сам перелік спільних просторів була межа інституційного оптимізму, яку вони виявили: секторальна щільність не відповідала на питання про кінцевий політичний сенс зближення. Партнерство залишалося відкритим між двома інтерпретаціями – адаптацією РФ до європейського нормативного порядку або прагматичним співіснуванням двох автономних політичних центрів [206].

Цю проблему добре виявила дискусія про відмінності всередині самого Європейського Союзу щодо Росії. М. Леонард і Н. Попеску показали, що держави-члени ЄС тривалий час коливалися між двома моделями: «повзучою інтеграцією» Росії через залучення до європейських форматів і «м'яким стримуванням» як відповіддю на російську експансивність, енергетичний тиск і зневагу до демократичних правил [179]. Отже, інституційна можливість стратегічного партнерства була обмежена поведінкою РФ і неоднорідністю самого ЄС. Союз виступав як складна багаторівнева система, у якій різні держави-члени по-різному оцінювали Росію: як ринок, енергетичного партнера,

джерело ризику, політичного опонента або потенційний об'єкт трансформації. Інституційна рамка партнерства була реальною, але внутрішньо суперечливою. Вона одночасно передбачала залучення РФ і містила зародки майбутнього стримування.

Друге тлумачення стратегічного партнерства – нормативно-дискурсивне – переносить акцент із формальних інституцій на смисли, якими сторони наповнювали співпрацю. У цій перспективі ключовим є спосіб, у який ЄС і РФ пояснювали саму природу партнерства. Для ЄС стратегічне партнерство мало поєднувати прагматичний обмін вигодами з поширенням передбачуваності, правових стандартів, політичної умовності та взаємної відповідальності. Для Росії воно дедалі частіше означало визнання її особливого статусу, рівноправності з ЄС як центром сили та недопущення зовнішнього впливу на внутрішню політичну модель. Тому дослідники, які аналізували відносини ЄС–РФ через поєднання європейських студій, російських студій і теорії міжнародних відносин, наголошували на тому, що конфлікт виходив за межі несумісності інтересів, оскільки стосувався також різних уявлень про правила, порядок і допустимі форми політичного впливу [144].

Нормативно-дискурсивний підхід дозволяє розкрити, чому стратегічне партнерство не стало стійким навіть за збереження форматів діалогу. ЄС часто діяв із припущення, що інституційна взаємодія поступово сприятиме нормативному зближенню, тоді як РФ сприймала цю логіку як спробу нав'язування зовнішньої ієрархії. У дослідженнях політичних відносин ЄС–РФ початку 2000-х років уже простежувалася напруга між «інтересами» і «цінностями»: економічна співпраця та енергетичний прагматизм залишали відкритими розходження щодо демократії, прав людини, ролі держави, суверенітету та політичної умовності [227].

Стратегічне партнерство, отже, мало інституційну й семантичну проблему: однакові терміни – «партнерство», «спільний простір», «безпека», «суверенітет», «модернізація» – функціонували у різних політичних мовах.

Поки ця різниця залишалася прихованою, партнерство могло зберігати дипломатичну форму; коли вона стала політично значущою, інституційна форма втратила стабілізуючу силу.

Розуміння стратегічного партнерства як обмеженої в безпековому сенсі конструкції має особливе значення для пояснення подальшої трансформації відносин. Воно виходить із того, що інституції та нормативні дискурси залишали неврегульованою суперечність щодо пострадянського простору, розширення європейських і євроатлантичних структур, статусу України та допустимих меж російського впливу. З цієї перспективи партнерство містило умову нестійкості, пов'язану з відсутністю спільного бачення європейської безпеки. Для ЄС стабільність дедалі більше пов'язувалася із суверенним вибором держав, правовими нормами та недоторканністю кордонів; для РФ безпека дедалі частіше тлумачилася через контроль над стратегічним оточенням, протидію зовнішньому впливу та право на особливу роль у сусідніх державах. І. Гурак та І. Цепенда дуже влучно зазначають, що з самого початку «президентства Владіміра Путіна керівництвом Росії були зроблені одні з перших кроків на міжнародній арені, які продемонстрували звичну для останніх років практику, коли офіційна Москва дотримується тільки тих міжнародних угод, які їй вигідні» [10].

Після 2014 року ця умова була актуалізована як відкрите зіткнення різних моделей регіонального порядку. Р. Еллісон показує, що анексія Криму й втручання РФ на сході України кинули виклик постбіполярному територіальному врегулюванню та базовим міжнародно-правовим принципам, на яких тримався європейський порядок після «холодної війни» [66]. Політика РФ щодо сусідніх держав дедалі більше поєднувала дипломатичний тиск, економічні важелі, інформаційний вплив і силову загрозу, що робило попередню рамку партнерства дедалі менш сумісною з реальною практикою російської зовнішньої політики [230].

Для багатьох західних інтерпретацій стратегічне партнерство тривалий час залишалося проблемою балансу між прагматизмом і цінностями, між залученням і стримуванням. Українські дослідники натомість раніше й виразніше фіксували, що головна суперечність охоплює лінію ЄС–РФ і питання суб'єктності пострадянських держав, насамперед України. Внутрішня нестійкість стратегічного партнерства була зумовлена його нездатністю дати переконливу відповідь на ключове політичне питання: чи визнає РФ право сусідніх держав на самостійний вибір інтеграційного напрямку, якщо цей вибір послаблює її контроль над регіоном.

Д. Аверре слушно підкреслює, що «спільне сусідство» стало простором зіткнення різних раціональностей: європейської, заснованої на нормативному наближенні та інституційній трансформації, і російської, зорієнтованої на збереження впливу, безпекового контролю та привілейованої ролі в регіоні [68]. Події 2014 року остаточно виявили центральність українського виміру для всієї моделі постбіполярного європейського порядку: російська агресія проти України продемонструвала межі західних очікувань щодо прагматичного співіснування з РФ і водночас показала готовність Москви використовувати примус для перегляду політичного вибору сусідньої держави [253]. Г. Перепелиця, аналізуючи російсько-українську війну в контексті сучасної міжнародної політики, підкреслює, що вона повернула до центру аналізу значення сили, геополітичного примусу та безпекових дилем, які ліберальні очікування постбіполярного періоду часто недооцінювали [203].

Українські науковці безпосередньо пов'язують зовнішньополітичний примус РФ із внутрішньою централізацією її політичного режиму. Стратегічне партнерство могло здаватися реалістичним у межах припущення, що РФ поступово рухатиметься в напрямі більшої передбачуваності, правової сумісності та економічної взаємозалежності з Європою. Проте централізація влади, звуження політичного плюралізму, посилення силових інститутів і поступове перетворення зовнішньої політики на інструмент легітимації режиму

змінювали зміст російської поведінки. П. Сіновець, аналізуючи російську стратегічну культуру, звертає увагу на тяглість силових, історико-державницьких і безпекових уявлень, які впливають на російське сприйняття зовнішнього середовища й виправдання примусу [231]. У такій логіці конфлікт навколо пострадянського простору виконував роль тесту на реальну політичну основу стратегічного партнерства.

Отже, поєднання інституційного, нормативно-дискурсивного й безпекового тлумачень уточнює дослідницьку базу подальших розділів. Інституційне тлумачення показує, чому стратегічне партнерство було можливим: існували договірні рамки, економічна взаємозалежність, спільні простори, секторальні механізми й очікування поступового зближення. Нормативно-дискурсивне тлумачення виявляє внутрішню напруженість цієї можливості: сторони по-різному розуміли право, суверенітет, модернізацію, політичну умовність і сам зміст європейського порядку. Безпекове тлумачення окреслює межу, на якій така напруга могла перейти в режим відкритої несумісності. Тому треба розрізняти два рівні аналізу: умови нестійкості, які можна встановити ретроспективно, і механізм актуалізації, через який ці умови перетворюються на інституційні рішення, санкційні режими, дискурсивну зміну та безпекову мобілізацію. Предметом перевірки в наступних розділах є саме механізм актуалізації початкових суперечностей.

У підрозділі 1.1, стратегічне партнерство між ЄС і РФ пропонується розглядати як одну з історичних конфігурацій режиму співпраці, у якій інституційний, економічний, безпековий, нормативно-ціннісний і дискурсивний виміри мали підтримувати взаємну передбачуваність. Методологічна схема підрозділу 1.2 дає змогу уточнити, що нестійкість такого партнерства виникає з розходження між функціями цих вимірів: інституційна щільність може зберігатися, навіть коли безпекова довіра слабшає; економічна взаємозалежність може підтримувати співпрацю, але водночас накопичувати потенціал політичної вразливості; нормативно-ціннісні розбіжності можуть

тривалий час залишатися прихованими, доки не буде втрачено спільну мову легітимного порядку.

Саме в такому сенсі стратегічне партнерство ЄС–РФ доцільно розглядати як політичний проєкт із вбудованими умовами нестійкості. Його інституційна інфраструктура була достатньо розгалуженою: Угода про партнерство і співробітництво, саміти, галузеві діалоги, «чотири спільні простори», енергетичний діалог і пізніша ініціатива «Партнерство заради модернізації» створювали враження поступового ущільнення взаємодії [65; 135]. Однак ця щільність не гарантувала політичної сумісності сторін щодо суверенітету, безпеки, регіонального порядку та меж нормативного впливу. Тому на рівні теоретико-методологічного розділу важливо зафіксувати дослідницьке питання: за яких умов інституційна щільність перестає бути ресурсом партнерства і починає лише відкладати прояв глибших суперечностей. За умови суттєвих розбіжностей у нормативно-ціннісній сфері партнерство не може бути довготривалим та стратегічним. Мова може іти лише про тактичну співпрацю щодо вирішення окремих завдань.

Спочатку логіка стратегічного партнерства ґрунтувалася на припущенні, що повторювана взаємодія здатна виробити довіру, зменшити невизначеність і поступово наблизити Росію до європейських правил. Постбіполярна політика ЄС щодо РФ була пов'язана з ширшим уявленням про трансформаційну силу європейського порядку: через угоди, ринки, правові стандарти, секторальну співпрацю й політичний діалог можна було координувати інтереси і впливати на поведінку партнера. Таке очікування частково лежало в основі «Партнерства заради модернізації», яке мало поєднати прагматичну співпрацю з уявленням про поступове оновлення російських інститутів, економіки та управлінських практик [167]. Проте в цій частині роботи така теза має статус робочого припущення: подальший аналіз має показати, чи була обмеженість модернізаційної логіки наслідком слабкості самих інституцій, внутрішньої

еволюції російського політичного режиму, безпекової конкуренції або їхнього взаємного накладання.

Тут необхідно розрізняти інституційність і політичну сумісність. Інституційність означає наявність правил, форматів, процедур і каналів взаємодії; політична сумісність передбачає мінімально спільне уявлення про те, чому ці правила є легітимними й навіщо вони мають обмежувати поведінку сторін. ЄС виходив із того, що легітимність порядку забезпечується правом, процедурністю, договірною передбачуваністю, взаємним обмеженням і визнанням суверенного вибору держав. РФ дедалі виразніше схилилася до іншої логіки: легітимним вважався порядок, у якому великі держави мають особливі сфери впливу, безпека трактується через контроль над стратегічним оточенням, а зовнішнє нормативне втручання сприймається як посягання на суверенну автономію. Це розходження не було усунуте ані Угодою про партнерство і співробітництво, ані «спільними просторами», ані модернізаційним порядком денним; у подальших розділах воно потребує перевірки через конкретні документи, рішення й практики сторін.

Простір між ЄС і РФ у науковій дискусії описується як зона перетину різних зовнішніх впливів, інтеграційних проєктів і внутрішніх трансформацій держав регіону [102]. Дослідження Східного партнерства фіксують, що ЄС часто недооцінював геополітичну чутливість власної нормативної політики: технічне зближення, правова адаптація й модернізаційний вибір у Москві могли інтерпретуватися як втрата контролю над регіоном [172]. Російські альтернативні інтеграційні проєкти, зокрема Євразійський економічний союз, водночас виконували політико-ієрархічну функцію утримання пострадянського простору в орбіті російського впливу [107].

Наведені вище положення у цілому підтверджують авторську тезу: питання суб'єктності держав між ЄС і РФ було внутрішнім обмеженням стратегічного партнерства, бо формула «спільного сусідства» не давала узгодженої відповіді на проблему регіонального політичного порядку.

Водночас ця гіпотеза потребує зіставлення з альтернативним поясненням, згідно з яким головним джерелом трансформації була передусім безпекова ескалація. Події 2008 року, пов'язані з війною РФ проти Грузії, справді можна розглядати як ранній сигнал обмеженості постбіполярного партнерства і зростання російської готовності до силового перегляду регіонального порядку. Проте сам факт безпекового загострення ще недостатній для пояснення незворотності переходу. Після 2008 року партнерська рамка утримувалася завдяки поєднанню трьох чинників: збереженню економічної взаємозалежності, відмінностям у позиціях держав-членів ЄС щодо Росії та спробі переформатувати відносини через модернізаційний порядок денний. «Партнерство заради модернізації» 2010 року стало спробою надати попередній логіці нову функціональну основу після очевидного безпекового зламу [167]. Тому нормативно-дискурсивний рівень у цій роботі використовується як спосіб перевірити, коли й чому суперечності щодо суверенітету, кордонів, права на політичний вибір і допустимих меж примусу перестали бути сумісними з мовою стратегічного партнерства [66; 81].

Окремої перевірки потребує гіпотеза про зв'язок зовнішньополітичної поведінки РФ із внутрішньою централізацією її політичного режиму. У дослідженнях російської зовнішньої політики неодноразово підкреслювалося, що після 2000-х років РФ дедалі активніше поверталася до мови великодержавного статусу, стратегічної автономії та протидії західному впливу [185]. Т. Кузьо, аналізуючи зв'язок російського націоналізму, авторитаризму та війни проти України, показує, що російська політика щодо України виходить за межі ситуативної реакції на дії Заходу; вона пов'язана з імперськими уявленнями, запереченням окремої української суб'єктності та поєднанням авторитарної державності із зовнішньополітичним примусом [174].

Отже, нестійкість стратегічного партнерства має бути перевірена через аналіз двосторонніх відносин ЄС та РФ і дослідження того, як внутрішня

модель російської влади змінювала її уявлення про допустиму зовнішньополітичну дію.

Економічний вимір стратегічного партнерства доцільно розглядати відповідно до методологічного розуміння взаємозалежності, окресленого у підрозділі 1.2. У цьому підрозділі важливо визначити, які елементи партнерства могли згодом набути конфліктного значення. Йдеться передусім про енергетичні зв'язки, транзитну інфраструктуру, технологічну взаємодію та залежність від довгострокових економічних зв'язків, які в умовах зростання недовіри перестають бути лише ресурсом стабілізації й потребують аналізу як потенційні важелі політичного впливу. Дослідження енергетичної політики й торговельних ланцюгів між Росією, Україною та ЄС показують, що матеріальна взаємозалежність у цьому регіоні мала виразну політичну природу: вона була пов'язана з транзитом, контролем, інфраструктурною залежністю та здатністю перетворювати економічний ресурс на засіб політичного впливу [70]. У наступних розділах ця теза має бути перевірена через аналіз того, коли взаємозалежність перестала легітимувати партнерство і почала обґрунтовувати диверсифікацію, санкції, обмеження доступу до чутливих секторів і політику зниження ризиків.

Отже, визначення основних понять у підрозділі 1.1 та методологічна схема, сформульована в підрозділі 1.2, створюють підстави розглядати стратегічне партнерство як вихідну конфігурацію подальшого емпіричного аналізу. У ній поєдналися впливи таких чинників, як інституційна спроможність, модернізаційні очікування, економічна взаємозалежність, невизначеність щодо пострадянського простору та різні уявлення сторін про легітимний європейський порядок. Ці елементи становлять умови нестійкості, актуалізація яких потребує окремої емпіричної перевірки. Подальші розділи мають показати, за яких умов ця конфігурація втрачала здатність підтримувати режим співпраці й відкривала простір для логіки стримування, санкційності, безпекової мобілізації та політичного дистанціювання.

Висновки до першого розділу

У першому розділі дисертації сформовано теоретико-методологічну основу дослідження трансформації політичних відносин між Європейським Союзом та Російською Федерацією. Проведений аналіз показує, що ця трансформація охоплює зміну самого режиму взаємодії між двома складними політичними акторами й виходить за межі послідовності дипломатичних криз, зміни тональності політичних заяв або погіршення двосторонніх контактів. У такій логіці предметом дослідження виступає зовнішньополітична поведінка ЄС і РФ у поєднанні зі структурою взаємних очікувань, правил, інституційних форматів, безпекових уявлень, економічних залежностей, нормативних претензій і дискурсивних інтерпретацій, через які сторони визначали одна одну як партнера, конкурента, опонента або загрозу.

У межах розділу обґрунтовано, що категорія політичних відносин є продуктивнішою для аналізу еволюції взаємодії ЄС–РФ, ніж вузьке розуміння міжнародних відносин як сукупності дипломатичних контактів або міждержавних угод. Політичні відносини в цьому дослідженні визначено як історично змінну систему інституційних, безпекових, економічних, нормативно-ціннісних і дискурсивних взаємодій, у межах якої сторони узгоджують, оспорюють або переглядають правила співіснування, межі легітимного примусу, доступ до ресурсів, принципи безпеки та засади європейського політичного порядку. Таке визначення має описове й операційне значення: воно задає п'ять вимірів, через які надалі може бути простежено зміну відносин від співпраці до конфронтації.

Встановлено, що співпраця і конфронтація позначають два різні режими політичної взаємодії. Режим співпраці означає таку конфігурацію відносин, за якої інституційні механізми, економічна взаємозалежність і мінімальна нормативна сумісність знижують невизначеність, підтримують передбачуваність і дозволяють переробляти суперечності у керовані політичні

компроміси. Режим конфронтації, навпаки, виникає тоді, коли безпекова недовіра, політизація залежностей, нормативне розходження й дискурсивна інтерпретація іншої сторони як загрози змінюють саму логіку взаємодії. Отже, трансформація відносин ЄС з РФ полягає у зміні функцій контактів: їх збереження дедалі більше спрямовується на стримування, обмеження, санкційність, політичне дистанціювання й боротьбу за зміст європейського порядку.

Особливе значення має розмежування авторського поняття «режим взаємодії» та класичного поняття «міжнародного режиму». У дисертації режим взаємодії відмежовано від окремого набору норм і процедур у певній сфері міжнародних відносин. Він позначає домінуючу логіку організації політичних відносин між ЄС і РФ, тобто спосіб поєднання інституційних форматів, безпекових уявлень, економічних залежностей, нормативних очікувань і дискурсивних інтерпретацій. Завдяки цьому співпраця і конфронтація постають як різні конфігурації однієї багатовимірної системи відносин; таке розуміння відмежовує їх від випадкових фаз політичного циклу.

Теоретичні параметри дослідження побудовано через поєднання неореалізму, ліберального інституціоналізму, конструктивізму та дискурсивного інституціоналізму. Неореалістична логіка надає змогу пояснити структурні межі співпраці в умовах безпекової невизначеності, конкуренції за стратегічний простір і взаємного сприйняття загроз. Ліберально-інституціоналістський підхід пояснює, чому співпраця між ЄС і РФ певний час мала реальний, інституційно підкріплений характер: вона спиралася на договірну базу, секторальні механізми, регулярні формати діалогу, економічні стимули та інституційну щільність. Водночас цей підхід також виявляє межу інституційного оптимізму: інституції стабілізують відносини лише доти, доки сторони визнають їх як легітимний простір врегулювання суперечностей.

Конструктивістський і дискурсивно-інституціоналістський підходи дозволили вивести аналіз за межі силових та інституційних тлумачень. У

розділі обґрунтовано, що незворотність переходу до конфронтації потребує пояснення, яке виходить за межі зміни балансу сил, зростання кількості криз або ослаблення діалогових форматів. Вирішальним стає нормативно-дискурсивний рівень, на якому сторони втрачають мінімально спільне розуміння легітимного порядку, права, суверенітету, допустимого примусу й меж політичного компромісу. Безпекові суперечності створюють структурний тиск, інституційна ерозія зменшує здатність до врегулювання, але саме втрата спільної мови легітимного порядку пояснює, чому повернення до попередньої логіки партнерства стає політично дедалі менш можливим.

Методологічно у розділі визначено три рівні аналізу: структурно-безпековий, інституційно-функціональний і нормативно-дискурсивний. На структурно-безпековому рівні досліджується зміна уявлень сторін про загрозу, стратегічний простір, суверенітет України, розширення європейських та євроатлантичних структур, допустимість примусу й меж впливу в пострадянському просторі. На інституційно-функціональному рівні аналізується зміна функції угод, самітів, секторальних форматів, енергетичного діалогу, санкційних режимів і процедур ухвалення рішень. На нормативно-дискурсивному рівні простежується, як ЄС і РФ легітимують власні дії, інтерпретують одна одну як партнера, опонента або загрозу та конструюють уявлення про право, суверенітет, історичну справедливість, цінності й допустимі межі сили.

У розділі також визначено методологічну роль порівняльного аналізу, дискурс-аналізу та причинно-наслідкових зв'язків. Порівняльний аналіз застосовується для зіставлення етапів трансформації політичних відносин ЄС – РФ за єдиною системою індикаторів. Дискурс-аналіз дає змогу простежити зв'язок між мовою легітимації та політичною дією. Окреслення причинно-наслідкових зв'язків дозволяє визначити певний алгоритм: подія розглядається як елемент ланцюга, у якому інтерпретація кризи породжує інституційну реакцію, а ця реакція закріплює нову логіку взаємодії. Завдяки цьому

дослідження уникає зведення трансформації до хронологічного опису й отримує інструмент для виявлення та аналізу існуючих детермінант.

Сформульована матриця аналізу надає змогу фіксувати трансформацію через зміну функцій ключових вимірів взаємодії. Інституційна спроможність, економічна взаємозалежність, безпекові механізми, нормативно-ціннісні розбіжності та дискурсивні інтерпретації розглядаються як взаємопов'язані індикатори переходу від режиму співпраці до режиму конфронтації.

Аналіз передумов стратегічного партнерства між ЄС і РФ показав, що це партнерство мало конкретні історичні, інституційні, економічні та дискурсивні основи. Після завершення «холодної війни» існувала реальна політична мова зближення: спільна Європа, модернізація, взаємозалежність, постконфронтаційний порядок, економічна співпраця, безпековий діалог. Проте мова спільності маскувала розбіжності щодо політичного змісту цього зближення. Для ЄС стратегічне партнерство було пов'язане з поступовим включенням РФ у простір правил, правових процедур, нормативної умовності та взаємного обмеження сили. Для РФ партнерство дедалі більше передбачало визнання її особливого статусу, рівноправності як автономного центру сили та неприйнятності зовнішнього нормативного впливу на внутрішній політичний порядок і регіональні претензії.

Отже, стратегічне партнерство між ЄС і РФ слід розглядати як політичний проєкт із вбудованими умовами нестійкості. Його інституційна інфраструктура була достатньо розгалуженою, однак їй бракувало спільної основи легітимності, безпеки й політичного порядку. Інституції могли підтримувати діалог, проте залишали нерозв'язаними розбіжності щодо суверенітету, статусу пострадянського простору, ролі України, меж російського впливу, європейської нормативної умовності та допустимості силового перегляду регіонального порядку.

Теоретико-методологічне значення праць українських науковців у контексті визначеної проблематики полягає в акцентуванні на суб'єктності

України, значенні пострадянського простору, загрозі російських претензії на домінуючий регіональний статус і зв'язку між внутрішньою авторитарною еволюцією РФ та її зовнішньополітичною поведінкою. Україна в такому вимірі виступає політичним індикатором меж стратегічного партнерства. Саме ставлення до права України та інших держав колишнього СРСР на самостійний політичний вибір виявляло, чи може партнерство спиратися на спільне розуміння суверенітету, чи воно залишається тимчасовою формою співіснування несумісних моделей порядку.

Таким чином, у першому розділі визначено об'єкт трансформації (політичні відносини як багатовимірну систему взаємодії); окреслено основні режими цієї системи (співпраця і конфронтація); визначено критерії їх розмежування; обґрунтовано трирівневу методологію аналізу. Сформульовано дослідницьке бачення щодо умов нестійкості стратегічного партнерства та трансформації латентних початкових суперечностей у відкриту конфронтаційну логіку під впливом того, що інституційна спроможність перестала компенсувати безпекову недовіру, економічна взаємозалежність перетворилася на політичну вразливість, а розходження у розумінні суверенітету, права й легітимного порядку набуло форми санкційного стримування, безпекової мобілізації та нормативно-ціннісного розриву між ЄС і РФ.

РОЗДІЛ 2

ЕТАПИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ТА РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

2.1. Формування двосторонніх відносин після розпаду СРСР: перші угоди про прагматичне партнерство

Перший етап трансформації політичних відносин між Європейським Союзом та Російською Федерацією доцільно розглядати не як початок лінійного зближення і не як «втрачений золотий вік» партнерства, а як фазу інституціоналізації обмеженого прагматичного партнерства. Відповідно до методологічної схеми дослідження цей етап не зводиться до накопичення контактів, угод і торговельних зв'язків. Йдеться про формування режиму політичної взаємодії, у якому інституційна координація й економічна взаємозалежність знижували невизначеність, але не усували розбіжностей щодо легітимності, суверенітету, безпеки та меж європейського політичного порядку. Тому стартовий період після розпаду СРСР потрібно оцінювати подвійно: з одного боку, він справді створив договірну, економічну й процедурну основу співпраці; з іншого – сформував асиметрії очікувань, які згодом обмежили здатність цієї співпраці перетворитися на стійке стратегічне партнерство [154].

Періодизація другого розділу ґрунтується не на механічному поділі часу, а на поєднанні ендогенних і екзогенних критеріїв, які дають змогу відрізнити окремі кризи від зміни режиму взаємодії. Ендогенними критеріями є внутрішня еволюція політичного режиму РФ, характер централізації влади, зміна ролі силових інститутів, трансформація зовнішньополітичної ідеології, а також інституційна спроможність самого ЄС виробляти узгоджену політику щодо Росії. До екзогенних критеріїв належать зміна європейського безпекового середовища, розширення ЄС і НАТО, конфлікти на пострадянському просторі, енергетичні кризи, анексія Криму, війна на Донбасі, повномасштабне

вторгнення РФ проти України та санкційна перебудова відносин. За цією логікою, перший етап, 1991–2000 роки, позначає інституціоналізацію обмеженого прагматичного партнерства. Другий етап, від початку 2000-х до 2013 року, пов'язаний із розширенням секторальної співпраці та одночасним накопиченням суперечностей в умовах централізації влади в РФ. Третій етап, 2014–2021 роки, охоплює злам політичного діалогу, санкційне стримування й вибіркове співробітництво. Четвертий, 2022–2025 роки, характеризується відкритою воєнно-політичною конфронтацією, згортанням попередньої моделі взаємозалежності та переорієнтацією ЄС на довгострокове стримування Росії. Отже, перший етап є не самодостатньою передісторією, а вихідною конфігурацією, у якій виникли інституційні, економічні, нормативні й безпекові параметри подальшої трансформації.

Розпад СРСР у 1991 році створив нову політичну ситуацію, у якій Європейські співтовариства, а згодом Європейський Союз, і пострадянська Росія мали вибудовувати відносини поза логікою біполярного протистояння. Для Європи це означало спробу перевести російський напрям із площини стратегічної невизначеності в площину керованої інституційної взаємодії. Для Російської Федерації – можливість отримати доступ до європейських ринків, капіталу, технологій і політичного визнання, не втрачаючи статусу великої держави та права на самостійне визначення власної зовнішньополітичної ролі. Уже на цьому етапі було видно асиметрію очікувань: ЄС виходив із припущення, що ринок, право, технічна допомога й повторювана взаємодія поступово сприятимуть нормативному наближенню Росії до європейського порядку, тоді як Москва сприймала співпрацю насамперед як ресурс модернізації, економічного відновлення і статусного повернення до європейської політики.

Передумовою цієї нової рамки стала Торговельна й економічна угода між Європейським економічним співтовариством і СРСР 1989 року. За своїм змістом вона була обмеженою, оскільки стосувалася переважно торговельно-

економічних питань, промислової співпраці, науки, транспорту, енергетики й довкілля. Проте її політичне значення полягало в тому, що вона створила першу договірну форму передбачуваної взаємодії після тривалого періоду ідеологічного та блокового протистояння [63]. Після розпаду СРСР ця угода певний час виконувала перехідну функцію: вона не могла задовольнити потребу в новій політичній архітектурі відносин, але забезпечувала мінімальну правову тяглість контактів між Брюсселем і Москвою. Вона ще не формувала повноцінний режим співпраці, але відкривала можливість інституційного зниження невизначеності.

Переломним документом першого етапу стала Угода про партнерство і співробітництво (далі – УПС) між ЄС та РФ, підписана 24 червня 1994 року і чинна з 1 грудня 1997 року. УПС заклала правову й організаційну основу взаємодії, що охоплювала політичний діалог, торгівлю, інвестиції, енергетику, транспорт, науково-технічну співпрацю, охорону довкілля, юстицію та внутрішні справи [65]. З боку Російської Федерації ця рамка була закріплена через ратифікацію УПС Федеральним законом РФ від 25 листопада 1996 року № 135-ФЗ, що засвідчувало готовність Москви інституційно прийняти договірну модель відносин із ЄС, не ототожнюючи її, однак, із політичною адаптацією до європейської нормативної логіки [54]. Її значення не зводилося до розширення сфер контакту. Вона створила інституційний каркас, через який сторони могли переводити розбіжності в регулярні процедури: Раду співробітництва, Комітет співробітництва, тематичні підкомітети, політичні консультації та контакти на високому рівні. Саме ця інституційна щільність стала головною ознакою раннього режиму співпраці: сторони не усували суперечностей, але погоджувалися вбудовувати їх у договірно-процедурну форму.

Водночас УПС із самого початку поєднувала прагматичний і нормативний виміри. Демократія, верховенство права і права людини були визначені як «істотний елемент» відносин, тобто як не лише декларативна, а

юридично значуща умова співпраці [65, ст. 2]. Для ЄС це було принциповим: економічне зближення мало відбуватися не в нейтральному полі взаємної вигоди, а в межах ширшого уявлення про Росію як державу, що поступово наближається до європейських стандартів правової та політичної організації. Для Москви така формула була прийнятною настільки, наскільки вона не перетворювалася на прямий механізм зовнішнього контролю за внутрішньою політикою. Ця розбіжність не руйнувала співпрацю негайно, але створювала нормативне напруження: ЄС розглядав правила як умову стабільної співпраці, тоді як РФ дедалі частіше сприймала зовнішню нормативну умовність як обмеження суверенної автономії.

Процес ратифікації УПС виявив цю подвійність. Формально сторони прагнули уникнути паузи у відносинах і тому погодили Тимчасову угоду, яка дозволяла застосовувати основні торговельні положення до завершення повної ратифікації. Це свідчило про взаємну зацікавленість у збереженні економічної динаміки. Проте політичний контекст першої чеченської війни ускладнив сприйняття Росії в ЄС і посилив дискусії щодо того, чи може співпраця розвиватися незалежно від стану прав людини, застосування сили та внутрішньої еволюції російської державності [19]. Саме тут ранній режим прагматичного партнерства вперше виявив свою умовність: інституції співпраці працювали, але їхня політична легітимність уже залежала від того, чи сприймалася поведінка РФ як сумісна з європейським розумінням правового порядку.

Економічний вимір першого етапу був основним ресурсом стабілізації, але не нейтральним простором взаємної вигоди. Для Росії торгівля з Європою швидко стала одним із ключових каналів макрофінансової стабілізації після розпаду радянських економічних зв'язків, втрати внутрішньосоюзних ланцюгів постачання і глибокої трансформаційної кризи. Для ЄС російський напрям мав меншу питому вагу в загальній торгівлі, але був стратегічно важливим через енергетичні ресурси, потенціал великого ринку та прагнення стабілізувати

пострадянський простір. Така асиметрія означала, що взаємозалежність із самого початку мала різний політичний сенс для сторін: для РФ вона була умовою економічного відновлення, для ЄС – інструментом поступового включення Росії до європейського простору правил.

За даними торговельної статистики ЄС, структура обміну підтверджувала цю асиметрію. Російський експорт до Європи переважно складався із сировини й енергоносіїв – нафти, газу, металів, нафтопродуктів, тоді як європейський експорт до Росії був пов'язаний із машинами, обладнанням, транспортом, хімічною продукцією, ліками, продовольством і товарами споживання [136]. З одного боку, така структура створювала функціональну взаємодоповнюваність: Росія отримувала технології, товари й валютні надходження, а ЄС – доступ до енергетичних і сировинних ресурсів. З іншого, вона створювала політичну вразливість, яка за умов зростання недовіри могла змінити стабілізаційну функцію взаємозалежності. Російська економіка дедалі більше залежала від експорту енергоносіїв, тоді як окремі держави ЄС поступово вбудовували російські поставки у власну енергетичну безпеку. Отже, вже в 1990-х роках економічна взаємозалежність мала потенціал не лише стабілізувати відносини, а й перетворитися на канал політичного тиску у разі зростання недовіри.

Програма TACIS стала одним із головних інструментів європейського впливу в перехідний період. Вона була започаткована 1991 року для підтримки економічних реформ у країнах Співдружності незалежних держав (далі – СНД) і спрямовувалася на регуляторну модернізацію, енергетику, приватизацію, розвиток фінансового сектору, транспорт, управлінську підготовку та інституційне переоснащення [96; 242]. У політичному сенсі TACIS слід розглядати не лише як технічну допомогу, а як механізм м'якої інституційної соціалізації: через експертну підтримку, стандарти, консультації та проекти модернізації ЄС намагався наблизити російські практики до логіки європейського управління. Однак саме тут виникала межа такого підходу. Технічна допомога могла змінювати процедури, навчати кадри й переносити

окремі стандарти, але вона не гарантувала прийняття глибших політичних обмежень влади, незалежності судів, прозорості правозастосування чи підзвітності силових структур.

Подібну функцію виконували інструменти Європейського банку реконструкції та розвитку (далі – ЄБРР). Останній, який створений для підтримки переходу до ринку, розглядав Росію як один із головних напрямів своєї діяльності, фінансуючи інфраструктурні проекти, банківську систему, енергетику, приватний сектор і малі та середні підприємства [124; 64]. Проте фінансування було пов'язане з очікуванням реформ, покращенням умов підприємництва, зміцненням ринкових інститутів і правових гарантій. У цьому виявлялася характерна логіка ЄС і ширшого західного підходу 1990-х років: економічні стимули мали не лише підтримувати стабілізацію, а й поступово формувати передбачуване правове середовище. Російська сторона, однак, могла сприймати ці інструменти радше як ресурс адаптації до ринку, ніж як зобов'язання до глибокої політико-правової трансформації.

Енергетична взаємозалежність у першому десятилітті після розпаду СРСР стала центральним прикладом того, як економічна співпраця набувала безпекового змісту. Для ЄС російські нафта й газ були важливими з погляду стабільності постачання, ціни й довгострокової енергетичної передбачуваності. Для Росії експорт енергоносіїв забезпечував валютні надходження, бюджетну підтримку й збереження ролі постачальника стратегічно важливих ресурсів [163]. У 1990-х роках ця модель ще переважно сприймалася як взаємовигідна: трубопроводи, довгострокові контракти й інфраструктурна спадковість радянського періоду створювали відчуття стабільності. Проте саме в цій сфері рано проявилися суперечності, які згодом могли набути безпекового значення: відсутність спільних правил транзиту, різне ставлення до доступу до інфраструктури, слабка диверсифікація російського експорту й поступове розуміння енергетики як політичного ресурсу. Отже, енергетика в 1990-х не

була просто економічним сектором; вона була прихованим безпековим виміром раннього партнерства.

Безпековий вимір першого етапу формувався в умовах перебудови всієї європейської архітектури після «холодної війни». Маастрихтський договір заклав підстави Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, однак на початку 1990-х Євросоюз ще не мав повноцінних інструментів стратегічної дії, спільних військових механізмів чи стабільної здатності швидкого реагування [245; 233]. Росія, навпаки, успадкувала статус ядерної держави, військову інфраструктуру СРСР і претензію на особливу роль у європейській безпеці, але водночас перебувала у стані економічної та державної перебудови. Це самоусвідомлення було закріплене і в Концепції національної безпеки РФ 1997 року, де безпека Росії пов'язувалася не лише з внутрішньою стабільністю, а й зі здатністю держави захищати власні інтереси в умовах зміни міжнародного середовища та переоформлення європейської архітектури безпеки [48]. Ця асиметрія визначала різні уявлення про співпрацю: ЄС прагнув формалізувати безпеку через правила, організації, прозорість і багатосторонні механізми, тоді як РФ намагалася зберегти статус великої держави й можливість впливати на регіональні процеси не лише через інституції, а й через силу, дипломатичний тиск і особливі позиції в пострадянському просторі.

ОБСЄ стала головним майданчиком ранньої безпекової взаємодії, оскільки її інклюзивний характер дозволяв одночасно залучати держави ЄС, Росію, США, Канаду та пострадянські держави. Для ЄС ОБСЄ втілювала модель всеосяжної безпеки, у якій військово-політичний, економічний і гуманітарний виміри мали бути пов'язані між собою через норми, моніторинг і багатосторонні процедури. Для РФ ця організація була привабливою тому, що не встановлювала жорстких меж належності, не була альтернативою її великодержавному статусу й давала можливість позиціонувати себе як співтворця європейського порядку [196]. ОБСЄ слід розглядати не просто як «майданчик діалогу», а як інституційний індикатор раннього режиму співпраці:

вона знижувала невизначеність, переводила суперечності в процедурні формати й підтримувала мінімальну мову спільної безпеки. Водночас саме через ОБСЄ проявлялася межа цієї співпраці, оскільки одна й та сама інституція по-різному осмислювалася сторонами: ЄС бачив у ній механізм нормативної та процедурної стабілізації, тоді як Росія – інструмент статусного визнання і захисту власної ролі у пострадянському просторі.

Практичне значення ОБСЄ виявлялося в участі у врегулюванні конфліктів на пострадянському просторі – у Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії, Нагірному Карабасі, а також у моніторингових та посередницьких місіях [197]. Ці сюжети не варто розглядати лише описово, оскільки вони показують проміжне положення ранньої безпекової взаємодії на шкалі між режимом співпраці та умовами його можливої ерозії. Інституційно участь Росії у врегулюванні конфліктів ще підтримувала режим співпраці: Москва залучалася до багатосторонніх процедур, а країни ЄС виходили з припущення, що її вплив на місцях можна впорядкувати через міжнародні формати. Водночас у безпековому й нормативному сенсі ця участь уже містила ризик ерозії, оскільки визнавала за РФ фактичну особливу роль у конфліктах, де вона не завжди була нейтральним посередником. Дискурсивно Росія могла представляти себе як гарант стабільності, тоді як для ЄС дедалі важливішим ставало питання, чи не перетворюється така «стабілізація» на закріплення залежності пострадянських держав від Москви. Отже, Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія й Карабах були не периферійними прикладами, а ранніми індикаторами того, що інституційна співпраця можлива навіть за відсутності спільного розуміння суверенітету, територіальної цілісності й допустимої ролі великої держави в регіональному порядку.

Колишня Югославія стала іншим полем, де в 1990-х роках перевірялася можливість практичної взаємодії з Росією. Участь РФ у Контактній групі з врегулювання боснійської війни та залучення російського контингенту до миротворчої операції IFOR після Дейтонських угод засвідчили, що Москва не

була ізольована від західних безпекових механізмів і могла діяти в межах погоджених процедур [202]. У цій площині взаємодія перебувала ближче до режиму співпраці, ніж до його ерозії: існував міжнародний мандат, ролі були відносно чітко розподілені, а російська участь виконувала функцію легітимації ширшого післяконфронтаційного врегулювання. Проте Балканський досвід не усував головної суперечності, яка значно виразніше проявлялася на пострадянському просторі. Він показував, що Росія може бути конструктивно залучена тоді, коли її статус визнається в межах багатостороннього порядку, але не відповідав на питання, як діяти у випадках, коли Москва сама претендує на право визначати правила безпеки в просторі, який вважає зоною особливих інтересів. Тому Балкани радше підтверджували потенціал раннього режиму співпраці, тоді як пострадянські конфлікти виявляли межі тієї співпраці, яка залишалася можливою лише за відсутності відкритого спору щодо суверенітету, територіальної цілісності та ролі Росії в сусідньому просторі.

Перша чеченська війна стала головним нормативно-безпековим випробуванням раннього режиму співпраці. Застосування російською владою сили, масові руйнування, жертви серед цивільного населення й повідомлення про порушення гуманітарного права викликали в ЄС критику та поставили питання про межі прагматичного залучення Москви [198]. Відповідь ЄС була характерною для цього етапу: Союз намагався поєднати збереження каналів діалогу з політичним тиском через ОБСЄ, заяви, моніторингові механізми та нагадування про демократичні положення УПС. Цей підхід можна визначити як ранню форму критичного залучення: РФ не виключали з інституційної взаємодії, але її поведінка дедалі чіткіше оцінювалася через критерії прав людини, правової відповідальності й допустимості державного примусу.

Саме чеченський контекст показав обмеження ранньої Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС. Союз міг діяти через легітимність, дипломатичні заяви, багатосторонні формати, технічні програми й механізми нагляду, але не мав ані інструментів примусу, ані внутрішньої політичної

єдності для радикального перегляду відносин із РФ. Така обмеженість не означала безсилля, але визначала специфіку європейської дії: замість силового тиску ЄС обирав нормативну умовність, інституційну присутність і збереження переговорних каналів. Під нормативною умовністю тут мається на увазі прив'язування глибини співпраці до дотримання демократичних принципів, прав людини й правових стандартів, а не абстрактне моральне заохочення партнера. У короткостроковій перспективі це підтримувало співпрацю; у довгостроковій – могло створювати в Москві уявлення, що європейська критика може бути значно обмежена заради економічних та стратегічних інтересів.

Важливим елементом ранньої безпекової ситуації були режими контролю над озброєннями та заходи довіри. Договір про звичайні збройні сили в Європі, Віденський документ щодо заходів зміцнення довіри та безпеки, а також Кодекс поведінки ОБСЄ у воєнно-політичних аспектах безпеки створювали спільні правила прозорості, обмеження й передбачуваності [244; 249; 84]. Їхнє значення для відносин ЄС–РФ полягало в тому, що безпека осмислювалася як сфера, де навіть потенційні суперники можуть погодитися на процедури взаємного контролю. Основоположний акт Росія – НАТО 1997 року, хоча формально не належав до двостороннього напрямку ЄС–РФ, також впливав на контекст: він підтверджував можливість діалогу Росії із західними структурами без повного подолання стратегічної недовіри [145].

У нормативно-дискурсивному вимірі перший етап позначався мовою спільної Європи, модернізації, партнерства й поступового зближення. ЄС описував Росію як складного, але необхідного партнера, якого слід залучати до простору правил, ринкових реформ і багатосторонньої безпеки. Росія, зі свого боку, використовувала європейську риторику модернізації та співпраці, але водночас наполягала на рівності статусу, невтручанні у внутрішні справи та збереженні власної свободи політичного маневру. Отже, ще в 1990-х роках однакові терміни «партнерство», «спільна безпека», «модернізація»,

«європейський простір» функціонували в різних політичних мовах та сенсах. Для ЄС вони означали поступове наближення до правил; для РФ же тільки доступ до ресурсів і визнання статусу без втрати суверенної автономії.

Ця відмінність не руйнувала співпрацю негайно, оскільки інституційний і економічний виміри залишалися достатньо сильними для підтримання передбачуваності. Режим співпраці 1991–2000 років мав обмежений характер: він ґрунтувався на інституційному зниженні невизначеності, економічній взаємодоповнюваності та очікуванні поступового зближення, але не супроводжувався глибокою політичною сумісністю. Безпекові суперечності ще переважно стримувалися багатосторонніми форматами; економічна взаємозалежність ще описувалася як стабілізатор; нормативні розбіжності ще не були сек'юритизовані; дискурсивний образ Росії в ЄС ще залишався образом складного партнера, а не системної загрози. Саме тому цей етап не можна редукувати ні до успішного партнерства, ні до прихованої конфронтації. Він був фазою, у якій співпраця була реальною, але політично умовною.

Ендогенні критерії цього першого етапу пов'язані насамперед із незавершеним характером російської пострадянської трансформації та раннім становленням зовнішньополітичної суб'єктності ЄС. Росія ще перебувала в стані інституційної нестабільності, економічного переходу, фрагментованої державної влади, слабого правозастосування й боротьби за визначення власної ролі після втрати радянського статусу. ЄС, своєю чергою, після Маастрихтського договору лише формував інструменти спільної зовнішньої та безпекової політики, а тому діяв переважно через економічні стимули, правові рамки, багатосторонні формати й технічну допомогу. Екзогенні критерії включали завершення «холодної війни», невизначеність пострадянського простору, регіональні конфлікти, ядерну й військову спадщину СРСР, а також потребу уникнути нових ліній поділу в Європі. Саме поєднання цих чинників пояснює, чому співпраця стала можливою, але залишалася обмеженою.

Фінансова криза 1998 року потребує окремого аналітичного розгляду, оскільки вона була не просто макроекономічним епізодом, а важливим індикатором меж раннього європейського оптимізму щодо трансформації Росії. До кризи європейські інституції та міжнародні фінансові організації виходили з припущення, що поєднання ринкової лібералізації, технічної допомоги, кредитної підтримки й поступового правового зближення здатне стабілізувати російську трансформацію та зробити РФ більш передбачуваним партнером [164]. Криза продемонструвала вразливість цього припущення: слабкість фінансової бази, залежність від зовнішнього фінансування, недостатність правових гарантій, нестійкість банківського сектору й обмежена спроможність держави забезпечувати передбачувані правила гри виявили, що економічна модернізація не автоматично породжує політичну та інституційну сумісність із європейським порядком.

Для ЄС і МВФ це не означало відмови від підтримки Росії, але посилило обережність щодо її трансформаційного потенціалу. Росія дедалі більше сприймалася не лише як об'єкт ринкової допомоги, а як нестабільний політичний актор, у якому економічні ризики, слабкість інститутів і невизначеність державного курсу можуть безпосередньо впливати на якість партнерства. Тому криза 1998 року не утворює окремого етапу в періодизації відносин ЄС–РФ: вона не спричинила негайного демонтажу режиму співпраці, не зруйнувала УПС і не перевела взаємодію в конфронтаційну логіку. Її значення інше: вона прискорила вичерпання первинної моделі «технічна допомога – ринкова адаптація – нормативне зближення» і підготувала запит на нову, більш чітко оформлену процедуру співпраці початку 2000-х років.

Межа першого етапу проходить не через одну подію, а через поступову зміну конфігурації наприкінці 1990-х і на початку 2000-х років. УПС створила широку базу взаємодії, але її інструменти швидко виявилися недостатніми для нових питань – енергетики, транзиту, віз, регіональної безпеки, розширення ЄС і НАТО, внутрішньої еволюції РФ. Перша чеченська війна показала межі

європейського нормативного впливу; пострадянські конфлікти виявили різне розуміння ролі Росії в сусідньому просторі; фінансова криза 1998 року поставила під сумнів лінійне уявлення про успішність російської ринково-інституційної трансформації; зміна влади в РФ наприкінці десятиліття відкрила етап поступової централізації, який згодом істотно змінив характер російської зовнішньої політики. З європейського боку кінець 1990-х також означав зростання потреби в більш цілісній політиці щодо Росії на тлі інституційного розвитку ЄС і майбутнього розширення. Тому перехід до наступного етапу був пов'язаний не з крахом раннього партнерства, а з вичерпанням його первинних умов.

Отже, перший етап формування відносин ЄС–РФ після розпаду СРСР слід визначити як інституціоналізацію обмеженого прагматичного партнерства. Його інституційним ядром стали Торговельна й економічна угода 1989 року, УПС 1994 року, Тимчасова угода, регулярні формати політичного діалогу й механізми технічної допомоги. Його економічною основою була асиметрична взаємозалежність, у якій Росія виступала переважно постачальником енергоносіїв і сировини, а ЄС стала джерелом ринків, технологій, фінансових ресурсів і стандартів. Його безпековою рамкою були ОБСЄ, режими контролю над озброєннями, врегулювання регіональних конфліктів і спроби втримати Росію в багатосторонньому порядку. Його нормативним обмеженням була розбіжність між європейською логікою правил і російською логікою статусу, суверенної автономії та мінімізації зовнішнього впливу. Саме ця конфігурація пояснює, чому рання співпраця була реальною, але не самодостатньою: вона трималася на інституціях і вигодах, однак не мала достатньої нормативної та безпекової сумісності для переходу в стійкий політичний порядок.

Таким чином, 1991–2000 роки виконують у структурі дисертації роль вихідної емпіричної конфігурації. На цьому етапі ще не сформувалася відкрита конфронтація, однак уже були наявні головні умови подальшої трансформації: асиметрія очікувань щодо змісту партнерства, політична умовність економічної

допомоги, енергетична взаємозалежність із прихованим безпековим потенціалом, різне розуміння ролі ОБСЄ й пострадянського простору, а також несумісність між європейською мовою правил і російською мовою статусного визнання. Наступний підрозділ має показати, як у 2000-х роках ця початкова модель була розширена через концепцію «чотирьох спільних просторів», але водночас почала втрачати стабілізаційну функцію під впливом централізації влади в РФ, енергетичних суперечностей, розширення ЄС, безпекових криз і поступової ерозії довіри.

2.2. Простори співробітництва кінця 1990-х–2014 рр.: спільні військово-політичні, освітні, культурні та інші стратегії

Другий етап трансформації політичних відносин між Європейським Союзом і Російською Федерацією охоплює період від завершення початкової інституціоналізації партнерства наприкінці 1990-х років до фактичного вичерпання логіки «чотирьох спільних просторів» напередодні кризи 2014 року. На відміну від попереднього етапу, коли сторони переважно створювали базову договірну основу і випробовували можливість прагматичної співпраці, у 2000-х роках відносини увійшли у фазу секторального поглиблення. У цей період стратегічне партнерство намагалися підтримати не лише загальними політичними деклараціями, а й через розгортання спеціалізованих просторів взаємодії: економічного, безпекового, правового, та культурно-гуманітарного. Водночас цей етап демонструє, що збільшення інституційного обсягу не обов'язково означає посилення політичної сумісності. Чотири простори стали формою найвищого інституційного оптимізму у відносинах ЄС і РФ і водночас механізмом, через який чітко проявилися відмінності між європейською логікою нормативного наближення та російською логікою статусної автономії.

У межах цього етапу «Партнерство заради модернізації» 2010 року слід розглядати не як окрему альтернативу чотирьом просторам, а як спробу

відновити їхню політичну дієвість після газових криз і війни РФ проти Грузії. Воно продовжувало секторальну логіку співпраці, але водночас показало, що модернізаційна мова вже не здатна компенсувати втрату нормативної та безпекової довіри.

Критеріями виокремлення цього етапу є поєднання ендегенних і екзогенних чинників. До ендегенних чинників належали внутрішня трансформація політичного режиму РФ після приходу В. Путіна до влади, посилення президентської вертикалі, відновлення ролі держави у стратегічних секторах і звуження політичного плюралізму. У зовнішньополітичній площині це супроводжувалося поступовим поверненням великодержавної риторики у самоідентифікацію Росії. У європейській площині ендегенним чинником була також еволюція самого ЄС: Амстердамський договір, посилення Спільної зовнішньої та безпекової політики, вироблення Спільної стратегії щодо Росії та спроби узгодити позиції держав-членів щодо східного напрямку [243; 86]. До екзогенних критеріїв належали розширення ЄС і НАТО на схід, глобальний контекст боротьби з тероризмом після 11 вересня 2001 року, зміна енергетичного порядку денного, зростання конкуренції у «спільному сусідстві», газові кризи 2006 і 2009 років, війна РФ проти Грузії 2008 року та поступове перетворення питань прав людини на джерело відкритих політичних суперечностей [195]. Тому етап 2000-х років не можна описувати лише як період «поглиблення співпраці»; точніше йдеться про перехід від обмеженого прагматичного партнерства до розгалуженої, але внутрішньо суперечливої інституційної взаємодії.

Вичерпання початкової рамки Угоди про партнерство і співробітництво стало безпосередньою передумовою пошуку нового формату. УПС забезпечила правову основу відносин у 1990-х роках, однак наприкінці десятиліття стало очевидним, що її механізми вже не охоплюють нові чутливі питання: енергетичний транзит, міграцію, візовий режим, боротьбу з організованою злочинністю, регуляторне наближення, зовнішню безпеку та наслідки

майбутнього розширення ЄС. У цьому сенсі УПС не втратила значення як юридична основа, але її політична функція стала недостатньою: вона могла підтримувати канали діалогу, проте не створювала механізм для перетворення зростаючої взаємозалежності на стабільну форму спільного порядку. Тому ЄС поступово переходив від рамкової моделі партнерства до спроби секторальної інституціоналізації, де кожен окремий напрям мав компенсувати брак загальної політичної сумісності.

Важливим елементом цього переходу стала Спільна стратегія ЄС щодо Росії 1999 року, яка зафіксувала прагнення Союзу поєднати три завдання: підтримку демократичних і правових змін у РФ, поглиблення економічної інтеграції та співпрацю у сфері європейської безпеки [86]. У межах аналітичних завдань дисертації цей документ важливий не лише як політична декларація, а як ранній індикатор європейського припущення про трансформаційну силу інституцій. ЄС виходив із того, що регулярний діалог, доступ до ринку, технічна допомога, регуляторне зближення та включення Росії у багатосторонні формати можуть поступово зробити її поведінку більш передбачуваною. Росія ж сприймала нову рамку вибірково: як можливість зберегти доступ до європейських ресурсів і ринків без прийняття ролі об'єкта нормативного перетворення. Уже тут сторони погоджувалися щодо потреби в діалозі, але вкладали різний зміст у його кінцеву мету.

Розширення Європейського Союзу 2004 року, підготовлене рішеннями самітів у Гельсінкі та Санта-Марія-да-Фейра, стало одним із ключових екзогенних чинників, що змінив просторову логіку відносин ЄС і РФ [155; 223]. У європейській інтерпретації розширення означало завершення постбіполярного «повернення» Центрально-Східної Європи до європейського інституційного простору та поширення зони правил, ринку й правової передбачуваності. У російській інтерпретації той самий процес наближав європейські інституції до західного кордону РФ і звужував простір, який Москва звикла сприймати як зону власного особливого інтересу. Ця асиметрія

інтерпретацій важлива для розуміння подальших суперечностей: ЄС бачив розширення як стабілізацію, тоді як РФ трактувала його як втрату стратегічного простору. Концепція чотирьох просторів частково була відповіддю на цю напругу: вона мала запропонувати Росії форму глибокої взаємодії без перспективи членства і водночас без перегляду логіки розширення самого ЄС.

Другим важливим поштовхом став енергетичний діалог ЄС–РФ, започаткований на паризькому саміті 2000 року. Його значення виходило за межі технічної співпраці у сфері газу, нафти чи інфраструктури. Енергетика стала простором, у якому взаємозалежність спершу виглядала як ресурс стабілізації: ЄС потребував передбачуваного постачання, Росія прагнула стабільного ринку, інвестицій і валютних надходжень. Однак енергетичний діалог уже на початку 2000-х років виявив вразливість, яка згодом стала однією з головних проблем партнерства. Європейська логіка вимагала впорядкувати енергетичну взаємозалежність через правила конкуренції, транзиту, інвестицій і доступу до інфраструктури. Російська модель пов'язувала її з контролем над експортними каналами та роллю енергетики як інструменту статусної і політичної ваги [80]. Отже, вже на початку 2000-х економічний вимір співпраці поєднував взаємну вигоду з ризиком перетворення взаємозалежності на політичну вразливість.

Події 11 вересня 2001 року тимчасово посилили безпекову складову партнерства. Глобальна боротьба з тероризмом створила ситуацію, у якій Росія могла бути представлена як необхідний партнер у питаннях розвідданих, транзиту, стабілізації Центральної Азії, Афганістану та участі в Раді Безпеки ООН. Для частини держав-членів ЄС це стало аргументом на користь поглиблення діалогу з Москвою, оскільки безпекова співпраця здавалася способом втримати Росію у ширшій західній координації. Для Кремля ж антитерористичний контекст мав іншу функцію: він дозволяв легітимувати власну політику на Північному Кавказі, посилити аргумент про рівний статус із Заходом і представити внутрішнє силове управління як елемент глобальної

боротьби з загрозами [182]. Отже, навіть тоді, коли сторони використовували спільну мову безпеки, ця мова не усувала відмінностей у розумінні легітимного примусу, прав людини і меж державного суверенітету.

Усередині самого ЄС концепція чотирьох просторів виконувала також функцію компромісу між різними групами держав-членів. Німеччина, Італія та низка інших західноєвропейських держав надавали пріоритет енергетиці, торгівлі та стабільності великого російського ринку. Польща, країни Балтії та частина північних держав наголошували на правозахисному й безпековому вимірі, застерігаючи від надмірної залежності від Росії. Франція бачила у співпраці з Москвою можливість підтримання ширшої архітектури європейської безпеки. Формат «кількох кошиків» дав змогу поєднати ці відмінні пріоритети в одному документі, не усуваючи їхньої внутрішньої напруги [158]. Тому чотири простори були не лише інструментом відносин ЄС із Росією, а й механізмом внутрішнього узгодження самого Союзу. Це пояснює їхню гнучкість, але водночас і слабкість: вони спиралися на широкий консенсус лише тому, що залишали ключові розбіжності достатньо нечіткими.

Російська сторона входила у цей формат на тлі зміцнення нового типу політичного режиму. Перший президентський термін В. Путіна супроводжувався риторикою модернізації, відновлення керованості держави, подолання наслідків 1990-х років і повернення Росії до статусу впливового центру сили. Доступ до європейських технологій, інвестицій, стандартів управління і ринків був важливим для цієї програми, однак він не мав супроводжуватися зовнішнім контролем над внутрішньополітичною еволюцією РФ. Тому концепція чотирьох просторів відповідала інтересам Москви саме своєю двозначністю: вона відкривала можливість поглибленої взаємодії з ЄС, але не містила перспективи членства, механізмів політичної умовності, подібних до політики розширення, або зобов'язання прийняти європейську модель нормативної субординації [38]. У цьому полягала одна з головних

суперечностей: ЄС очікував поступового зближення через правила, а РФ – співпраці без внутрішньополітичних змін.

У 2003 році на Санкт-Петербурзькому саміті було політично оформлено ідею чотирьох спільних просторів: спільного економічного простору; простору свободи, безпеки та правосуддя; простору зовнішньої безпеки; простору науки, освіти та культури. На рівні інституційної логіки цей формат мав замінити загальну риторику стратегічного партнерства конкретними напрямками секторальної взаємодії [135; 217]. Він створював враження, що попередні суперечності можна не вирішувати політично, а розподілити між окремими політичними сферами, де можливі часткові домовленості. У цьому полягав інституційний оптимізм початку 2000-х років: припускалося, що поступове накопичення практичних результатів у торгівлі, енергетиці, візовому режимі, безпеці, освіті й культурі з часом сформує більш стійку основу для стратегічного партнерства.

Підписані 10 травня 2005 року дорожні карти чотирьох просторів стали кульмінацією цієї логіки. Вони не створювали нової жорсткої правової угоди, а радше деталізували політичні орієнтири співпраці, спираючись на вже наявні міжнародні та європейські рамки – Світова організація торгівлі (СОТ), Болонський процес, Кіотський протокол, механізми енергетичного діалогу, співпрацю у сфері юстиції та безпеки [109; 135]. Така конструкція була зручною для обох сторін: ЄС міг просувати стандарти через м'яку інституційну координацію, а РФ могла підтримувати участь у європейських процесах без формального прийняття ролі країни-кандидата або об'єкта нормативного нагляду. Однак саме ця гнучкість робила дорожні карти політично вразливими. Вони фіксували спільні наміри, але не створювали достатньо сильних механізмів для врегулювання ситуацій, коли ті самі наміри починали тлумачитися сторонами протилежно.

Спільний економічний простір був найрозвиненішим і водночас найбільш суперечливим із чотирьох напрямів. Його завданням було наближення умов

торгівлі, сприяння інвестиціям, розвиток енергетичної взаємодії, підтримка транспорту, телекомунікацій, фінансових послуг і регуляторного діалогу. У європейському задумі цей простір мав закріпити логіку передбачуваного ринку, конкуренції, прозорого доступу до інфраструктури та нормативного наближення. Російська участь була орієнтована на збереження доступу до європейських ринків, технологій та інвестицій за одночасного контролю над стратегічними секторами, насамперед енергетикою. Тому економічний простір від самого початку був не лише полем співпраці, а й зоною відкладеного конфлікту щодо правил. Там, де ЄС бачив нейтральні принципи ринку, Росія часто вбачала обмеження власної державної моделі управління ресурсами [144; 135; 18].

Найвиразніше ця суперечність проявилася в енергетиці. У межах дорожніх карт сторони декларували потребу у стабільності постачання, інвестиціях, модернізації інфраструктури та взаємному доступі до ринків. Проте за цими формулами стояли різні моделі енергетичного порядку. ЄС поступово рухався до лібералізації внутрішнього енергетичного ринку, відокремлення функцій видобутку, транспортування й постачання, посилення конкуренції та зменшення монопольних ризиків. Росія, навпаки, консолідувала вертикально інтегровану модель енергетичного експорту, у якій «Газпром» і держава виступали не лише економічними, а й політичними суб'єктами. У цій площині дорожні карти не усунули суперечності, а лише відклали її прояв, оскільки не відповідали на питання: чи є енергетика нейтральним ринком, чи сферою стратегічного контролю [135; 136].

Газова криза 2006 року стала першим індикатором того, що економічна взаємозалежність починає втрачати стабілізуючу функцію. Припинення або скорочення транзиту російського газу через Україну вплинуло на держави-члени ЄС і показало, що енергетичні конфлікти між РФ та її сусідами не залишаються периферійними щодо відносин ЄС–РФ. Для Брюсселя ця криза стала підставою посилити мову енергетичної безпеки, диверсифікації,

солідарності та регуляторного контролю. Для Москви європейська реакція виглядала як політизація комерційних відносин і спроба обмежити російську експортну модель [235; 89]. Тут чітко проявилася логіка, окреслена в першому розділі: взаємозалежність, яка в режимі співпраці мала знижувати невизначеність, у період ерозії довіри почала сприйматися як вразливість і важіль тиску.

Третій енергетичний пакет ЄС і газова криза 2009 року ще більше поглибили цю суперечність. Нові правила внутрішнього енергетичного ринку продовжували європейську логіку конкуренції, прозорості та недискримінаційного доступу до мереж. Російська сторона сприймала їх як втручання в основу державної енергетичної моделі, оскільки вони обмежували можливість поєднувати контроль над ресурсом, транспортуванням і довгостроковими контрактами [14; 210]. Друга газова криза підтвердила, що в межах чотирьох просторів не існує достатнього механізму для нейтралізації політичних наслідків енергетичних конфліктів. Отже, економічний простір поступово змінював функцію: з каналу поглиблення партнерства він перетворювався на простір фіксації розбіжностей щодо ринку, державного контролю, транзиту і політичного значення енергетики.

Простір свободи, безпеки та правосуддя мав іншу, але не менш важливу функцію. Його завданням було поєднати питання візової лібералізації, міграції, реадмісії, боротьби з організованою злочинністю, прикордонного управління, судової співпраці та захисту прав людини. Європейське бачення цього простору спиралося на довіру до правових інститутів партнера: судової системи, правоохоронних органів, процедур екстрадиції, обробки персональних даних і гарантій базових свобод. Російський пріоритет був зосереджений на полегшенні пересування, символічному визнанні рівного статусу та мінімізації зовнішнього контролю над внутрішньою правовою системою [217; 18]. Тому вже на рівні задуму цей простір поєднував практичну зацікавленість у мобільності та глибоку проблему нормативної довіри.

У цьому просторі найвиразніше проявилася суперечність між технічною співпрацею і політичною умовністю. Візова лібералізація вимагала не лише спільних процедур, а й переконання, що інша сторона дотримується базових правових стандартів. Однак російська внутрішньополітична еволюція 2000-х років, яка включала в себе централізацію влади, посилення контролю над громадянським суспільством, залежність судової системи, зростання ролі силових структур, підживляла саме ту довіру, без якої простір свободи, безпеки та правосуддя не міг перейти від декларацій до стабільної практики. Справа Сергія Магнітського стала одним із символічних моментів цієї ерозії: вона перевела проблему верховенства права з рівня загальної критики у площину конкретних персональних обмежень і політичної відповідальності [87]. Таким чином, цей простір втратив функцію каналу зближення і перетворювався на індикатор нормативно-правової несумісності сторін.

Третій напрям, простір зовнішньої безпеки, мав інтегрувати Росію у врегулювання регіональних конфліктів, нерозповсюдження зброї масового знищення, кризове управління, боротьбу з тероризмом і координацію в багатосторонніх організаціях. На перший погляд, цей простір мав найбільший потенціал для спільної дії, оскільки ЄС і РФ декларували зацікавленість у стабільності європейського континенту. Проте за однаковою мовою «стабільності» приховувалися різні моделі регіонального порядку. Європейське бачення безпеки спиралося на багатосторонній, правовий і процедурний процес, у якому суверенітет держав, непорушність кордонів і врегулювання конфліктів через міжнародні організації мали визначальне значення. Російське бачення поєднувало безпеку зі статусом великої держави, правом на особливий голос у сусідніх регіонах і можливістю блокувати небажані для себе рішення поблизу власних кордонів [18].

Війна РФ проти Грузії у серпні 2008 року стала критичним індикатором того, що простір зовнішньої безпеки не має спільного нормативного фундаменту. Посередництво Франції, яка тоді головувала в Раді ЄС, показало

наявність мінімального каналу кризового реагування, але не підтвердило дієвість спільної безпекової рамки. У європейській рамці застосування сили та визнання Росією незалежності Абхазії й Південної Осетії стали викликом принципам територіальної цілісності та європейського порядку. Російська офіційна інтерпретація подавала ці дії як примус до миру, захист населення і реалізацію особливих безпекових інтересів у регіоні [162; 228; 21]. Отже, одна й та сама подія була вписана в несумісні легітимаційні рамки. Це мало методологічне значення: безпекова суперечність стала не лише конфліктом інтересів, а й розривом у мові легітимного порядку.

Попри це, війна 2008 року ще не спричинила остаточного демонтажу партнерських практик. Цей факт важливий для періодизації трансформації відносин ЄС–РФ. Він показує, що безпекове загострення саме по собі не було достатньою умовою переходу до системної конфронтації. Після короткого замороження окремих контактів ЄС і РФ повернулися до частини форматів діалогу, а надалі намагалися відновити співпрацю через «Партнерство заради модернізації». Це означає, що до 2014 року інституційна інерція, економічна взаємозалежність, неоднорідність позицій держав-членів ЄС і збереження модернізаційної риторики ще стримували повний перехід до конфронтаційного режиму. Однак після 2008 року безпековий простір уже не міг виконувати попередню стабілізуючу функцію: він фіксував несумісність підходів до регіонального порядку замість вироблення спільних правил його підтримання.

Четвертий простір науки, освіти та культури був найменш конфліктним за формою, але через нього можна простежити політизацію «м'яких» сфер взаємодії. Співпраця в межах Болонського процесу, студентських обмінів, культурних програм, дослідницьких контактів і мовної політики мала підтримувати соціальну основу партнерства та створювати довгострокову мережу взаємного розуміння [209]. У цьому просторі ЄС робив ставку на нормативне зближення через освіту, мобільність, академічні стандарти і відкритість суспільств. Російська участь залишалася пов'язаною з доступом до

модернізаційних ресурсів, однак водночас почала оцінюватися крізь призму ризику зовнішнього ціннісного впливу. Тому навіть гуманітарна сфера не залишалася повністю деполітизованою. Її значення полягало не лише в підтримці контактів між суспільствами, а й у тому, що саме через освітні, академічні та громадянські зв'язки проявлялася межа між європейським розумінням відкритості та російським розумінням зовнішнього впливу як потенційної загрози.

Посилення контролю над неурядовими організаціями, іноземними фондами, правозахисними структурами та освітніми програмами свідчило, що російський політичний режим уже не сприймав зовнішню гуманітарну присутність як нейтральну. Законодавство про «іноземних агентів» стало пізнішим, але закономірним проявом цієї логіки: воно інституційно закріпило підозру до зовнішніх зв'язків громадянського суспільства і перетворило гуманітарні контакти на предмет безпекового контролю [53; 194]. У європейській оцінці це означало, що навіть сфери освіти, науки й культури не можуть бути повністю відділені від проблеми політичних цінностей, прав людини та внутрішньої еволюції російського режиму. Отже, четвертий простір показав, що нормативно-дискурсивний розрив проник у ті ділянки співпраці, які спершу здавалися найменш загрозливими.

Загальна проблема чотирьох просторів полягала не у відсутності інституційних механізмів, а у невизначеності їхньої політичної природи. Вони були сформульовані мовою поступового зближення, але не містили відповіді на питання, чи означає це зближення адаптацію Росії до європейського нормативного порядку, чи лише прагматичну координацію двох автономних політичних центрів. ЄС, виходячи з власної інституційної природи, сприймав правила як універсальну мову передбачуваності. РФ трактувала ті самі правила як інструмент асиметричного впливу, здатний обмежувати її суверенні рішення. Тому розмитість формулювань у дорожніх картах не була просто дипломатичною технікою. Вона стала способом тимчасово приховати те, що

сторони не мали спільного уявлення про кінцевий сенс поглибленого співробітництва [77].

Внутрішня еволюція РФ у 2000-х роках посилювала цю несумісність. Централізація влади, контроль над медіа, посилення ролі силових інститутів, обмеження автономії регіонів і громадянського суспільства поступово змінювали контекст, у якому ЄС оцінював перспективи партнерства. Якщо на початку десятиліття модернізаційні цілі ще дозволяли розглядати Росію як складного, але потенційно налаштованого на модернізацію партнера, то з середини 2000-х років розбіжність між європейським очікуванням правової конвергенції та російським курсом на керовану суверенну державність стала виразною. Це не означало негайного розриву, але змінювало якість довіри. Співпраця продовжувалася, однак її нормативне підґрунтя слабшало: інституції працювали, але втрачали здатність виробляти спільний сенс взаємодії.

Водночас не можна зводити ерозію партнерства лише до внутрішньої трансформації РФ. Важливу роль відігравала й структура самого ЄС. Різні держави-члени по-різному оцінювали Росію: як енергетичного постачальника, ринок, безпековий ризик, потенційного партнера в багатосторонній дипломатії або джерело нормативного виклику. Це ускладнювало вироблення послідовної політики. Проєкт «Північний потік» став одним із показових прикладів такої неоднорідності: він сприймався одними державами як економічний інфраструктурний проєкт, іншими – як спосіб обходу транзитних держав і посилення асиметричної залежності [216; 190]. Внутрішня багаторівневність ЄС дозволяла підтримувати діалог із РФ навіть тоді, коли численні індикатори свідчили про ерозію спільної основи партнерства.

З цієї перспективи 2000–2013 роки слід розглядати як період зміни функції інституцій. На початку етапу інституції ще підтримували режим співпраці: вони створювали процедури консультацій, формували дорожні карти, підтримували енергетичний діалог, відкривали перспективу візових і гуманітарних контактів. Однак у міру накопичення суперечностей ті самі

інституції перетворювалися на простір фіксації розбіжностей. Енергетичний діалог не усунув різницю між ринковою та державно-монопольною логікою. Простір свободи, безпеки та правосуддя не подолав проблему правової довіри. Простір зовнішньої безпеки не сформував спільного бачення регіонального порядку. Гуманітарний простір не зміг захистити освітні й громадянські контакти від політизації. Отже, чотири простори поступово втрачали стабілізуючу функцію не через технічну неспроможність, а через зміну політичного змісту взаємодії.

До 2010–2013 років ця ерозія стала достатньо виразною, хоча ще не набула форми відкритої системної конфронтації. «Партнерство заради модернізації» (далі – ПЗМ) 2010 року було спробою політично оновити партнерство після газових криз і війни РФ проти Грузії, не повертаючись до прямого перегляду всієї архітектури чотирьох просторів. Його функція полягала в тому, щоб знову перевести відносини з конфліктної безпекової площини у сферу модернізації, технологічного оновлення, управлінської ефективності та практичної взаємовигоди. У цьому сенсі ПЗМ не було окремою альтернативою чотирьом просторам, а радше спробою надати їм новий горизонт після того, як зовнішньо безпековий простір втратив стабілізаційну функцію, а економічний простір політизувався через енергетику [236; 73].

У змістовому плані ПЗМ намагалося працювати в усіх ключових вимірах попередньої секторальної структури. В економічній площині воно робило акцент на інноваціях, енергоефективності, інвестиціях, технологічній модернізації, малому й середньому бізнесі та регуляторному наближенні. У правовій площині центральними мали стати верховенство права, боротьба з корупцією, ефективність судової системи й адміністративна реформа. У зовнішньо безпековому вимірі ПЗМ не могло скасувати наслідків грузинської війни, але підтримувало мінімальну логіку кризового менеджменту, контактів у багатосторонніх форматах і співпраці там, де сторони ще могли уникати прямого зіткнення інтерпретацій. У освітньо-гуманітарній сфері

продовжувалася орієнтація на академічну мобільність, професійні контакти, дослідницькі програми та взаємодію громадянських суспільств. Отже, ПЗМ намагалося зібрати розпорошені елементи чотирьох просторів у прагматичнішу формулу: менше говорити про стратегічну спільність і більше – про конкретні модернізаційні проєкти.

Невдача ПЗМ є показовою для розуміння меж секторальної інституціоналізації. Вона не пояснюється лише слабкістю інституційного дизайну, хоча ця слабкість була очевидною: ініціатива мала переважно м'який, проєктний і координаційний характер, не містила жорстких зобов'язань, санкцій за невиконання чи механізму примусу до правової конвергенції. Глибша причина полягала в нормативно-дискурсивній несумісності самого розуміння модернізації. У європейському підході модернізація охоплювала технологічне оновлення, правову передбачуваність, незалежність судів, прозорість управління, боротьбу з корупцією та відкритість суспільства. Російська влада переосмислювала її як оновлення інфраструктури, технологій і державної ефективності без політичної лібералізації та без обмеження вертикалі влади. Тому ПЗМ повторило головну суперечність чотирьох просторів: одна й та сама формула співпраці зберігала дипломатичну привабливість, але сторони вкладали в неї різний політичний зміст. Це був певний перехідний період: режим співпраці ще підтримувався інституційною інерцією й модернізаційною риторикою, але вже не мав достатньої нормативно-безпекової основи для відновлення стратегічної довіри [77; 73; 133].

Отже, концепція чотирьох просторів виконала дві взаємопов'язані функції. Вона стала наймасштабнішою спробою зберегти стратегічне партнерство через секторальну інституціоналізацію: замість абстрактної мови зближення сторони створили комплекс напрямів, у яких співпраця могла мати практичний зміст. Водночас секторальна деталізація виявила несумісність очікувань ЄС і РФ. Економічний простір показав політичну вразливість енергетичної взаємозалежності; простір свободи, безпеки та правосуддя виявив

нестачу правової й нормативної довіри; простір зовнішньої безпеки продемонстрував різні уявлення про регіональний порядок; в гуманітарному просторі відбувалася поступова політизація «м'яких» сфер взаємодії. Усі ці процеси не знищили партнерство миттєво, але суттєво змінили його зміст.

Таким чином, до 2013 року інституційна рамка відносин ЄС–РФ ще формально існувала, однак її стабілізуюча функція була значною мірою вичерпана. Чотири простори не стали механізмом переходу до стійкої політичної спільності правил; вони перетворилися на систему каналів, у яких накопичувалися й фіксувалися розбіжності щодо енергетики, права, безпеки, суверенітету, внутрішньої політичної еволюції РФ і статусу пострадянського простору. Тому події 2014 року слід розглядати не як зовнішній шок для стабільного партнерства, а як момент актуалізації суперечностей, що вже проявилися в межах секторальної структури 2000-х років. Ці суперечності ще стримувалися інституційною інерцією, економічною взаємозалежністю й залишками модернізаційної риторики. Наступний етап трансформації полягатиме вже не в ерозії партнерства, а в його відкритому сутнісному перевизначенні через санкції, безпекове стримування та звуження політичного діалогу [73].

2.3. Трансформація політичного діалогу між ЄС та РФ після 2014 року

Цей підрозділ завершує реконструкцію переходу від режиму співпраці до режиму конфронтації. Після 2014 року приховані суперечності стратегічного партнерства набули форми інституційно оформленого політичного розриву. Водночас ідеться не про запровадження нової періодизації, а про деталізацію загальної схеми, окресленої у підрозділі 2.1. Перший етап засвідчив інституціоналізацію обмеженого прагматичного партнерства. Другий, проаналізований у підрозділі 2.2, показав ерозію цієї моделі в умовах

централізації влади в РФ, енергетичної політизації та розходження у баченні європейського порядку. Посткризовий період потребує внутрішнього розмежування: 2014–2016 роки становлять фазу санкційного стримування, 2016–2021 роки представляють фазу фрагментарного залучення й конфліктної взаємозалежності, а 2022–2025 роки є окремою фазою відкритої воєнно-політичної конфронтації.

Таке уточнення дає змогу показати, що після 2014 року трансформація відносин ЄС і РФ не зводилася до лінійного погіршення політичного діалогу чи кризи окремих форматів взаємодії. Йшлося про послідовне переоформлення самого режиму політичних відносин. Інституційні механізми партнерства втратили стабілізуючу функцію, безпекові суперечності перейшли в логіку стримування, а економічна взаємозалежність дедалі більше переосмислювалася як джерело вразливості. Нормативно-ціннісний розрив набув відкритої форми, а дискурс стратегічного партнерства поступився мові порушення міжнародного права, агресії, загрози та стійкості. Одночасність цих зрушень у ключових вимірах, визначених у першому розділі, дає підстави розглядати період після 2014 року як етап інституційного, безпекового, економічного й нормативно-дискурсивного переходу до системної конфронтації.

У межах цього підрозділу доцільно розрізнати три підетапи. Перший, 2014–2016 роки, є фазою шокового розриву, коли анексія Криму, початок війни на Донбасі та збиття літака МН17 перетворили попередні суперечності на підставу для санкційного стримування. Другий, 2016–2021 роки, є фазою фрагментарного залучення і конфліктної взаємозалежності: ЄС уже не повертається до моделі стратегічного партнерства, але зберігає окремі канали співпраці там, де цього потребують його власні інтереси. Третій, 2022–2025 роки, є фазою відкритої воєнної конфронтації та квазі-розриву політичного діалогу. Поняття квазі-розриву означає не повне зникнення контактів, а втрату ними партнерської та стратегічно-політичної функції. Така періодизація спирається на поєднання ендогенних і екзогенних критеріїв. До перших

належать внутрішня еволюція російського політичного режиму, централізація влади, посилення силових інститутів, безпекової мобілізаційної легітимації та офіційного дискурсу статусної автономії РФ. До других відноситься реакція ЄС, зміна безпекового середовища, міжнародно-правові наслідки агресії проти України, трансформація енергетичної взаємозалежності та інституціоналізація санкцій.

Перший підетап, 2014–2016 роки, починається з події, яка мала не лише територіальний чи безпековий, а насамперед нормативно-політичний зміст. Анексія Криму та подальша дестабілізація Донбасу були сприйняті Європейським Союзом як порушення базових принципів постбіполярного європейського порядку: територіальної цілісності, суверенної рівності держав, заборони силового перегляду кордонів і права держави на самостійний зовнішньополітичний вибір [99]. У цьому сенсі 2014 рік не був просто черговим загостренням у відносинах ЄС–РФ. Він став моментом, коли попередня мова партнерства втратила здатність пояснювати дії Росії у прийнятних для ЄС категоріях. Те, що раніше могло тлумачитися як складна, але керована розбіжність щодо пострадянського простору, після Криму і Донбасу набуло характеру прямого виклику правовому та безпековому порядку в Європі.

Початкова реакція ЄС навесні 2014 року ще містила елемент обережності. Союз призупинив підготовку до чергового саміту ЄС–РФ, заморозив переговори щодо спрощення візового режиму та нової базової угоди, запровадив персональні обмеження щодо осіб, причетних до підриву територіальної цілісності України, але водночас не розірвав усі канали політичного контакту [93]. Така обережність пояснювалася не відсутністю нормативної оцінки, а складністю самого ЄС як політичного актора: держави-члени мали різний рівень економічної, енергетичної та безпекової залежності від Росії, різну історичну пам'ять і різне бачення меж тиску. Проте подальша ескалація війни на Донбасі, поява дедалі більшої кількості доказів російської участі, а також збиття рейсу МН17 у липні 2014 року різко звузили простір для

політики обережного очікування [211]. Після цього символічні та персональні заходи почали перетворюватися на ширший санкційний режим.

Ключове значення цього підетапу полягає в тому, що санкції перестали бути лише реакцією на окрему кризу і поступово стали новою інституційною формою політичних відносин між ЄС і РФ. Регламент 833/2014, який запровадив секторальні обмеження у відповідь на дії Росії, спрямовані на дестабілізацію України, зафіксував перехід від дипломатичного осуду до правового оформлення стримування [100]. Санкційна політика мала подвійну функцію. З одного боку, вона легітимувала нормативну позицію ЄС: силовий перегляд кордонів у Європі не може залишатися без політичної та економічної ціни. З іншого боку, вона створювала механізм обмеження ресурсів, доступу до фінансів, технологій і оборонно-промислових можливостей, які могли підтримувати подальшу ескалацію. У термінах першого розділу це означає, що інституційний вимір не зник, але змінив свою функцію: замість організації співпраці він почав оформлювати конфронтаційне стримування.

Інституціоналізація санкцій була пов'язана також із процедурною логікою їхнього продовження. Після укладення Мінських домовленостей санкційний режим дедалі чіткіше прив'язувався до їх повного виконання [201]. Така прив'язка створила для ЄС політично зручну та юридично відтворювану рамку: питання відновлення ширшого політичного діалогу переносилося з площини загальних дипломатичних закликів у площину конкретних умов. Водночас саме ця формула засвідчила завершення попередньої моделі партнерства. Якщо раніше інституції ЄС–РФ були спрямовані на вироблення спільного порядку денного, то після 2014 року вони були заміщені процедурами, що фіксували невиконання Росією базових умов повернення до нормалізації. Санкції, отже, стали не тимчасовим винятком, а способом підтримання мінімальної керованості відносин у режимі політичної несумісності.

Дискурсивна зміна цього періоду була не менш значущою за інституційну. Образ Росії в офіційній мові ЄС змістився від проблемного, але необхідного стратегічного партнера до актора, що порушує міжнародне право, підриває стабільність східноєвропейського регіону та кидає виклик європейській безпеці. Відповідно, сам політичний діалог перестав бути простором пошуку спільних стратегічних проєктів і звузився до тем деескалації, моніторингу ОБСЄ, виконання Мінських домовленостей, гуманітарних питань і контролю над ризиками. Це був не повний розрив у дипломатичному сенсі, але квазі-розрив у політичному змісті: контакти зберігалися, однак більше не відтворювали логіку партнерства і не виробляли спільної рамки майбутнього європейського порядку. Тут нормативно-дискурсивний рівень, визначений у першому розділі як ключовий для пояснення незворотності переходу, набув емпірично видимої форми.

Внутрішній вимір політики ЄС у 2014–2016 роках також підтверджує, що трансформація відносин не була автоматичним наслідком однієї події. Союз мусив виробити спільну позицію між державами, які по-різному оцінювали ризики конфронтації з Росією. Країни Центрально-Східної Європи та Балтії бачили в діях РФ прямий безпековий виклик; частина західноєвропейських і південних держав прагнула уникнути надмірних економічних втрат і зберегти можливість переговорів [134]. Компроміс полягав у тому, що санкційний режим став достатньо жорстким для підтвердження принципової позиції, але достатньо процедурним, щоб не закрити остаточно всі канали комунікації. Така конструкція водночас посилила єдність ЄС і заклала межі його впливу: санкції могли утримувати тиск, але не гарантували зміни російської поведінки.

З теоретичного погляду, період 2014–2016 років показав одночасну дію кількох механізмів. Реалістична логіка пояснює перехід до стримування як реакцію на застосування Росією військового примусу в сусідньому просторі. З позиції ліберального інституціоналізму стає неможливою орієнтація на інституційне залучення: договірні формати, саміти й секторальні діалоги не

змогли запобігти руйнуванню базових норм. Застосування конструктивізму пояснює, чому 2014 рік став моментом якісного зламу: сторони втратили мінімально спільну мову легітимного порядку. Для ЄС Україна постала як держава, суверенітет якої має бути захищений; для російського офіційного дискурсу вона дедалі більше означувалася як простір історичного, безпекового й цивілізаційного протистояння із Заходом [32].

Другий підетап, 2016–2021 роки, не означав ані повної нормалізації, ані остаточного розриву. Його доцільно визначати як фазу селективного залучення і конфліктної взаємозалежності. Символічним оформленням цієї логіки стали п'ять принципів політики ЄС щодо Росії, сформульовані у 2016 році: повне виконання Мінських домовленостей як умова суттєвої зміни санкційної політики; посилення відносин із країнами Східного партнерства; зміцнення стійкості самого ЄС; селективне залучення Росії там, де це відповідає інтересам Союзу; підтримка російського громадянського суспільства [118]. Ця формула закріпила нову якість політичного діалогу: Росія більше не розглядалася як партнер, із яким вибудовується спільний порядок, але й не виключалася повністю з дипломатичних і функціональних каналів взаємодії.

Селективне залучення мало виразну інституційну функцію. Воно дозволяло ЄС уникнути дилеми між повною ізоляцією та поверненням до звичайної співпраці. У питаннях України, санкцій, територіальної цілісності, прав людини й безпеки Союз зберігав жорстку лінію. Водночас у питаннях, де участь Росії залишалася практично необхідною, наприклад, Сирія, іранська ядерна програма, Арктика, окремі аспекти кліматичного порядку, контроль над ескалацією, контакти не припинялися [153]. Проте це вже не був політичний діалог у сенсі стратегічного партнерства. Йшлося радше про кризове управління та функціональну взаємодію з актором, дії якого одночасно розглядалися як загроза. Селективне залучення слід трактувати не як пом'якшення конфронтації, а як спосіб її інституційного впорядкування.

Економічний вимір цього підетапу розкриває поняття конфліктної взаємозалежності. Після 2014 року санкції обмежили доступ Росії до окремих фінансових, технологічних і оборонних ресурсів, однак не зруйнували всі економічні зв'язки між сторонами. Енергетична торгівля залишалася особливо чутливою сферою: частина держав-членів продовжувала залежати від російського газу, а інфраструктурні проєкти, зокрема пов'язані з новими газогонами, підтримували уявлення про можливість відокремлення енергетики від політичного конфлікту. Саме тут проявилася межа європейської санкційної політики: ЄС прагнув обмежити ресурси російського примусу, але водночас зберігав ті елементи взаємозалежності, які послаблювали довгострокову дію стримування. У термінах концепції озброєної взаємозалежності економічні мережі перестали бути нейтральним каналом вигоди й дедалі більше сприймалися як потенційні інструменти примусу [140].

Безпекова логіка цього періоду також поглиблювалася. Росія дедалі частіше сприймалася не лише як військовий чи регіональний виклик, а як джерело гібридних загроз: дезінформації, кібератак, політичного впливу, підтримки радикальних сил і спроб втручання у демократичні процеси держав-членів. Відповіддю ЄС стало посилення політики стійкості, розвиток механізмів протидії гібридним загрозам і створення інструментів стратегічних комунікацій [58; 166; 60]. Це не лише розширило безпековий порядок денний, а й змінило саму природу конфронтації: вона більше не зводилася до українського питання чи військово-територіального виміру. Росія дедалі чіткіше означувалася як актор, здатний впливати на внутрішню цілісність європейських суспільств, інформаційні простори та політичні процеси.

Окремі кризові події, такі, як отруєння в Солсбері, репресії проти російської опозиції, розкриття диверсійної активності російських спецслужб у державах ЄС, посилення кібератак і кампаній дезінформації, виконували функцію індикаторів, які перевіряли сталість європейської єдності. Після кожної такої події ЄС або окремі держави-члени посилювали санкційні чи

дипломатичні заходи, однак після гострої фази знову виникали спроби повернутися до обговорення «стратегічного діалогу» з Москвою [74]. Ця хвилеподібність не була випадковою. Вона випливала з самої логіки селективного залучення: ЄС одночасно визнавав загрозливий характер російської політики і не мав готовності або спроможності остаточно розірвати всі канали взаємодії. У результаті конфлікт залишався керованим, але не розв'язаним.

Нормативний вимір у 2016–2021 роках зберігав ключове значення. ЄС продовжував наполягати, що повернення до повноцінної нормалізації можливе лише за умови виконання Мінських домовленостей, поваги до суверенітету України, припинення порушень міжнародного права та зменшення репресивного тиску всередині самої Росії [127]. Проте практика селективного залучення частково розмивала цей сигнал. Коли в одних сферах ЄС демонстрував безкомпромісність, а в інших погоджувався на функціональну співпрацю, Москва могла трактувати це як доказ обмеженості європейської нормативності й наявності простору для маневру. Таким чином, селективне залучення створювало ілюзію контрольованості конфлікту: санкції та політична дистанція були збережені, але економічна й політична вага ЄС не перетворилася на достатній механізм довгострокового стримування.

Поступова рутинізація санкцій стала однією з головних ознак цього підетапу. Якщо у 2014–2015 роках їхнє запровадження і продовження супроводжувалися гострими дискусіями, то згодом процедура пролонгації дедалі більше набувала технічного характеру [127; 159]. Це мало подвійний ефект. З одного боку, санкційний консенсус став частиною інституційної практики ЄС і підтвердив, що Союз здатний тривалий час утримувати спільну позицію. З іншого боку, санкції частково втратили політичну вагу: вони перетворилися на фон відносин, а не на інструмент, який сам по собі змінює поведінку Росії. У цій логіці 2016–2021 роки є не поверненням до співпраці, а

фазою стабілізованої конфронтації низької інтенсивності, де сторони навчилися співіснувати в умовах несумісності, не усуваючи її причин.

Третій підетап, 2022–2025 роки, починається з повномасштабного вторгнення Росії проти України 24 лютого 2022 року. Ця подія остаточно зруйнувала припущення, що конфлікт із РФ можна втримувати в межах селективного залучення і конфліктної взаємозалежності [128]. Якщо після 2014 року ЄС ще залишав простір для мінімальної політичної нормалізації за умови виконання Мінських домовленостей, то після 2022 року сама можливість повернення до попередньої моделі була поставлена під сумнів. Повномасштабна війна змінила не тільки масштаб санкцій, а й стратегічну самоідентифікацію ЄС: Росія дедалі чіткіше постала не як проблемний партнер, а як системне джерело загрози європейській безпеці. Офіційне російське обґрунтування вторгнення було подане в категоріях захисту безпеки РФ, протидії зовнішньому впливу та примусового перевизначення української суб'єктності [31].

Інституційна реакція ЄС на вторгнення була значно швидшою й масштабнішою, ніж у 2014 році. У перші дні після початку війни були скликані надзвичайні засідання європейських інституцій, а санкційні рішення охопили фінансовий сектор, експорт високих технологій, транспорт, оборонно-промислові ланцюги, персональні активи та інформаційний простір [116]. Упродовж 2022–2025 років санкційний режим постійно розширювався. У межах аналізованого періоду офіційна хронологія Ради ЄС фіксує ухвалення дев'ятого пакету санкцій у жовтні 2022 року [95]. Для аналізу принциповим є не поточне число пакетів, яке може змінюватися внаслідок нових рішень ЄС, а стійка тенденція до розширення, деталізації та процедурного закріплення санкцій як елемента воєнно-політичної стратегії Союзу, спрямованої на послаблення здатності Росії вести агресивну війну.

Найглибша відмінність третього підетапу полягає у зміні економічної логіки. Якщо до 2022 року енергетична взаємозалежність ще могла

розглядатися частиною європейських еліт як запобіжник від повного розриву, то після вторгнення вона була остаточно переозначена як стратегічна вразливість. План REPowerEU, скорочення імпорту російських викопних енергоносіїв, нафтове ембарго, цінова стеля на нафту та пошук альтернативних постачальників показали, що ЄС перейшов від управління залежністю до її планомірного демонтажу [149]. Наприкінці 2025 року політико-правове оформлення цього курсу було посилене домовленістю Ради ЄС і Європейського парламенту щодо поетапної заборони імпорту російського газу, а в січні 2026 року – формальним ухваленням відповідного регламенту. Він передбачає повну заборону імпорту російського зрідженого газу (LNG) з початку 2027 року та трубопровідного газу з осені 2027 року [219]. Отже, енергетика перестала бути останнім аргументом на користь підтримання особливих каналів політичного діалогу й перетворилася на центральне поле стратегічного роз'єднання.

Дискурсивна зміна після 2022 року також має якісно інший характер. У попередній фазі ЄС ще використовував мову необхідності діалогу, хоча й у межах п'яти принципів. Після повномасштабного вторгнення дедалі виразніше закріплюється теза про неможливість повернення до звичайних відносин із чинним російським режимом [128]. Росія описується не як складний партнер або навіть опонент, а як агресор і системний виклик європейському порядку. Це означає завершення тієї семантичної подвійності, яка тривалий час дозволяла поєднувати санкції з припущенням про майбутню нормалізацію. Після 2022 року стратегічний горизонт змістився: питання полягає вже не в тому, як повернути Росію до спільного європейського порядку, а в тому, як обмежити її здатність руйнувати цей порядок і водночас підтримати Україну як центрального суб'єкта європейської безпеки.

Політичний діалог у цій фазі звівся до кризово-технічних каналів. Регулярні саміти ЄС–РФ не відновлюються, спільні органи фактично паралізовані, попередній різноплановий порядок денний зникає [115; 117]. Це

дає підстави говорити про квазі-розрив, а не про повний розрив політичного діалогу. Його критеріями є, по-перше, припинення регулярної партнерської інфраструктури ЄС–РФ; по-друге, втрата спільного стратегічного порядку денного; по-третє, збереження лише мінімальних каналів, необхідних для управління наслідками війни та запобігання неконтрольованій ескалації. До таких каналів належать контакти в межах ООН і ОБСЄ, комунікація навколо ядерної безпеки та діяльності МАГАТЕ, окремі гуманітарні домовленості, питання обміну полоненими, зернового експорту, безпеки Запорізької АЕС і технічних аспектів кризового врегулювання [117]. Однак такі контакти не є продовженням політичного діалогу в колишньому значенні. Вони радше відображають мінімальну комунікацію між сторонами, що перебувають у стані глибокої стратегічної конфронтації. Отже, квазі-розрив позначає ситуацію, у якій взаємодія не зникає повністю, але втрачає партнерську логіку, стратегічний горизонт і здатність виробляти спільні правила політичного порядку.

Водночас війна спричинила внутрішню трансформацію самого Європейського Союзу. Поняття стратегічної автономії, стійкості й оборонної спроможності, які раніше часто мали переважно концептуальний характер, після 2022 року набули практичного змісту. Стратегічний компас ЄС (*A Strategic Compass for Security and Defence*), запуск військової місії з підготовки українських військових, координація постачання зброї, макрофінансова підтримка України та поступове посилення оборонно-промислової політики показують, що Союз почав діяти не лише як нормативна й економічна сила, а як політичний центр, який організовує довгострокову підтримку держави, що протистоїть російській агресії [59; 94].

Цей поворот має безпосереднє значення для теми дисертації: конфронтація з РФ стала чинником не тільки зовнішньої політики ЄС, а й внутрішньої інституційної перебудови його безпекової ролі.

Особливу роль у цій фазі відіграє Україна. Надання Україні статусу країни-кандидата, а згодом рішення про початок переговорів щодо вступу до ЄС змінили саму конфігурацію регіонального порядку [195]. Якщо раніше ЄС намагався поєднувати політику сусідства з обережністю щодо російської реакції, то після 2022 року така стратегічна двозначність стала неможливою. Європейський Союз фактично визнав, що український вибір є не периферійним питанням відносин із Росією, а центральним елементом майбутнього європейського порядку. Для РФ це означало втрату тієї «сірої зони», яку вона тривалий час намагалася зберегти як простір особливого впливу; ЄС перейшов від балансування між Росією і Україною до політики інтеграційної підтримки України та довгострокового стримування російської політики силового перегляду європейського порядку.

Додатковим індикатором незворотності конфронтаційної логіки стало питання заморожених російських активів. Після 2022 року заблоковані активи Центрального банку РФ і пов'язані з ними надзвичайні доходи почали розглядатися не лише як частина санкційного тиску, а й як потенційний ресурс підтримки України, її оборони та відбудови [156]. Це має важливий політичний зміст: відносини ЄС–РФ дедалі більше входять у площину відповідальності, компенсації збитків і тривалої правової фіксації наслідків агресії. Водночас питання повного використання суверенних активів РФ залишається юридично дискусійним, тому в політиці ЄС особливого значення набули насамперед механізми використання надзвичайних доходів від іммобілізованих активів. Якщо в логіці стратегічного партнерства економічні інструменти мали наближати сторони, то в логіці відкритої конфронтації вони використовуються для обмеження агресора і підтримки держави-жертви.

Теоретично третій підетап не просто ілюструє межі попередніх стратегій, а підтверджує ієрархію пояснень, сформульовану в першому розділі. Реалістичний аналіз пояснює, чому після 2022 року ЄС був змушений перейти до логіки стримування: пряме застосування Росією воєнної сили проти України

зруйнувало припущення, що конфлікт можна утримувати в межах переговорної розбіжності або санкційного тиску низької інтенсивності. У цьому сенсі реалізм дає необхідне пояснення структурного зламу, появи прямої загрози, потреби обмежувати ресурси агресора, посилювати оборонні спроможності та підтримувати Україну як елемент європейської безпеки. Ліберально-інституціоналістський підхід, у свою чергу, показує межу довготривалої політики залучення: УПС, чотири простори, енергетичний діалог, Партнерство заради модернізації та селективне співробітництво втратили стабілізуючу функцію не через технічну недосконалість окремих процедур, а тому, що інституції більше не могли переробляти безпекові й нормативні суперечності у прийнятні компроміси.

Проте саме конструктивістський рівень пояснює незворотність переходу: після повномасштабного вторгнення сторони не просто розійшлися в інтересах, а остаточно втратили спільну мову легітимного порядку. Для ЄС війна Росії проти України стала порушенням базових норм європейського порядку, підрив суверенітету, територіальної цілісності, неприпустимості силового перегляду кордонів і права держави на самостійний політичний вибір. Для російського офіційного дискурсу вона подається як боротьба із зовнішнім впливом, захист історичної справедливості та відновлення контролю над простором, який Москва не визнає повністю автономним [31]. Отже, реалістичний рівень пояснює потребу в стримуванні, інституціоналістський – провал механізмів залучення, а конструктивістський – причину, через яку повернення до попередньої мови партнерства стало політично неможливим.

Отже, період після 2014 року є не однорідним блоком «погіршення» відносин, а послідовністю трьох взаємопов'язаних фаз трансформації. У 2014–2016 роках санкції та політична дистанція інституціоналізували перехід від стратегічного партнерства до санкційного стримування. У 2016–2021 роках селективне залучення і конфліктна взаємозалежність створили режим керованого конфліктного співіснування, але не усунули причин конфронтації.

У 2022–2025 роках повномасштабна війна остаточно зруйнувала цю проміжну модель і перевела відносини в режим відкритої воєнної конфронтації, енергетичного роз'єднання, довгострокової підтримки України та кризово-технічних каналів мінімальної комунікації. Таким чином, гіпотеза, сформульована у першому розділі отримує емпіричне підтвердження. Трансформація політичних відносин ЄС–РФ полягала не у простому скороченні контактів, а в зміні способу організації взаємодії. Інституції, економіка, безпека, норми й дискурс дедалі більше працювали не на підтримання співпраці, а на оформлення системної конфронтації [130].

Висновки до другого розділу

У дисертації здійснено емпіричну реконструкцію трансформації політичних відносин між Європейським Союзом та Російською Федерацією від початкової інституціоналізації прагматичного партнерства після розпаду СРСР до відкритої воєнно-політичної конфронтації у 2022–2025 роках. Проведений аналіз підтвердив, що ця трансформація не була одномоментним розривом і не обмежувалася поступовим погіршенням дипломатичних контактів. Вона полягала у зміні домінантної логіки взаємодії: інституції, економічна взаємозалежність, безпекові уявлення, нормативні очікування й дискурсивні означення поступово втрачали здатність підтримувати режим співпраці та дедалі більше оформлювали режим конфронтації.

Запропонована періодизація ґрунтується на поєднанні ендегенних і екзогенних чинників. До перших належать внутрішня еволюція політичного режиму РФ, централізація влади, посилення ролі силових інститутів, зміна зовнішньополітичної ідеології та здатність ЄС виробляти спільну політику щодо Росії. До других – зміна європейського безпекового середовища, розширення ЄС і НАТО, конфлікти на пострадянському просторі, газові кризи, війна РФ проти Грузії, анексія АР Крим Російською Федерацією, розв'язана

нею війна на Донбасі, повномасштабне вторгнення РФ в Україну та санкційна перебудова відносин. Саме ці чинники надають змогу розглядати етапи не як хронологічні відрізки, а як різні конфігурації режиму взаємодії.

Перший етап, 1991–2000 роки, визначено як фазу інституціоналізації обмеженого прагматичного партнерства. У цей період було створено правову, економічну й процедурну основу співпраці: торговельно-економічне підґрунтя, Угоду про партнерство і співробітництво, механізми політичного діалогу, програми технічної допомоги, участь у багатосторонніх форматах безпеки та розвиток економічних зв'язків. Однак ця інституціоналізація не означала глибокої політичної сумісності. ЄС сприймав співпрацю як шлях поступового включення Росії до простору правил, ринкових стандартів і правової передбачуваності, тоді як РФ розглядала її переважно як ресурс економічної стабілізації, модернізації та статусного повернення до європейської політики без прийняття зовнішньої нормативної умовності.

Отже, ранній режим співпраці був реальним, але структурно обмеженим. Він спирався на договірні інструменти, економічну взаємодоповнюваність, багатосторонні безпекові механізми й зацікавленість сторін у зниженні невизначеності після завершення «холодної війни». Водночас уже в 1990-х роках проявилися асиметрія очікувань щодо змісту партнерства, різне розуміння нормативної умовності, прихований безпековий потенціал енергетичної взаємозалежності, суперечливе значення пострадянських конфліктів і відмінність між європейською мовою правил та російською мовою статусного визнання. Саме тому цей етап не можна трактувати ні як «золотий вік» партнерства, ні як приховану конфронтацію: це була вихідна конфігурація співпраці з уже наявними структурними межами.

Другий етап, від початку 2000-х років до 2013 року, показав спробу подолати обмеженість початкової рамки через секторальне поглиблення співробітництва. Концепція «чотирьох спільних просторів» стала найрозвиненішою формою інституційного оптимізму у відносинах ЄС і РФ.

Вона мала надати стратегічному партнерству практичного змісту через економічний простір, простір свободи, безпеки та правосуддя, простір зовнішньої безпеки, а також простір науки, освіти й культури. Проте саме секторальна деталізація виявила межі партнерства: чим щільнішою ставала інституційна взаємодія, тим очевиднішою була відсутність спільного бачення її кінцевої політичної мети.

У межах «чотирьох спільних просторів» економічна взаємна вигода дедалі більше поєднувалася з питаннями енергетичної залежності, контролю над інфраструктурою й різного розуміння правил конкуренції; простір свободи, безпеки та правосуддя наштовхувався на проблему правової довіри й авторитарної еволюції РФ; простір зовнішньої безпеки виявляв несумісність підходів до регіонального порядку, суверенітету сусідніх держав і допустимості силового примусу; культурно-гуманітарний простір поступово політизувався через зростання деструктивного російського впливу на громадянське суспільство, освіти й академічні контакти. Газові кризи 2006 і 2009 років, війна РФ проти Грузії 2008 року, справа Магнітського, посилення контролю над громадянським суспільством у РФ і суперечності щодо «спільного сусідства» засвідчили, що секторальна співпраця не здатна компенсувати відсутність спільного нормативно-безпекового фундаменту.

До 2013 року інституційні параметри відносин ЄС–РФ ще формально зберігалася, але її стабілізуюча функція була істотно послаблена. «Партнерство заради модернізації» стало спробою відновити політичну дієвість співпраці через мову технологічного оновлення, управлінської ефективності та практичної взаємовигоди. Проте ця спроба повторила головну суперечність попередньої моделі: для ЄС модернізація передбачала правову передбачуваність, прозорість управління й верховенство права, тоді як для російської влади вона дедалі більше означала технологічне та адміністративне оновлення без політичної лібералізації й без обмеження вертикалі влади. Тому події 2014 року не були зовнішнім шоком для стабільного партнерства; вони

актуалізували суперечності, накопичені в межах секторальної моделі 2000-х років.

Після 2014 року відбулася докорінна зміна політичного діалогу між ЄС і РФ. Анексія Криму, початок війни на Донбасі та збиття літака МН17 перетворили попередні суперечності на підставу для санкційного стримування. Для ЄС ці події означали не просто кризу у відносинах із РФ, а порушення базових принципів постбіполярного європейського порядку: територіальної цілісності, суверенної рівності держав, заборони силового перегляду кордонів і права держави на самостійний зовнішньополітичний вибір. Саме тому 2014 рік став якісним зламом: попередня мова стратегічного партнерства втратила здатність пояснювати російські дії у прийнятних для ЄС категоріях.

У 2014–2016 роках санкції стали новою інституційною формою політичних відносин між ЄС і РФ. Через санкційні регламенти, процедури продовження обмежувальних заходів і прив'язку до виконання Мінських домовленостей ЄС перевів нормативну оцінку російської поведінки у чітко оформлену політику стримування.

У 2016–2021 роках ця логіка набула форми селективного залучення і конфліктної взаємозалежності: Росія більше не розглядалася як стратегічний партнер, але не була повністю виключена з дипломатичних і функціональних каналів взаємодії. П'ять принципів політики ЄС щодо Росії закріпили проміжну модель, у якій санкції, підтримка України, стійкість до гібридних загроз і обмежена співпраця співіснували в межах керованої, але не розв'язаної активної конфронтації.

Повномасштабне вторгнення РФ проти України у 2022 році остаточно зруйнувало цю проміжну модель і перетворило ЄС на активного геополітичного суб'єкта з багаторівневою структурою, яка «базується на поєднанні правових інструментів, стратегічного управління та інституційної адаптивності, що дає Євросоюзу можливість діяти як самостійний суб'єкт у системі міжнародних відносин» [16, с.10]. У 2022–2025 роках відносини ЄС–

РФ перейшли у фазу відкритої воєнно-політичної конфронтації, санкційної ескалації, енергетичного роз'єднання, оборонної мобілізації ЄС і довгострокової підтримки України. У межах хронологічної рамки дослідження до кінця 2025 року санкційний режим ЄС розширився до дев'ятнадцяти пакетів, що засвідчує перетворення обмежувальних заходів на стабільний інституційний механізм стримування РФ. Не менш істотною стала зміна економічної логіки: енергетична взаємозалежність, яка раніше могла розглядатися як запобіжник від остаточного розриву, після 2022 року була визначена як стратегічна вразливість і стала об'єктом планомірного демонтажу.

Після 2022 року змінився і сам характер політичного діалогу. Регулярна партнерська інфраструктура ЄС–РФ фактично припинила функціонування, попередній багатотемний порядок денний зник, а контакти збереглися лише в кризово-технічних форматах, пов'язаних із управлінням наслідками війни, ядерною безпекою, гуманітарними питаннями, діяльністю міжнародних організацій і запобіганням неконтрольованій ескалації. Саме тому поняття квазі-розриву політичного діалогу є аналітично виправданим: ідеться не про абсолютне зникнення будь-яких контактів, а про втрату ними партнерської, стратегічної та нормотворчої функції.

Особливе значення має Україна. На ранніх етапах вона була частиною простору, де проявлялася різниця між європейськими підходами суверенного вибору й російськими прагненнями особливого регіонального статусу. У 2014 році Україна стала центральним індикатором розриву між цими моделями порядку. Після 2022 року вона перетворилася на ключовий елемент нової конфігурації європейської безпеки. Надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС, інтеграційна підтримка, військова допомога, макрофінансова підтримка й політика щодо іммобілізованих російських активів показують, що українське питання перестало бути периферійним щодо відносин ЄС–РФ і стало центральним для визначення майбутнього європейського порядку.

Узагальнюючи результати другого розділу, можна стверджувати, що режим конфронтації сформувався через перевизначення тих самих елементів, які раніше підтримували партнерство. Інституції з механізмів координації перетворилися на форми фіксації несумісності й санкційного стримування; економічна взаємозалежність стала джерелом стратегічної вразливості; безпековий діалог створював простір стримування; нормативно-дискурсивна мова партнерства була замінена на мову агресії, відповідальності й захисту європейського порядку. Саме тому конфронтація після 2022 року постає не як випадкова реакція на окрему кризу, а як нова структура політичних відносин між ЄС і РФ.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ І МЕХАНІЗМИ ПОДАЛЬШОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІДНОСИН ЄС ТА РФ

3.1. Нормативно-ціннісна основа політичної конфронтації між ЄС та РФ

Ціннісний вимір відносин між Європейським Союзом і Російською Федерацією, як зазначено у першому розділі, виступає одним із механізмів трансформації режиму взаємодії. Через уявлення про владу, право, суверенітет, громадянина, допустимий примус і легітимність політичного порядку сторони визначають межі допустимої поведінки одна до одної.

У політичній науці поняття ідентичності, ціннісної системи, політичної культури позначають соціокультурний базис, на якому конструюється та функціонує модель легітимності політичної влади. Ці категорії перебувають у відносинах структурної взаємозалежності, де соціокультурні засади визначають особливості інституційного дизайну та спроможність влади втілювати свої рішення в суспільну практику. У цьому підрозділі увагу зосереджено на аналізі нормативно-ціннісної основи конфронтації між ЄС та РФ. Остання розглядається через співставлення моделей легітимності влади. Зокрема, у контексті ЄС легітимність базується на демократії, правах людини та верховенстві права, тоді як у межах РФ вона формується на поступовому підпорядкуванні права державній доцільності, централізованій владі, безпековій мобілізації та виправданні примусу.

Досліджуючи проблему легітимності, Є. Цокур визначає, що її джерела становлять фундамент і «відправну» точку всього легітимаційного процесу, фінальним результатом якого є утвердження певної форми володарювання та відповідного політичного режиму. Саме ці першооснови визначають специфіку суспільних трансформацій, а також особливості й перспективи розвитку

політичної системи та державотворення загалом. Практичне втілення легітимаційних процесів демонструє, що базові джерела зазнають постійного впливу різноманітних суспільно-політичних чинників. Результатом такої динамічної взаємодії є формування національної моделі легітимності, що набуває унікальних за своїми просторово-часовими характеристик [55, с. 142]. Окреслене надає підстави зазначити, що ЄС і РФ спираються на різні джерела легітимності. Якщо ЄС пов'язує легітимність із дотриманням демократичних процедур і правових норм, то сучасна російська влада обґрунтовує її через ефективність держави, забезпечення безпеки, ідею «суверенної демократії», захист традиційних цінностей та геополітичну велич держави.

Осмислення ціннісного виміру політичних відносин між ЄС та РФ містить три площини: аналіз нормативної ідентичності ЄС, дослідження еволюції російської авторитарної легітимації, означення механізму, через який ціннісна несумісність перетворюється на практику політичної конфронтації.

Нормативна ідентичність Європейського Союзу як політичного утворення стала первинним сенсом інтеграції та джерелом її легітимності. Від самого початку європейський проєкт був відповіддю на історичну травму континенту – досвід тоталітарних режимів, світових воєн і руйнування державності. Тому дискусія про характер майбутнього політичного порядку в Європі випереджала практичне узгодження інтересів. У цьому контексті демократичні цінності, права людини та верховенство права виконують подвійну функцію. По-перше, вони є внутрішньою конститутивною основою Союзу, яка забезпечує єдність різних національних політичних традицій. По-друге, вони перетворюються на критерій зовнішньої дії – спосіб визначати межі прийнятного й неприйнятного у відносинах із партнерами. Цей перехід від внутрішньої самоорганізації до зовнішньої проєкції цінностей створює структурні передумови конфронтації з режимами, для яких легітимність вибудовується на інших підвалинах.

Юридично-політичне ядро нормативної ідентичності ЄС знаходить своє відображення в установчих договорах. Стаття 2 Договору про Європейський Союз фіксує, що Союз заснований на повазі до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включно з правами осіб, які належать до меншин [91, ст. 2]. Це положення утворює нормативну основу, яка визначає критерії членства, рамки правотворення та межі прийнятної політики всередині Союзу. Тому цінності в європейському контексті функціонують як інституційний ресурс. Вони дозволяють обґрунтовувати наднаціональні рішення, легітимувати обмеження державної дискреції та забезпечувати взаємну довіру між державами-членами, без якої єдиний правовий простір був би неможливим.

Уточнення та конкретизацію цієї основи забезпечує Хартія основоположних прав Європейського Союзу. Вона систематизує громадянські, політичні, економічні та соціальні права, поєднуючи їх із принципом субсидіарності та правовими традиціями держав-членів [82]. Хартія важлива як інструмент практичного втілення ціннісних засад Союзу. Завдяки їй права отримують власне юридичне вираження й виходять за межі абстрактних посилань на національні конституції чи міжнародні конвенції. Таким чином, ЄС набуває ознак політичної спільноти, у якій легітимність пов'язується із захистом індивіда від свавілля влади та з процедурними гарантіями участі. Це принципово відрізняє європейський порядок від моделей, де першорядне місце посідає держава як носій суверенного інтересу.

З позицій політичної теорії цю особливість доцільно пояснювати через поєднання ліберально-інституціоналістського та конструктивістського підходів. Ліберально-інституціоналістська перспектива підкреслює, що інститути знижують транзакційні витрати, роблять поведінку передбачуваною й уможливають співпрацю між багатьма акторами. Проте в ЄС здатність інститутів діяти як механізм співпраці спирається на попередню згоду щодо засадничих правил. Тут конструктивістська логіка має пояснювальне значення:

ідентичність Союзу, тобто уявлення про те, ким є політична спільнота, формує його інтереси й надає їм нормативної визначеності. У випадку ЄС ця ідентичність кристалізується навколо принципів правової держави, представницької демократії та універсальності прав. Це робить політичні компроміси між різними національними інтересами можливими без руйнування спільної нормативної основи.

Показовим є те, що ЄС інституціоналізував ціннісний критерій як внутрішню самоумову та механізм розширення і сусідства. Висновки Європейської Ради в Копенгагені 1993 року визначили, що членство передбачає стабільність інституцій, які гарантують демократію, верховенство права, права людини та повагу і захист меншин [129]. Це означає, що доступ до головного політичного й економічного блага – участі в Союзі – прямо залежить від відповідності певній моделі політичного порядку. У ширшому сенсі це формує ціннісну умовність як практику. Партнерство з ЄС поєднує взаємовигідний обмін із трансформаційним впливом на внутрішні режими.

Досліджуючи процес конструювання європейської ідентичності, М. Шульга слушно зауважує, що європейські дослідники зосереджуються на формуванні демократичної ідентичності ЄС, яка виходить за межі суто географічної близькості, мовної єдності чи спільної історії. Демократична ідентичність базується на спільній політичній культурі, що функціонує як система засадничих політичних цінностей і принципів, які добровільно визнаються фундаментом для всієї європейської спільноти [56, с. 144]. Тут проявляється те, що в науковій літературі описано як «нормативна сила Європи» – здатність впливати на міжнародне середовище через встановлення норм, визначення стандартів і легітимацію певних форм державності як прийнятних. І. Меннерс, вводячи цей концепт, наголошував, що специфіка ЄС полягає в його історичному походженні, правовій природі та політичній структурі, які роблять норми центральним інструментом зовнішньої ролі [186]. Для дисертаційного аналізу важливо розкрити механіку цього концепту. ЄС

транслює норми через угоди, правові застереження, регуляторні стандарти, політику розширення та умовність фінансової допомоги. При цьому норми мають політичний зміст: вони вбудовані в модель легітимності, де влада виправдовується процедурою та правом, а не мобілізаційною ідеологією чи персоніфікованим лідерством.

Критичний вимір цієї нормативної ролі полягає в тому, що проєкція цінностей неминуче створює лінії розмежування. Т. Діц застерігав, що дискурс нормативної сили містить елемент конструювання іншого: ЄС конструює власну ідентичність через протиставлення тим акторам, які не відповідають стандартам або відмовляються приймати правила [103]. У практичній площині це означає, що цінності і норми стають мовою співпраці, політичної оцінки, санкціонування та символічного виключення. Коли ЄС взаємодіє з авторитарними системами та їх різними формами, питання торговельних режимів, віз, енергетики чи безпеки набувають ціннісного навантаження. Компроміс у таких умовах сприймається одночасно як технічне рішення і як потенційна поступка принципам.

Інституційно це положення закріплене також у принципах зовнішньої дії ЄС. Стаття 21 Договору про Європейський Союз визначає, що міжнародна діяльність Союзу керується принципами, які надихали його власне створення та розширення. Серед них названо демократію, верховенство права, універсальність та неподільність прав людини і основоположних свобод [91, ст. 21]. Тим самим усувається можливість трактувати цінності як суто внутрішню справу: вони стають орієнтиром і основою зовнішньої політики. Для відносин ЄС із РФ це має принципове значення. Воно переводить низку питань із площини взаємного визнання інтересів у площину конкуренції легітимностей: одна сторона апелює до універсальних правил і прав як умов миру, інша – до суверенітету та особливого шляху як умов стабільності.

Водночас нормативна ідентичність ЄС є внутрішньо складною й не позбавлена конфліктів. У самому Союзі існує напруженість між правовим

універсалізмом і політичним плюралізмом, між наднаціональною регуляцією та національною демократичною відповідальністю, між проголошеними стандартами і практиками їх застосування. Тому цінності в ЄС варто розуміти як предмет постійного обговорення, де Суд ЄС, інституції та держави-члени змагаються за визначення того, що означає верховенство права або демократичний стандарт у певних ситуаціях. Показово, що Європейський парламент у своїх аналітичних матеріалах розглядає захист цінностей статті 2 як системну політику, що виходить за межі разової реакції на кризи [161]. Для аналізу відносин ЄС–РФ це важливо тому, що зовнішня конфронтація часто є продовженням внутрішніх політичних суперечок. Союз, у якому тривають внутрішні дебати про межі ліберальної демократії, схильний жорсткіше відстоювати правила власного політичного простору у зовнішньому середовищі, аби зберегти нормативну цілісність.

Ціннісний вимір знаходить своє відображення й у стратегічних документах ЄС у безпековій сфері. Європейська стратегія безпеки 2003 року прямо пов'язує безпекові інтереси з основними цінностями, підкреслюючи комплексний характер загроз і необхідність діяти військовими, політичними, дипломатичними та правовими засобами [57]. Пізніші документи, зокрема Глобальна стратегія 2016 року, містить тезу про те, що стратегічна спроможність Союзу починається вдома. Отже, стійкість демократії та правової держави розглядається як передумова зовнішньої дієздатності [229]. Таке положення істотно звужує можливості ціннісно нейтральних домовленостей із державами, які сприймаються як джерело матеріальних і політико-інституційних загроз. Ідеться про підрив довіри, корупційні практики, вплив на публічну сферу та дестабілізацію демократичних процедур.

Слід відзначити, що зміст європейської інтеграції нині трансформується: формальні критерії поступаються місцем ціннісно-смісловим орієнтирам, серед яких солідарність, стратегічна суб'єктність, демократія. Європейські дослідники вказують, що російсько-українська війна стала потужним

чинником, який прискорив зміну колективної ідентичності європейців та змусив переосмислити сутність і майбутнє євроінтеграційного проєкту [Цит. за: 29, с. 207].

С. Ситник та О. Іщенко, розглядаючи проблему концептуалізації політики формування європейської ідентичності, зауважують, що у процесі євроінтеграції цей конструкт еволюціонував від суто політико-культурних засад до створення мережево-просторового механізму спільної діяльності, орієнтованого на виробництво суспільних благ і розширення публічного простору. Тобто конструювання ідентичності розглядалося інституціями ЄС не як самоціль, а як дієвий інструмент для досягнення стратегічних орієнтирів. Серед них виокремлюють базові цінності (згуртованість, єдність, солідарність, розмаїття) та макрополітичні завдання (мінімізація конфліктів, поглиблення суспільної інтеграції, зростання довіри до інституцій ЄС та активізація громадянського суспільства). З огляду на це, результативність політики формування ідентичності залежала від її здатності слугувати прикладним засобом публічного управління для виконання нагальних політичних та управлінських завдань [44, с. 255-256].

Отже, перша складова нормативно-ціннісних засад конфронтації між ЄС та РФ полягає в тому, що ЄС будує власну легітимність на нормативному трикутнику демократії, прав людини та верховенства права. Цей принцип переноситься у зовнішню дію як критерій партнерства, інструмент трансформації та мова оцінки. Юридичне закріплення цінностей у статті 2 та їхня зовнішньополітична проєкція через статтю 21 Договору про Європейський Союз, підсилені практикою копенгагенських критеріїв і дискурсом нормативної сили, роблять цінності структурним чинником міжнародної поведінки ЄС. У цій логіці конфронтація з авторитаризмом виникає як наслідок несумісності джерел легітимності. Там, де одна сторона визнає верховенство права над політичною доцільністю як норму, інша сприймає політичну доцільність як вищий закон суверенної влади. Тому навіть прагматичні сфери взаємодії

виявляються вразливими до ціннісного зсуву. Вони швидко перетворюються на індикатори, через які сторони вимірюють вигоду та допустимість взаємин у принципі.

Ідеологічна трансформація та внутрішньополітичні процеси Російської Федерації після розпаду СРСР є певним «ключем» до розуміння того, чому політичний діалог із Європейським Союзом поступово втрачав компромісний характер і переходив у режим взаємного заперечення. Йдеться про трансформацію зовнішньополітичних пріоритетів, самого способу легітимації влади та уявлень про політичний порядок. Якщо для ЄС базовим джерелом легітимності виступають правові гарантії, підзвітність і універсальність прав людини, то у РФ упродовж 2000–2020-х років зростало значення суверенітету як вищої цінності. Водночас посилювалися державна монополія на визначення національного інтересу, централізована модель ухвалення рішень і безпеково-мобілізаційне тлумачення політики. Ця перебудова легітимаційної формули – від пострадянського прагматизму до авторитарної моделі «суверенної демократії», а далі до безпеково-мобілізаційної системи політичної легітимації, яка після 2014 року дедалі більше набувала мілітаризованих рис, – створила ідеологічний каркас конфронтації з ЄС.

Початковий пострадянський період РФ характеризувався суперечливим поєднанням прагнення до визнання Заходом і болісного переживання статусної втрати. У концептуальних документах кінця 1990-х–початку 2000-х ще відчутна логіка нормалізації зовнішньополітичної ролі РФ: апеляція до міжнародного права, пошук місця у справедливому порядку, наголос на взаємовигідній співпраці та передбачуваності. Це простежується, зокрема, у Концепції зовнішньої політики 2000-го року, де зовнішній курс подається як інструмент забезпечення національних інтересів у нових умовах і декларується відкритість до взаємодії з основними центрами сили [24]. Однак уже тоді було закладено важливий мотив, який згодом стане визначальним. Ідеться про ідею самостійного курсу та недопущення зовнішнього диктату, яка поступово

перетворювала європейські вимоги у сфері прав і свобод на втручання у внутрішні справи.

Змістовний поворот від прагматизму до доктрини керованої політичної системи відбувся у середині 2000-х і був тісно пов'язаний із внутрішньою реконструкцією влади. Конкуренція політичних проєктів та інституційне розмаїття поступаються моделі централізації, у якій стабільність трактується як вища суспільна мета, а політична участь – як контрольований процес. У цьому контексті в офіційному російському дискурсі з'являється формула «суверенної демократії» як риторичний механізм примирення несумісного. Вона надає змогу зберегти слово демократія як символ легітимності, але наповнити його змістом, що припускає домінування держави над суспільством і право влади визначати межі політичної конкуренції. У західній аналітиці вже в 2006 році підкреслювалося, що кремлівський термін «суверенна демократія» стверджує дві позиції одночасно: режим є демократичним, а будь-яке зовнішнє заперечення цього твердження оголошується неприйнятним і будь-яка спроба перевірки буде розцінена як акт втручання у внутрішні справи РФ [170]. Ця конструкція працює як ідеологічний щит. Вона переводить дискусію про стандарти демократії з площини процедур і прав у площину національної особливості, де остаточним арбітром є держава.

Із цим пов'язаний наступний етап – формування зовнішньополітичного наративу, у якому РФ позиціонує себе як опонент однополярності та як захисник принципу суверенітету від правил, що нібито нав'язуються. Символічним маркером цього повороту стала промова В. Путіна на Мюнхенській конференції з безпеки 10 лютого 2007 року, де прозвучала системна критика домінування одного центру сили, практик силового втручання та розширення військово-політичних блоків [4]. У політичному сенсі Мюнхенська промова публічно закріпила новий стиль зовнішньополітичної артикуляції РФ. Зовнішня політика починає виконувати функцію внутрішньої мобілізації, формуючи образ зовнішнього тиску для обґрунтування внутрішньої

централізації. Для відносин з ЄС це мало принципове значення. Союз як правопорядок і спільнота норм у такій логіці щораз частіше трактувався як частина ширшого західного проєкту, що прагне обмежити російський суверенітет через інструменти стандартизації та умовність співпраці.

Подальша еволюція ідейних засад російської політики у 2010-х роках показує, що «суверенна демократія» була радше перехідною ланкою. Вона легітимувала концентрацію влади, але потребувала глибшої світоглядної основи, здатної виправдовувати контроль і пропонувати позитивний образ історичної місії. Таким ресурсом став ціннісно-мобілізаційний поворот, який надає політичній лояльності морального виміру та формує межу із Заходом. У Посланні до Федеральних зборів 12 грудня 2012 року В. Путін безпосередньо пов'язував політичну консолідацію з духовними та моральними засадами, акцентуючи роль традицій, відповідальності й патріотизму як підвалин державності [39]. Відтак демократична процедура поступово втрачає статус головного джерела легітимності. Натомість зростає значення ідеї історичної справедливості, образу держави як гаранта порядку, національної пам'яті й колективної лояльності.

Переходом до відкрито авторитарної та мілітаризованої моделі зовнішньополітичної легітимації став 2014 рік. Анексія Криму була обґрунтована аргументами безпеки, економіки, історії, справедливості та захисту співвітчизників. У промові 18 березня 2014 року В. Путін вибудовує логіку, де міжнародно-правові обмеження підпорядковані вищим історичним підставам, а кордони трактуються як похідні від цивілізаційної єдності та пам'яті [32]. У цій логіці суверенітет виходить за межі принципу невтручання і починає інтерпретуватися як підґрунтя для перегляду політичного простору навколо РФ, якщо цей простір оголошується несправедливим, штучним або історично пов'язаним із Росією. Для ЄС, який трактує стабільність через непорушність кордонів і правові рамки, така позиція є деструктивною.

Ідейний зсув закріплювався промовами та стратегічними документами РФ, що відображають уявлення режиму про джерела загроз і засоби відповіді. Стратегія національної безпеки 2015 року демонструє посилення безпекового тлумачення внутрішніх процесів і чутливість до зовнішнього впливу на суспільно-політичну сферу [50]. У 2021 році ця логіка була посилена. Стратегія національної безпеки виразно підкреслює пріоритет суверенної державності, внутрішньої єдності та захисту традиційних цінностей як елементів безпеки, фактично з'єднуючи культурну політику з державною обороною [49]. Таким чином, ідеологія набуває рис доктрини, переходить із площини дискурсу в площину державного планування, де цінності описуються як об'єкт охорони від загроз, а отже – як підстава для обмежень, мобілізаційних практик і легітимації примусу.

Паралельно відбувалася правова кодифікація авторитарної ціннісної політики. Поправки до Конституції РФ 2020 року, зокрема зміни до сфери спільного ведення побуту, закріпили державний пріоритет захисту інституту сім'ї та визначення шлюбу як союзу чоловіка і жінки. Це є показником перенесення морально-ціннісних установок на конституційний рівень [51]. У 2022 році Указом Президента РФ № 809 було затверджено «Основи державної політики щодо збереження та зміцнення традиційних духовно-моральних цінностей». У документі прямо окреслюються загрози з боку зовнішніх культурних впливів і надається перелік пріоритетів дій держави в гуманітарній сфері [51]. У такому підході традиційні цінності використовуються як інструмент державного контролю, політичної мобілізації та символічного відмежування від ліберально-демократичного Заходу. Культурна відмінність перестає бути різномаяттям і стає кордоном. Кордон, поданий як ціннісний, набуває політичної і безпекової форм.

Авторитарно-мілітаризована легітимація посилювалася також через історичну політику. Вона стала інструментом виправдання зовнішнього примусу та заперечення суверенної суб'єктності сусідів. Стаття В. Путіна «Про

історичну єдність росіян та українців» від 12 липня 2021 року є показовою: вона формує наратив, у якому українська політична суб'єктність трактується як похідна від зовнішніх впливів і помилок минулого, а історична пам'ять використовується як аргумент сучасної політики [41]. У політичному значенні це означає перехід до логіки силового перегляду регіонального порядку. Кордони та міжнародні норми не визнаються остаточними, якщо вони суперечать цивілізаційній єдності або імперському уявленню РФ про простір.

У 2023 році ця логіка отримала кодифіковану зовнішньополітичну форму в новій Концепції зовнішньої політики РФ, затвердженій Указом № 229. У документі РФ описує себе як особливу країну-цивілізацію і фактично пропонує рамку світового порядку як конкуренції культурно-історичних спільнот. Ліберально-правові універсалії Заходу подаються в ній як претензія на домінування [25]. Така концепція виконує дві функції. Зовнішня функція полягає у виправданні конфронтації як боротьби за справедливий порядок. Внутрішня – у легітимації обмежень і мобілізації як необхідних для виживання цивілізації. У цьому сенсі конфронтація з ЄС стає структурною. Союз сприймається як носій альтернативної моделі легітимності, що загрожує самій основі політичної конструкції РФ.

Б. Дем'яненко для опису сучасного політичного режиму в РФ використовує неологізми, серед яких «рашизм», «путінізм» тощо. Науковець доходить слушного висновку про те, що ідеологічним фундаментом сучасного авторитарного режиму путінізму є рашизм. Останній визначається ним як квазіідеологія пострадянського імперського реваншу. Ця людиноненависницька концепція містить у собі культ вождя, міф про «особливу цивілізаційну місію» та зверхність росіян, а також заперечення ліберально-демократичних цінностей Заходу. Внутрішньополітичний вимір рашизму як основи путінського авторитаризму виявляється в тотальному придушенні прав людини, ліквідації демократичних інститутів, цензурі, агресивній пропаганді та прагненні розчинити особистість у лояльній більшості. Натомість релігійний чинник

(РПЩ) використовується для обґрунтування ідеї «богообраності». У зовнішній політиці рашизм слугує виправданням варварської геополітики РФ, що базується на праві сили, нехтуванні міжнародним правом і суверенітетом інших держав. Як еклектичне поєднання імперського неоколоніалізму, шовінізму, радянської ностальгії та енергетичного шантажу, ця ідеологія легітимізує окупацію, анексію чужих територій та використання колабораціоністів задля задоволення геополітичних амбіцій Кремля [11, с. 206-207].

З політико-культурної точки зору відмінність між ЄС і РФ охоплює різні комплекси проголошених цінностей і різні уявлення про саму природу політичної влади. У європейській демократично-правовій традиції влада легітимується через обмеження: вибори, підзвітність, поділ влади, права людини, судовий контроль і взаємне визнання політичного плюралізму. У російській авторитарній політичній культурі 2000–2020-х років влада дедалі більше легітимується через централізацію, керованість, безпекову мобілізацію, персоніфіковане лідерство, історичну місію та право держави визначати межі допустимого політичного простору. Тому конфлікт між ЄС і РФ виходить за межі розбіжності зовнішньополітичних інтересів. Йдеться про несумісність двох політико-культурних моделей: правової культури обмеженої влади та авторитарної культури державної зверхності над суспільством і правом.

Це не заперечує значення матеріальних інтересів, безпекових розрахунків або геополітичних суперечностей. Розширення європейських і євроатлантичних інституцій, конкуренція за вплив у спільному сусідстві, енергетична взаємозалежність і боротьба за регуляторні правила залишалися важливими чинниками напруженості. Відмінність пропонованого аналізу від суто неореалістичного пояснення полягає в тому, що ціннісно-легітимаційний вимір визначає спосіб політичної інтерпретації матеріальних інтересів. Саме він пояснює, чому конфлікти навколо безпеки, енергетики чи регіонального впливу дедалі менше піддавалися компромісному врегулюванню: для ЄС вони оформлювалися як питання права, суверенітету й допустимості політичного

порядку, тоді як для РФ – як питання статусу, режимної безпеки та захисту від зовнішнього диктату. Відповідно, каузальна роль цінностей полягає у визначенні меж прийняттого узгодження інтересів і перетворенні матеріальних суперечностей на конфлікт легітимностей.

Отже, трансформація РФ від пострадянського прагматизму до авторитарної «суверенної демократії», а далі – до безпеково-мобілізаційної і милітаризованої моделі легітимації влади простежується як послідовний процес. Його ключовими ознаками є зростання ролі суверенітету як вищого критерію політики, підпорядкування права державній доцільності, перетворення зовнішньої політики на інструмент внутрішньої мобілізації, кодифікація традиційних цінностей як ресурсу політичного контролю та використання історичної пам'яті для заперечення суб'єктності сусідніх держав. У такому випадку ЄС із його нормативною логікою права, процедур і універсальних стандартів стає для російської влади джерелом символічної та політичної загрози. Відповідно, ціннісний вимір у відносинах ЄС–РФ виступає основою переходу від співпраці до конфронтації.

Після окреслення двох різних моделей легітимності – демократично-правової у випадку ЄС та авторитарно-мобілізаційної у випадку РФ слід перейти до механізму їхнього політичного зіткнення. Ціннісна несумісність виявляється як відтворюваний процес. У ньому різні джерела легітимності перетворюються на інструменти взаємного тиску, а відмінності в розумінні порядку – на підґрунтя для практичних рішень у праві, безпеці та комунікації. Те, що для ЄС є правовим способом забезпечення передбачуваності – умовність співпраці, правові застереження, стандарти, – для РФ постає як втручання. Те, що для РФ є самозахистом суверенітету та «історичною правдою і справедливістю», для ЄС є руйнуванням правил співжиття.

Перший вимір цього процесу можна визначити як інституційно-правовий. ЄС у зовнішніх відносинах закладає власні цінності як обов'язкову базу політики, що виходить за межі декларативних побажань. Логіка зовнішньої дії

Союзу пов'язана із захистом і поширенням демократії, верховенства права та прав людини, що прямо впливає з положень Договору про Європейський Союз [91]. Це означає, що угоди, режими співпраці та формати діалогу містять у собі приховану умову сумісності. Партнер може бути економічно потрібним чи безпеково важливим, але він має залишатися в межах певної нормативної уяви про припустиму поведінку. Для РФ така модель поступово стала неприйнятною через її суперечність із внутрішньою логікою режимної стабільності. Коли політична система легітимує себе як «охоронець» суверенітету й традицій, будь-яка зовнішня оцінка стану прав і свобод трактується як спроба делегітимізації. Отже, вона сприймається як загроза самій основі влади.

Після 2014 року інституційний вимір конфлікту набув форми стійких обмежувальних заходів. ЄС із березня 2014 року послідовно запроваджує обмеження у відповідь на дії РФ щодо України, а після 2022 року істотно розширює їхній масштаб та охоплення [99; 100; 116]. Тут важлива економічна і юридична складова. Обмежувальні заходи стали політико-правовою мовою Союзу, інструментом демонстрації того, що певна поведінка не підлягає нормалізації через торгівлю чи дипломатичний ритуал. У відповідь РФ активно використовує контрсанкції та політику розриву інституційних зв'язків як форму відновлення контролю над власним простором. Виникає асиметрія: ЄС діє через правові процедури і колективні рішення, прив'язуючи їх до норм; РФ діє через централізовані державні важелі, подаючи їх як захист від зовнішнього диктату. Ця асиметрія переводить зіткнення цінностей у площину практичних обмежень, де компроміс часто сприймається як капітуляція.

Другий вимір – дискурсивно-комунікативний – пояснює, чому конфлікт відтворюється навіть тоді, коли інтереси частково збігаються. У ціннісних конфліктах аргументи рідко залишаються раціональними, адже сторони борються за право визначати смисл подій і критерії нормальності. ЄС у такій боротьбі спирається на мову права та відповідальності. Кордони, суверенітет і

безпека вважаються стійкими лише тоді, коли вони підпорядковані правилам і взаємним зобов'язанням. РФ, навпаки, використовує мову історичної справедливості, особливого цивілізаційного статусу та морального протиставлення традиційних засад ліберальній деградації. Указ № 809 про засади державної політики щодо традиційних духовно-моральних цінностей є прикладом того, як культурний дискурс перетворюється на державну доктрину, а цінності – на об'єкт охорони від зовнішнього впливу [33]. У такому випадку ЄС стає символічним Іншим, через заперечення якого режим підтверджує власну правомірність.

Ця боротьба за смисли має конкретні організаційні прояви. Реакцією ЄС на систематичні інформаційні кампанії РФ стало створення у 2015 році в Європейській службі зовнішніх справ (*The European External Action Service, EEAS*) спеціальної групи зі стратегічних комунікацій. Головним майданчиком її діяльності постав проєкт EUvsDisinfo, зорієнтований на виявлення та аналіз дезінформаційних впливів із боку РФ [137]. Сам факт інституціоналізації такого інструменту засвідчує важливий зсув: інформаційна сфера перестає бути додатком до дипломатії й розглядається як поле боротьби, де йдеться про стійкість демократичних інституцій та довіру громадян. Для РФ це підтверджує її базову тезу про ворожу природу західного дискурсу. Якщо ЄС створює структури протидії, то він визнає РФ джерелом загрози; якщо РФ визнається загрозою, будь-які домовленості сприймаються як тимчасові й тактичні. У результаті комунікативний контур підтримує конфлікт навіть тоді, коли існує прагматична зацікавленість у вибірковій взаємодії.

Третій вимір – безпековий – демонструє, як ціннісне зіткнення перетворюється на зміну стратегічних установок. ЄС ще у «Стратегії безпеки 2003 року» (*European Security Strategy, ESS*) розглядав себе як глобального актора, відповідального за підтримку міжнародного порядку [57]. У цьому варіанті безпека була пов'язана з військовими ризиками, якістю політичного управління та стабільністю інститутів. У Глобальній стратегії 2016 року

(*A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy*) чітко фіксується уявлення про нові типи загроз, зокрема гібридні, а також про необхідність зміцнювати стійкість всередині Союзу і в сусідніх регіонах [229]. Зі свого боку, РФ у «Стратегії національної безпеки 2021 року» [49] підкреслює злиття зовнішніх і внутрішніх викликів та розширює поняття безпеки до культурно-інформаційної сфери, що перетворює ціннісну площину на складник державної оборони. Коли обидві сторони вносять одна одну до власних описів загроз, виникає ефект самопідкріплення. Безпекове планування перестає бути реактивним і ґрунтується на очікуванні ворожої поведінки, а це очікування підштовхує до рішень, які підтверджують первинну підозру. Логічним завершенням цього процесу стало ухвалення у 2022 році «Стратегічного компасу ЄС», де РФ було офіційно визнано прямою та довгостроковою загрозою для безпеки Союзу, що остаточно закріпило перехід Брюсселя до парадигми жорсткого стримування [59].

Цей безпековий вимір має кілька причинно-наслідкових ланцюгів. Перший – безпека режиму проти правової безпеки. Для ЄС стабільність у Європі можлива тоді, коли держави взаємно обмежують себе правилами; для Росії стабільність режиму забезпечується тоді, коли держава мінімізує зовнішні важелі впливу на внутрішню політику. Другий – сусідство як поле конкуренції легітимностей. ЄС у спільному сусідстві діє через стандарти, допомогу, угоди та інституційну взаємодію, тобто фактично пропонує модель модернізації через правила. РФ у тому самому просторі дедалі частіше діє через вимогу особливих прав, історико-культурне обґрунтування «природної сфери інтересів» і силові гарантії. Третій – розширення конфлікту на суспільства. Оскільки ЄС значною мірою залежить від довіри громадян до інституцій, підриг цієї довіри через дезінформацію, поляризацію та підтримку радикальних рухів сприймається як безпековий виклик. Натомість РФ, яка спирається на централізований контроль, розглядає чужі стандарти прозорості, підзвітності та свободи слова як потенційну загрозу керованості.

Особливе значення в механіці зіткнення має переклад ціннісних категорій у конкретні політичні інструменти. Для ЄС це, насамперед, правові режими: обмежувальні заходи, експортний контроль, обмеження фінансових операцій, регуляторні заборони [122]. Для РФ – поєднання політико-адміністративних кроків і символічних актів, які сигналізують про незворотність розриву. Йдеться про кодифікацію ціннісних пріоритетів у державній політиці, звуження простору для міжнародної взаємодії в гуманітарній сфері та підпорядкування зовнішньої політики цивілізаційному самовизначенню. У цьому сенсі «Концепція зовнішньої політики РФ 2023 року», що характеризує Росію як окрему країну-цивілізацію і формулює бачення міжнародного порядку як конкуренції культурно-історичних спільнот, є основою виправдання конфлікту. Якщо порядок є цивілізаційним, то компроміси з правовими універсалами Заходу втрачають моральну обов’язковість [24; 25].

Отже, ціннісне зіткнення між ЄС та РФ можна розглядати як тривимірний процес. Інституційно-правовий вимір створює правила взаємодії, дискурсивно-комунікативний – легітимізує ці правила через боротьбу за смисл, а безпековий – робить конфлікт самовідтворюваним через взаємне закріплення образу загрози в стратегічних документах і практиках. Коли ЄС діє на основі поваги і дотримання права, він неминуче вимагає сумісності норм. Коли РФ діє як авторитарна та мілітаризована політична система, що ототожнює легітимність із суверенним контролем і ціннісною мобілізацією, то вона сприймає зовнішні критерії як загрозу. Саме в цій точці протиставлення демократичних цінностей і авторитаризму набуває аналітичного змісту відмінність моделей легітимності, які перетворюються на інструменти конфронтації, що позначається на функціонуванні інститутів, формуванні та масштабуванні наративів, а також засад політики безпеки.

Сучасна системна конфронтація між ЄС і РФ є не просто наслідком розбіжності їхніх інтересів, а є конфліктом двох несумісних моделей легітимації влади. Європейський Союз будує свою ідентичність на

«нормативному трикутнику» (демократія, права людини, верховенство права), де право є вищим за політичну доцільність. Цінності для ЄС є інституційним інструментом і обов'язковим критерієм зовнішньої політики («нормативна сила Європи»). РФ пройшла ідеологічну трансформацію від пострадянського прагматизму до авторитарно-мілітаризованої системи, де джерелами легітимності є централізація, безпекова мобілізація, відновлення «історичної справедливості» і підпорядкування права державній доцільності. Окреслена ціннісна несумісність перетворюється на практичну конфронтацію у трьох площинах: інституційно-правовій із застосуванням санкцій ЄС та контрсанкцій РФ; дискурсивно-комунікативній, що характеризується боротьбою за смисли, протидією дезінформації; безпековій – з трактуванням дій іншої сторони як прямої загрози для існування власного режиму чи правопорядку.

3.2 Інформаційні технології та пропаганда у міждержавному протистоянні

У міждержавному протистоянні між ЄС та РФ інформаційні технології й пропаганда мають вагоме інструментальне значення. Вони впливають одночасно на легітимність рішень, сприйняття загроз, стійкість демократичних інститутів і здатність сторін підтримувати або руйнувати спільний дискурсивний простір. Обумовленість цього впливу пов'язана з тим, що інформаційна сфера стає простором, де правово-процедурна модель легітимації ЄС стикається з мобілізаційною та контрольованою моделлю РФ. У такому контексті змагаються різні версії подій і різні моделі політичного порядку.

У межах аналітичної матриці, сформульованої у першому розділі, інформаційне протистояння належить, передусім, до дискурсивного й безпекового вимірів, однак його наслідки виходять за їхні межі. Воно змінює інституційну поведінку ЄС, впливає на санкційну політику, підриває довіру до демократичних процедур і перетворює публічну сферу на один із просторів

конфронтації. Тому аналіз інформаційних технологій і пропаганди не можна зводити лише до опису медійної активності або окремих дезінформаційних повідомлень. Йдеться про системний механізм, через який відмінні джерела легітимності перетворюються на практики впливу. У цій площині політичне протистояння набуває щоденної комунікативної форми.

Для понятійної точності в цьому підрозділі пропаганда розглядається як виробництво та поширення політично спрямованих інтерпретацій, покликаних легітимізувати певну дію, дискредитувати опонента або мобілізувати аудиторію. Дезінформація позначає свідоме поширення неправдивих, маніпулятивних або контекстуально викривлених повідомлень. Своєю чергою, іноземні маніпуляції інформацією та втручання (*Foreign Information Manipulation and Interference, FIMI*) у практиці ЄС становлять ширшу сукупність координованих дій, які охоплюють медійні, цифрові, мережеві та кіберінструменти. Дослідження цього концепту, зокрема в працях аналітиків Інституту стратегічного діалогу (*The Institute for Strategic Dialogue, ISD*), доводить важливість такого розмежування. Воно є принциповим, оскільки сучасне інформаційне протистояння розгортається не лише через зміст повідомлень, а й через інфраструктуру їх поширення, забезпечення видимості та інструменти легітимації.

У ширшому сенсі, як зазначає Т. Рід, дезінформацію доцільно розглядати як історично сталу форму політичної боротьби, що в цифрову добу отримала нові інструменти та засоби поширення. Маніпуляція фактами, підрив суспільної довіри та кероване викривлення публічного простору використовуються як стратегічні інструменти для ослаблення здатності демократичних суспільств виробляти спільну інтерпретацію подій [215].

З боку РФ важливою передумовою інформаційного протистояння є офіційне закріплення уявлення про інформаційну сферу як простір національної безпеки. Доктрина інформаційної безпеки РФ 2016 року формулює систему поглядів на захист національних інтересів у межах цього

середовища, окреслюючи комплекс загроз, що поєднує технічні ризики, суспільно-політичні та світоглядні виклики [17]. Принциповим є те, що у цьому контексті інформаційні технології осмислюються як чинник стратегічного стримування і як потенційний ресурс конфлікту, здатний впливати на суспільну свідомість, політичну стабільність і зовнішньополітичну поведінку [47]. Отже, інформаційний вплив легітимується як частина державної політики і вбудовується у ширшу систему безпеки, у якій межа між зовнішнім і внутрішнім послідовно розмивається.

В українській дослідницькій традиції комунікативного аналізу, зокрема у дослідженнях Г. Почепцова, дезінформація розглядається як системний спосіб конструювання інтерпретацій, що змінюють сприйняття подій, послаблюють довіру до джерел інформації та ускладнюють вироблення спільної політичної позиції [40]. Інформаційна політика ЄС не може будуватися як централізований контроль над публічною сферою без ризику підважити власні демократичні стандарти, тому Союз змушений поєднувати захист інформаційного середовища із гарантіями свободи слова, плюралізму та правової процедури. Однак після 2014 року, а особливо після 2022 року, в ЄС поступово утвердилося розуміння, що маніпуляція інформацією може бути формою зовнішнього втручання, яка діє не через прямий примус, а через ерозію довіри до інститутів, поляризацію суспільств і делегітимацію демократичних процедур. У цьому контексті були розвинуті механізми стратегічних комунікацій у межах Європейської служби зовнішніх справ (EEAS), зокрема East StratCom Task Force [207].

Відповідь ЄС поступово вийшла за межі суто аналітичної фіксації дезінформації. Посилений «Кодекс практики щодо дезінформації 2022 року» формалізував зобов'язання для основних учасників цифрового середовища щодо зниження фінансових стимулів для поширювачів дезінформації, прозорості політичної реклами, співпраці з перевіркою фактів і доступу дослідників до даних [125]. Значення цього кроку полягає в інституційному

повороті: ЄС починає трактувати інформаційне середовище як простір суспільної безпеки, який потребує правил, але ці правила мають бути сумісними з демократичною логікою відкритої публічної сфери.

Окремої уваги потребує роль державних або пов'язаних із державою медіаресурсів, які в умовах війни виконують функцію інструментів політичної боротьби за легітимність. Реакція ЄС у 2022 році вийшла за межі попередніх інструментів стратегічної комунікації й набула форми правових обмежень: Рада ЄС заборонила поширення контенту окремих російських державних медіа, зокрема RT і Sputnik, на території Союзу. Це було оформлено через зміни до санкційного режиму, зокрема Регламент (ЄС) 2022/350, який доповнив попередні обмежувальні заходи щодо РФ [97]. Принципова риса європейського підходу полягає в тому, що інформаційний інструмент, прямо пов'язаний із воєнною агресією та пропагандою війни, переводиться з поля звичайної медійної конкуренції у поле безпекової необхідності. Водночас обґрунтування такого кроку здійснюється юридичною мовою, через процедури й правові акти.

Цифровий вимір інформаційного протистояння охоплює ширше коло механізмів, ніж діяльність медіаресурсів. Закон про цифрові послуги (*Digital Services Act, DSA*) запровадив межі відповідальності для онлайн-сервісів у ЄС і встановив диференційовані обов'язки залежно від розміру та суспільного впливу платформ [123]. У контексті протидії зовнішнім інформаційним операціям це має подвійне значення. По-перше, замість державної монополії на істину ЄС зобов'язує платформи оцінювати й зменшувати системні ризики, серед яких можуть бути координовані кампанії маніпуляцій. По-друге, регуляторна логіка перетворюється на інструмент захисту демократичної інфраструктури: стандарти прозорості, підзвітності та управління ризиками зменшують можливості зовнішніх акторів використовувати платформи для масового впливу на публічну сферу.

Після визначення доктринальних і організаційних засад інформаційного протистояння слід перейти до інструментів, через які вони перетворюються на

масову комунікативну практику. У сучасному цифровому середовищі інформаційні технології працюють як інструмент і каталізатор політичного впливу завдяки здатності швидко конструювати й поширювати смисли, змінювати порядок денний, перевантажувати інформаційний простір та підривати консенсус щодо фактів, без яких демократична політика втрачає процедурний ґрунт. У цьому контексті пропаганда є технологією керування сприйняттям: вона охоплює виробництво контенту, його тиражування через різні канали, приховане мережеве підсилення та, за потреби, поєднання з кібератаками й витоками інформації.

До першої групи належать інструменти, що забезпечують масштабування наративів. У дослідженнях аналітичного центру RAND описано російську модель як «потік неправди»: швидке, повторюване й багатоканальне продукування численних повідомлень без обов'язку бути послідовними або внутрішньо несуперечливими [208]. Ця модель відрізняється від класичної пропаганди, зорієнтованої на побудову єдиного завершеного образу реальності. Її мета полягає не стільки в доведенні однієї тези, скільки в розчиненні публічної дискусії в потоці взаємовиключних пояснень, створенні втоми від перевірки фактів і переведенні уваги з доказів на емоцію. У результаті навіть аудиторія, яка не приймає конкретний російський наратив, може засвоїти відчуття того, що достовірної реальності не існує, а отже, політична відповідальність стає невизначеною.

Масштабування наративів забезпечується поєднанням традиційних медіаресурсів, соціальних платформ, відеосервісів, месенджерів і мережевих механізмів підсилення. Державні або афілійовані з державою мовники формують ядро інтерпретації. Цифрові платформи забезпечують її жанрову адаптацію: одна теза може з'являтися як новина, коментар, відеофрагмент, мем, псевдоаналітика або імітація особистого свідчення. Окремий пласт становлять автоматизовані й напіваавтоматизовані облікові записи, координовані групи коментаторів і так звані «фабрики тролів», які створюють відчуття масовості. У

цьому сенсі мережеве підсилення наративів може бути пояснене через концепт обчислювальної пропаганди, що описує поєднання цифрових платформ, автоматизованих облікових записів, алгоритмічної видимості та даних у процесі політичної маніпуляції [89]. Дослідження Оксфордського інституту інтернету щодо діяльності «Агентства інтернет-досліджень» зосереджене передусім на американському кейсі, але воно важливе для пояснення загальної механіки мережевого підсилення, яка застосовувалася і в європейських інформаційних операціях [200]. У європейському контексті подібні практики фіксував Центр передового досвіду стратегічних комунікацій НАТО (*NATO Strategic Communications Centre of Excellence*), який описував хвилі неавтентичної активності, зокрема бот- і троль-мережі у мовному просторі Центрально-Східної Європи [191].

Другу групу інструментів становлять технології, орієнтовані на дискредитацію першоджерел. Ідеться про підроблені або двійникові медійні ресурси, які імітують авторитетні видання, державні сайти чи аналітичні центри, але продукують маніпулятивний контент. Європейські та міжнародні розслідування описують кампанію «Двійник» як систематичне використання клонів реальних медіа для поширення прокремлівських наративів, часто синхронізованих з активністю у соціальних мережах [105]. Схожі висновки містить звіт Центру аналізу загроз Microsoft (*Microsoft Threat Analysis Center, MTAC*) щодо впливових кампаній проти Франції та Паризьких Олімпійських ігор 2024 року, де фіксувалися мережі підроблених матеріалів і майданчиків, що маскувалися під достовірні джерела [187]. Для ЄС така тактика є особливо небезпечною, оскільки вона зачіпає конкретну тему і саму довіру: якщо ознаки авторитетності стають предметом підробки, суспільство втрачає здатність відрізнити достовірне повідомлення від технологічно сконструйованого.

До цієї ж групи належать матеріали, створені або відредаговані за допомогою генеративних інструментів штучного інтелекту: підроблені відеофрагменти, голоси, зображення чи нібито документальні ролики. Їхня

політична функція полягає у здатності швидко створювати емоційний доказ для вже підготовленої тези. У кейсі щодо Олімпійських ігор (Париж, 2024) дослідники вище згаданого Центру МТАС описували спроби використання підроблених відео та матеріалів для посилення страхів щодо безпеки й дискредитації організаторів [187]. Державна агенція VIGINUM (Франція) в огляді інформаційних загроз для Олімпійських ігор також підкреслювала привабливість глобальних подій як об'єктів впливу і описувала прийоми, спрямовані на формування недовіри й паніки [250]. Системний ризик полягає у розмиванні межі між помилкою, маніпуляцією і навмисною підробкою.

Третю групу становить група інструментів, що гібридизує інформаційний вимір та кіберпростор. У тактиці кібервтручання з подальшим оприлюдненням цінність мають доступ до даних, момент, спосіб та наративне обрамлення витоку. Такі дії дають змогу створювати скандали, підживлювати недовіру, дискредитувати політичних акторів або державні інституції навіть тоді, коли оприлюднені матеріали вирвані з контексту або змішані з підробками. Французькі офіційні кібербезпекові оцінки пов'язували активність хакерської групи APT28, яку часто асоціюють із російською військовою розвідкою, з кібератаками проти французьких структур, включно з періодом підготовки до Олімпіади [90]. Поєднання кібердій та медійного впливу підсилює загрозу: навіть обмежений інцидент може бути перетворений на символ системної неспроможності держави, якщо для нього підібрано відповідний сюжет і час.

Водночас аналіз таких операцій потребує методологічної обережності щодо атрибуції. У кіберпросторі та цифровому інформаційному середовищі пряме встановлення відповідальності держави часто ускладнене через використання посередників, підставних інфраструктур, анонімних облікових записів, технічного маскування та повторного використання інструментів різними акторами. Тому в цьому дослідженні атрибуція розглядається як сукупність взаємопов'язаних індикаторів: технічних ознак операції, повторюваності тактик, змістовної відповідності наративів офіційним позиціям

РФ, синхронізації з політичними подіями та оцінок уповноважених європейських або національних інституцій. Такий підхід дає змогу уникнути надмірної категоричності: там, де джерела використовують формули на кшталт «пов'язується з», «асоціюється з» або «відповідає відомим моделям діяльності», ці формули слід розуміти як імовірнісну атрибуцію, що не тотожна абсолютному доведенню [90].

Ефективність цих інструментів залежить від локалізації наративів. Більшість впливових кампаній не працює за принципом універсального повідомлення. Вони адаптують одну стратегічну мету – послабити підтримку України, підірвати довіру до інституцій ЄС, розколоти союзників – до різних тем: міграції, цін на енергію, корупції, «втоми від війни», культурних конфліктів або соціальної несправедливості. Моніторинг аналітичних центрів НАТО та ЄС засвідчує, увагу, що деструктивні кампанії часто експлуатують уже наявні внутрішні суперечності, не створюючи їх, а підсилюючи радикальні позиції, взаємну підозру та відчуття безвиході [191]. Це важливий причинно-наслідковий момент: успіх операції значною мірою залежить від того, наскільки вона здатна вбудуватися у внутрішню суперечність держави-мішені й підмінити пошук рішень взаємним звинуваченням.

Зміна каналів поширення також є частиною тактики. Якщо раніше основними майданчиками були великі соціальні мережі, то нині помітна диверсифікація: месенджери, відеосервіси, локальні платформи, форуми, а також мережі дрібних сайтів, які посилаються один на одного і створюють уявний інформаційний консенсус. Третій звіт Європейської служби зовнішніх дій щодо іноземних маніпуляцій інформацією та втручання підкреслює, що такі операції використовують багато платформ і значні мережі облікових записів [132]. У практичному вимірі це ускладнює протидію: навіть якщо один канал обмежено або марковано, контент швидко мігрує і повертається під іншими формами, нерідко через локальних посередників, які можуть не мати

формального зв'язку з державою-ініціатором, але ретранслюють потрібні смисли з ідейних або кон'юнктурних причин.

Інформаційні операції дедалі частіше спрямовані на широку публіку та «вузлові точки» суспільного впливу: журналістів, дослідників, громадських лідерів, місцевих політиків, професійні спільноти. Звідси – тактика вкидання матеріалів у професійні канали з розрахунком на подальше мимовільне поширення. Описуючи еволюцію кампаній, пов'язаних із мережею «Двійник», європейські та міжнародні джерела відзначали спроби спрямовувати фальшивий контент у бік традиційних медіа та авторитетних осіб, щоб отримати додаткове підсилення через сам факт згадки або спростування [176]. Це складний механізм, оскільки навіть обґрунтоване викриття може мимоволі збільшити охоплення маніпуляції, якщо аудиторія запам'ятає емоційний тригер первинної провокації замість аргументів спростування.

Науковий інтерес у контексті нашого дослідження представляє низка розвідок П. Гай-Нижника щодо аналізу наративів і маніпуляцій В. Путіна у публічних промовах [5; 6; 7]. Зокрема, автор досліджує приховані мотиви, зміст і динаміку використання В. Путіним наративів про «однополярний» та «багатополярний» світ. Ці концепти розглядаються як тактичні інструменти зовнішньої політики РФ, підпорядковані її геостратегічній меті – руйнуванню чинної системи глобальної безпеки. У роботах розкрито цілеспрямовані спроби російського лідера дискредитувати роль демократичних держав у світовій системі безпеки. Ця стратегія реалізується в контексті прагнення РФ відродити неоімперську модель на пострадянському просторі та змінити конфігурацію світового порядку. Автором приділяється увага цільовим аудиторіям розповсюдження наративу про «багатополярність», серед яких ключовими є внутрішньоросійський споживач та країни Глобального Півдня. П. Гай-Нижник доходить висновку, що промови В. Путіна, побудовані на свідомих маніпуляціях та дезінформації, спрямовані на делегітимізацію держав-членів НАТО, зокрема США. Така свідомо маніпуляція є елементом стратегії РФ з

формування «антизахідної фронди» для трансформації наявної системи стримувань і противаг на світовій арені [5; 6].

Політичні ефекти інформаційних технологій у протистоянні ЄС і РФ доцільно, на наш погляд, розглядати через категорію стійкості. Головним об'єктом впливу стають не окремі переконання, а умови можливості демократичного управління: довіра до виборів, авторитет процедур, здатність інституцій діяти без постійної делегітимації, спроможність суспільства погоджувати факти як основу для політичної дискусії. Саме тому дезінформаційні кампанії часто спрямовані на теми з високим емоційним потенціалом: війну і мир, міграцію, енергетичну безпеку, соціальну справедливість, корупцію або культурні конфлікти. У таких умовах технологічні інструменти дозволяють швидко перебудовувати наративи, адаптувати їх до локальних контекстів і підтримувати поляризацію без необхідності постійної присутності офіційного мовника.

Перший вимір ефектів проявляється як зниження довіри до інституцій і послаблення авторитету правил і процедур. В інформаційному середовищі, насиченому взаємовиключними поясненнями, демократична процедура – вибори, парламентський контроль, судова оцінка доказів, журналістська перевірка фактів – перестає сприйматися як шлях до встановлення відповідальності й дедалі частіше подається як ритуал, що прикриває боротьбу груп інтересів. Такий зсув може відбуватися без масової підтримки РФ або прямого прийняття її наративів. Достатньо, щоб зростала частка громадян, які не вірять нікому, а тому готові толерувати радикальні рішення, політичну апатію або відмову від солідарної політики.

Другий вимір ефектів полягає у поляризації та фрагментації політичної спільноти. Зовнішній актор рідко створює конфлікти «з нуля»; значно частіше він експлуатує вже наявні соціальні розломи й підсилює їх до рівня, на якому компроміс стає політично токсичним. У європейських демократіях це влучає в сам механізм формування спільного порядку денного: політичні сили дедалі

більше змагаються за право визначати реальність, тоді як суспільна дискусія розпадається на паралельні інформаційні світи. У такому середовищі зовнішня дезінформація працює як прискорювач внутрішньої недовіри. У відносинах ЄС–РФ це означає, що інформаційна операція спрямована на зміну ставлення до Росії чи України та на послаблення Союзу ухвалювати спільні рішення.

Третій вимір ефектів є стратегічним – інформаційні операції впливають на здатність ЄС діяти як зовнішньополітичний актор. Союз функціонує через складні процедури узгодження, компроміси між державами-членами та потребу в публічному обґрунтуванні рішень. У такій системі інформаційні атаки працюють як механізм уповільнення і виснаження: вони збільшують внутрішні політичні витрати солідарної політики, роблять санкції або допомогу Україні предметом морального шантажу й підштовхують уряди до обережності або подвійних сигналів. Особливо руйнівним стає поєднання пропагандистського тиску з економічними кризами, коли відповідальність за наслідки війни й енергетичної турбулентності зміщується з агресора на тих, хто намагається йому протидіяти. Тому протидія ЄС має виходити за межі реактивного спростування окремої дезінформації. Вона має бути інституційною – спрямованою на зміну умов функціонування інформаційного середовища й посилення стійкості демократичних процедур. Одним із основних елементів цієї відповіді стала поява спеціалізованих структур стратегічних комунікацій та координаційних механізмів. Проєкт EUvsDisinfo, започаткований у 2015 році як ініціатива в межах відповідної групи Європейської служби зовнішніх справ, виконує дві функції: фіксує й аналізує повторювані маніпулятивні наративи та водночас публічно виявляє сам факт системного впливу [137]. Паралельно було створено Механізм швидкого оповіщення, який з 2019 року забезпечує обмін інформацією між інституціями ЄС і державами-членами щодо дезінформаційних кампаній та координацію реакцій [138].

Другий напрям протидії – розвиток мереж знання та перевірки, що мають автономний щодо держави характер. У цьому контексті показовою є роль

Європейської обсерваторії цифрових медіа, що поєднує перевірку фактів, дослідження дезінформації та розвиток медіаграмотності в масштабі ЄС [131]. Політичний сенс такого рішення полягає в інституційному балансі. ЄС уникає моделі державного арбітра істини, натомість підтримує екосистему незалежних спроможностей, здатних виявляти маніпуляції без перетворення протидії на інструмент контролю над суспільною критикою. Для демократичної легітимності це критично, оскільки будь-яка протидія швидко втрачає довіру, якщо починає виглядати як цензура або захист уряду від незручних питань.

Третій, найбільш структурний напрям – регулювання цифрового середовища. Посилений Кодекс практики щодо дезінформації та Регламент (ЄС) 2022/2065, відомий як Закон про цифрові послуги (*DSA*) формують рамку належної обачності для платформ, що мають найбільший суспільний вплив, і переносять боротьбу з маніпуляціями у площину управління системними ризиками [125; 123]. Ефективність цих інструментів визначається поєднанням формальної наявності правил і здатності платформ, держав-членів та наднаціональних інституцій діяти синхронно в ситуації швидкої адаптації інформаційних операцій. Тут виявляється головна асиметрія: демократична відповідь має бути достатньо сильною, щоб захистити публічну сферу, але водночас залишатися правовою й процедурною, аби не перейняти механізми контролю, властиві авторитарним режимам.

Окремою складовою європейської відповіді залишаються санкційні й обмежувальні заходи щодо каналів, які розглядаються як інструменти воєнної пропаганди. З погляду політичної теорії це складне рішення: воно посилює безпекову захищеність, водночас створюючи прецедент, який потребує чітких процедурних запобіжників, публічного обґрунтування і можливості судової перевірки. Саме тому для ЄС принциповими є сам факт обмеження RT, Sputnik чи інших каналів і спосіб його легітимації. Протидія інформаційній агресії має зміцнювати демократичний порядок без підміни його логіки.

Водночас слід зберігати аналітичний раціоналізм і об'єктивність щодо меж ефективності контрзаходів. По-перше, інформаційні операції адаптивні, адже блокування одного каналу часто веде до міграції на інші платформи, зокрема на менш регульовані майданчики або в месенджери. По-друге, тотальний контроль над інформаційним простором руйнував би легітимність демократичних держав. По-третє, національна різноманітність ЄС створює нерівномірність спроможностей, коли різні держави мають різні медіасистеми, рівні довіри до інституцій та ресурси реагування. Саме тому загальноєвропейські механізми координації важливі як спосіб зменшити слабкі ланки, через які операції можуть масштабуватися транскордонно.

Суттєвим є також питання вимірювання результатів. У протидії дезінформації легко потрапити в дилему: або вважати, що все марно, бо фальшиві повідомлення не зникають, або оголосити успіхом будь-яке спростування. Насправді критерій ефективності має надати відповіді на низку питань, серед яких: чи зберігаються інституційні умови демократичного рішення; чи не руйнується довіра до виборів; чи здатні суспільства відрізнати критику влади від координованого зовнішнього втручання; чи існують канали швидкого й авторитетного пояснення, коли відбувається атака? У цьому сенсі показовими є звіти Європейської служби зовнішніх дій щодо іноземних маніпуляцій інформацією та втручання, які аналізують не окремі фейки, а інфраструктуру операцій, їхню повторюваність і тактичну адаптивність, насамперед з боку РФ [132].

У цьому контексті інформаційне протистояння супроводжувало політичну конфронтацію після 2014 року та поглиблювало її незворотність. Воно руйнувало залишки спільного дискурсивного простору, у якому сторони могли б інтерпретувати дії одна одної в переговорній логіці, а не через призму ворожої стратегії. Для ЄС російські інформаційні операції стали доказом того, що РФ діє проти окремих політик Союзу та інфраструктури демократичного врядування; для РФ європейські обмежувальні й регуляторні заходи стали

матеріалом для наративу про ворожий Захід, зовнішню цензуру та загрозу суверенітету. Інформаційний вимір почав відтворювати конфронтацію навіть за часткового збереження формальних дипломатичних каналів.

Отже, використання інформаційних технологій та пропаганди у протистоянні ЄС і РФ є певними інструментами конфронтації, який відтворюється через доктринальні уявлення про загрози, інституційні рішення, цифрову інфраструктуру та конкретні практики впливу. На рівні причинно-наслідкових зв'язків це означає, що різні моделі легітимності влади породжують різні уявлення про інформаційну безпеку. Ці уявлення оформлюються у стратегіях, правових актах і організаційних механізмах. Далі вони транслуються у практики, які змінюють структуру публічної сфери й впливають на стійкість демократичних інститутів. Інформаційне протистояння перетворюється на повсякденний вимір геополітики: там, де право і процедури є основою політичного порядку, маніпуляція інформацією підриває саму можливість спільної реальності; там, де суверенний контроль і мобілізація є джерелом легітимності, інформаційні технології перетворюються на інструмент підтримання режиму та проєкції впливу назовні.

3.3. Європейська політика санкцій та інші заходи у стримуванні агресивної зовнішньої політики РФ

У межах дослідницького пошуку дисертації санкційна політика ЄС постає як інституційна форма переходу від режиму співпраці до режиму конфронтації та як інструмент реагування на порушення міжнародного права. Попередні підрозділи показали нормативно-ціннісну основу та інформаційно-дискурсивні інструменти і практику конфронтації. У цьому підрозділі аналізується правово-інституційний механізм стримування, через який нормативна оцінка агресивної політики РФ перетворюється на обов'язкові для виконання обмеження. Згідно аналітичної матриці, сформульованої в першому розділі, санкції поєднують

інституційний, безпековий, економічний і нормативно-дискурсивний виміри. Вони юридично оформлюють політичну несумісність, обмежують ресурси агресора, знижують вразливість ЄС і підтверджують неможливість нормалізації порушення суверенітету й територіальної цілісності України через звичайні формати співпраці.

Особливість санкцій ЄС полягає в поєднанні політичної волі держав-членів із правовою формою, обов'язковою для виконання в межах Союзу. На відміну від декларативних заяв або дипломатичних сигналів, обмежувальні заходи переводять оцінку поведінки держави-мішені в режим практичних заборон і обмежень, що діють у межах юрисдикції Союзу та впливають на ресурси, мобільність і можливості суб'єктів, пов'язаних із агресивною політикою. Санкції в ЄС виходять за межі «чистої економіки»: вони вплетені в логіку безпеки, міжнародного права та легітимності, а їхня ефективність залежить від сили обмежень і від спроможності зберегти внутрішню правову й політичну згуртованість Союзу.

Нормативний фундамент санкційної політики ЄС задається подвійною природою Союзу як інтеграційного утворення: з одного боку, це правовий порядок із прямою дією актів та чітко визначеними процедурами, а з іншого – політична спільнота, яка у сфері зовнішньої та безпекової політики діє на основі міждержавного узгодження. Тому санкційна архітектура ЄС вибудована як двоступеневий механізм. Політичне рішення формується в межах Спільної зовнішньої та безпекової політики та оформлюється рішенням Ради на підставі статті 29 Договору про Європейський Союз [91, ст. 29]. Якщо рішення передбачає економічні чи фінансові обмеження, воно потребує правового втілення через регламент Ради на підставі статті 215 Договору про функціонування ЄС (ДФЄС). Саме регламент забезпечує однакову обов'язковість для економічних операторів і публічних органів у всіх державах-членах [247]. Це водночас формалізує санкції й вбудовує їх у правовий механізм Союзу, де політичний тиск має бути сумісним із процедурною

визначеністю, адміністративним виконанням, наглядом Комісії та судовим контролем.

Процедура ухвалення санкцій залишається політично чутливою, оскільки торкається сфери, де держави-члени зберігають особливу роль. За загальним правилом рішення в межах Спільної зовнішньої та безпекової політики ухвалюються одноголосно, і ця вимога перетворює санкції на інструмент, який одночасно демонструє єдність Союзу й оголює його внутрішні лінії напруженості. Для аналізу трансформації відносин ЄС–РФ ця процедура важлива тому, що санкції стають реакцією на агресію й регулярним тестом політичної єдності Союзу. Ініціатива щодо обмежувальних заходів виходить від Високого представника Союзу із закордонних справ і безпекової політики, проходить опрацювання у підготовчих органах Ради, узгодження на рівні Комітету постійних представників (КОРЕПЕР II) і лише після цього виноситься на ухвалення Радою [222]. Коли йдеться про економічні та фінансові заходи, регламент за статтею 215 ДФЄС готується як спільна пропозиція Високого представника та Комісії і ухвалюється Радою кваліфікованою більшістю з інформуванням Європейського парламенту. Політичний сенс цієї процедури полягає в поєднанні міжурядового контролю над санкційним курсом із юридичною дієвістю, яку забезпечують інструменти права Союзу.

Важливою особливістю санкційної системи є те, що ЄС вважає обмежувальні заходи як частину власної юрисдикції з обов'язковою силою, що відрізняє їх від рекомендаційних політичних сигналів. Регламенти, ухвалені на підставі статті 215 ДФЄС, мають загальне застосування і є обов'язковими для економічних операторів, публічних органів, громадян ЄС, компаній, створених за правом держав-членів, а також для будь-яких осіб і суб'єктів на території Союзу [222]. У випадку російської агресивної політики санкційний режим має зовнішній і внутрішній вимір: він обмежує взаємодію з РФ, перебудовує банківський комплаєнс, митний контроль, корпоративне управління, закупівлі й

управління активами. Отже, санкції змінюють і зовнішні зв'язки Союзу, і внутрішні правила економічної поведінки в самому ЄС.

Санкції як інструмент стримування є формою правового визначення адресата відповідальності: політична оцінка поведінки переводиться у юридичні критерії включення до санкційних переліків. Замороження активів або обмеження на поїздки застосовуються до фізичних і юридичних осіб, яких ЄС пов'язує з діями, що підривають міжнародну безпеку або порушують базові норми. Тут виникає ключова дилема демократичного правопорядку: санкції мають бути достатньо гнучкими для реагування на мережі підтримки агресивної політики, але достатньо обґрунтованими, щоб не перетворитися на довільний інструмент політичної доцільності.

Цей баланс забезпечується через повідомлення адресатів, можливість перегляду та судовий контроль. Особи й суб'єкти, включені до санкційних переліків, можуть звертатися до Ради з підтвердними матеріалами щодо перегляду рішення, а також оскаржувати санкційні акти в Загальному суді ЄС на умовах, визначених статтями 263 і 275 ДФЄС [222]. Для політики стримування це принципово: санкції є стійкими лише тоді, коли їхня правова форма витримує перевірку верховенством права, а адресати не можуть успішно руйнувати режим через процесуальні вади.

Розвиток судової практики в санкційній сфері засвідчує, що ЄС намагається проводити зовнішню політику без відступу від власних правових засад. Рішення Суду ЄС у справі Я. Каді (2008) стало ключовим, оскільки підтвердило значення фундаментальних прав та ефективного судового захисту навіть у контексті міжнародних санкційних режимів і рішень, пов'язаних із безпекою [101]. У контексті санкцій проти РФ це означає, що навіть політично очевидна відповідь на агресію має залишатися сумісною з правом на ефективний судовий захист, належне обґрунтування й перевірку доказів.

Санкційна система ЄС містить елемент часової та цільової керованості. Обмежувальні заходи перебувають під постійним переглядом, а продовження

рішень Ради вимагає повторного політичного узгодження. У випадку санкцій проти РФ це перетворює періодичну пролонгацію на тест здатності Союзу зберігати єдність і витримувати зовнішній та внутрішній тиск. Сама процедура продовження санкцій стає елементом стримування, оскільки підтримує передбачуваність для партнерів і сигналізує адресатові санкцій, що розрахунок на швидке виснаження європейської єдності не має автоматичного ефекту.

Ефективність санкційної політики залежить від ухвалення й виконання обмежувальних заходів. На рівні Союзу формуються санкційні режими та ключові правові акти, тоді як практичне забезпечення виконання значною мірою належить державам-членам; Комісія здійснює нагляд за правильним і однаковим застосуванням санкцій як охоронець договорів [199]. Такий розподіл відповідає конституційній природі ЄС, але створює ризик слабких ланок: різні адміністративні спроможності та різні національні практики контролю можуть використовуватися для обходу режимів. Тому санкційна архітектура включає перелік заборон, поступове зближення практик виконання, обмін інформацією та роз'яснення для компетентних органів і бізнесу.

У практиці ЄС санкції є багатоканальною системою впливу, хоча зовні часто сприймаються як перелік заборон. Обмеження спрямовуються на потоки доходів, технологічні можливості, логістику, фінансову інфраструктуру, політичну мобільність ключових груп і посередників, які дозволяють агресивній зовнішній політиці зберігати ресурси й адаптуватися. Санкційний інструментарій ЄС набуває стратегічної природи: він покликаний підвищувати ціну агресивних дій, звужувати простір для їхнього продовження та підривати довгострокову спроможність держави-мішені відтворювати військову потугу. Станом на кінець 2025 року, у межах хронологічних рамок цього дослідження, ЄС ухвалив дев'ятнадцять пакетів санкцій, що засвідчило тенденцію до розширення, деталізації та перетворення санкцій із разової кризової реакції на тривалий правово-інституційний режим стримування РФ [95].

У структурі санкцій ЄС щодо РФ логічно вирізняються два взаємодоповнювальні типи впливу. Перший тип – адресні заходи проти конкретних осіб та організацій, побудовані навколо заборони в'їзду/транзиту та замороження активів. Їхня політична раціональність полягає в «персоналізації» відповідальності та впливі на внутрішні коаліції підтримки агресивної політики через позбавлення ключових учасників доступу до активів та інструментів легалізації доходів у межах юрисдикції ЄС. Правова основа адресних заходів закріплена, зокрема, у Регламенті (EU) 269/2014, який створює режим замороження коштів і економічних ресурсів для осіб та організацій, пов'язаних із підривом територіальної цілісності, суверенітету й незалежності України [99; 221]. Важливим елементом тут є статус включення до переліків і практична заборона робити кошти та ресурси доступними для визначених осіб, тобто перекриття каналів користування активами через посередників, номінальних власників і корпоративні структури. Саме тому адресні санкції у виконанні ЄС виходять за межі символічного осуду й тиснуть на інфраструктуру збереження та переміщення капіталу.

Другий тип – економічні та секторальні обмеження, які втілюються насамперед через Режим 833/2014 і численні зміни до нього. Цей блок спрямований на «системні» можливості: доступ до ринків капіталу, до технологій, до критичних компонентів, до транспортних та енергетичних сервісів [100]. Якщо адресні заходи б'ють по індивідуальних стимулах і ресурсах еліт, то секторальні – по макрорівневій спроможності держави вести війну та адаптувати економіку до воєнного режиму. З погляду обмежувального механізму важливо, що ці два рівні з'єднуються: персональні обмеження ускладнюють «політичне управління обходом», тоді як секторальні обмеження підвищують вартість обходу й знижують його ефективність.

Фінансовий контур санкційної політики ЄС є ключовим, оскільки фінансові інститути забезпечують оборот ресурсів, їхню конвертацію, страхування ризиків і доступ до міжнародних розрахунків. ЄС обмежує доступ

РФ до капітальних і фінансових ринків через заборони на операції з Центральним банком РФ і низкою банків, обмеження депозитів, постачання банкнот у євро, окремих віртуальних активів і послуг, пов'язаних із довірчим управлінням. Окремий вимір – протидія фінансовій адаптації РФ через альтернативні платіжні та повідомлювальні системи. Зокрема, ЄС упроваджує заборону на використання російської Системи передачі фінансових повідомлень (СПФС) і обмежує взаємодію операторів ЄС із російською платіжною системою «Мир» та Системою швидких платежів. У політичному сенсі це є спробою нейтралізувати «технологічний суверенітет» як інструмент обходу санкцій. Якщо держава-мішень може швидко переорієнтуватися на власні канали фінансового зв'язку, ефект зовнішніх обмежень зменшується; отже, санкційна політика змушена діяти і проти цих компенсаторних механізмів.

Показовим є й те, що санкційна логіка ЄС поступово зміщується від точкових заборон до режиму закриття інфраструктури. Санкційна практика ЄС охоплює заборону використання системи SWIFT для низки банків, а згодом – перехід до ширшого блокування операцій із визначеними фінансовими установами та включення до цього контуру третіх країн і постачальників послуг у сфері віртуальних активів, якщо вони сприяють обходу обмежень. [119]. Така еволюція важлива для стримування: вона свідчить про перехід від санкцій як сигналу до санкцій як середовища, у якому вартість і ризики взаємодії з фінансовою системою РФ систематично зростають, а поле для нейтральних технічних операцій скорочується.

Окремим, політично й юридично чутливим компонентом фінансового тиску стала іммобілізація активів Центрального банку РФ у ЄС. ЄС вказує, що внаслідок рішень 2022 року було іммобілізовано близько 210 млрд євро активів, а у 2024 році адаптовано правову рамку, щоб надзвичайні доходи від такого блокування могли спрямовуватися на підтримку України. Це надає санкціям подвійну функцію: обмеження ресурсів держави-агресора та ресурсну

підтримку держави, що зазнала агресії. Водночас цей інструмент підвищує вимоги до внутрішньої узгодженості ЄС: будь-яка тріщина в режимі продовження чи виконання обмежень може підірвати довіру до санкцій як довготривалого механізму.

12 грудня 2025 року рішенням Ради ЄС, оформленим у Регламенті (EU) 2025/2600, було запроваджено спеціальний правовий режим, спрямований на унеможливлення прямої або непрямої передачі іммобілізованих активів і резервів Центрального банку РФ або пов'язаних із ним структур назад до Росії [203]. За своїм змістом цей режим відрізняється від конфіскації тим, що посилює довгостроковий характер блокування та зменшує ризик розблокування активів через окремі національні або зовнішні правові механізми. У такий спосіб фінансові обмеження набувають додаткової стійкості: вони вже не залежать у попередньому обсязі від регулярного політичного поновлення санкційних рішень і стають елементом ширшої архітектури стримування, пов'язаної з відповідальністю РФ за агресію проти України [234; 212].

Запровадження такого правового режиму має на меті досягнення кількох взаємопов'язаних цілей. Передусім це зменшення ризиків фрагментації санкційної політики ЄС через національні судові системи держав-членів або альтернативні юрисдикції. Публічні заяви та аналітичні огляди європейських і міжнародних медіа вказували, що зростання кількості судових позовів, ініційованих РФ та пов'язаними з нею структурами, могло поступово розмивати санкції через точкові судові рішення й прецеденти часткового доступу до іммобілізованих активів [239; 177]. Отже, Регламент (EU) 2025/2600 забезпечує однакове застосування санкцій незалежно від внутрішніх процедур окремих держав-членів; конфіскаційна модель залишається поза його безпосереднім змістом. У ширшому стратегічному вимірі це рішення формує нову модель використання фінансових обмежень як інструменту політичного стримування та відповідальності. Іммобілізовані російські активи фактично виводяться з нормального фінансового обігу і стають елементом

довгострокового тиску, пов'язаного з наслідками порушення міжнародного права [142]. Такий підхід підсилює позиції ЄС у потенційному післявоєнному врегулюванні й демонструє готовність інституціоналізувати санкції як системний механізм реагування на агресивну зовнішню політику. Проте цю позицію варто інтерпретувати обережно: йдеться не про автоматичне скасування суверенного імунітету державних активів, а про пошук правового механізму, який надає можливість поєднати довгострокову іммобілізацію, підтримку України та збереження процедурної легітимності європейського правопорядку.

Енергетичний блок традиційно є найскладнішим для ЄС через історичну взаємозалежність і нерівномірність інтересів держав-членів, однак саме тут санкційна політика набула найбільшої структурної глибини. Вона поєднує три групи заходів: обмеження доходів від експорту нафти й нафтопродуктів, поступове скорочення залежності від російського газу та санкції проти інфраструктури, яка забезпечує обхід обмежень. До першої групи належать цінова стеля, заборони на імпорту сирої нафти, нафтопродуктів і вугілля, а також обмеження щодо перероблених нафтопродуктів із третіх країн. До другої – обмеження щодо зрідженого природного та нафтового газу, заборона нових інвестицій у російські проєкти зі зрідженого газу та політика поетапного енергетичного роз'єднання. До третьої – заходи щодо Північного потоку-1 і Північного потоку-2, газових сховищ і тіньового флоту. У політичному сенсі ЄС намагається одночасно зменшувати енергетичну ренту як фінансову основу війни та знижувати власну вразливість до енергетичного шантажу.

Показовим для енергетичного питання є прийняття останніх рішень, дія яких спрямована на сам «товар», інструменти його доставки та посередників. Комісія, коментуючи дев'ятнадцятий пакет санкцій, підкреслює, що він посилює тиск на воєнну економіку РФ, зокрема в енергетиці та фінансах, і передбачає подальше посилення заходів проти т. зв. тіньового флоту, а також – рішення про повну заборону імпорту російського зрідженого природного газу з

1 січня 2027 року для довгострокових контрактів (і в коротші терміни для короткострокових) [112]. У цьому ж контексті фіксується збільшення кількості суден, пов'язаних із тіньовим флотом, до 557, що поєднується з портовими заборонами та заборонами на надання послуг [111]. З погляду санкційного тиску це важливо: здатність держави-агресора зберігати експортні доходи через паралельну логістику та страхування розмиває економічний тиск; отже, ЄС змушений санкціонувати сам «потік» і той інфраструктурний «контур», який робить цей потік можливим.

Транспортні обмеження демонструють перетворення санкційного інструментарію на комплексний режим «обмеження мобільності» – фізичної й технологічної. Вони охоплюють авіаційний, морський і автомобільний виміри. В авіації йдеться про закриття повітряного простору та заборону експорту товарів і технологій для авіаційної й космічної галузей разом із пов'язаними страховими й технічними послугами. У морському секторі застосовуються обмеження доступу до портів ЄС, заходи проти суден, що змінюють прапори, здійснюють підозрілі перевантаження або порушують режим цінових обмежень. У наземному транспорті діє заборона для російських і білоруських автоперевізників перевозити товари до ЄС із винятками для гуманітарних, медичних і продовольчих потреб. Ці обмеження працюють як механізм зриву ланцюгів постачання для критичних секторів та зумовлюють зростання витрат під час спроб імпортувати необхідні компоненти й технології.

Торгівельно-технологічний блок є центральним для довгострокового стримування, оскільки він спрямований на зниження здатності РФ відновлювати військовий потенціал у середньо- та довгостроковій перспективі. ЄС пояснює, що експортні й імпорتنі заборони мають максимізувати вплив на економіку РФ і водночас мінімізувати побічні наслідки для населення, залишаючи винятки для гуманітарно значущих категорій. За оцінкою Комісії, з лютого 2022 року заборонено експорт до РФ товарів і технологій на понад 48 млрд євро та імпорт із РФ на понад 91,2 млрд євро; порівняно з обсягами

2021 року під ембарго потрапили значні частки експорту та імпорту [161]. Зміст обмежень зосереджується на «вузьких місцях» сучасної військово-промислової економіки: передових напівпровідниках, електронних компонентах, програмному забезпеченні, товарах для авіаційної та морської навігації, обладнанні для енергетики й нафтопереробки, а також продукції подвійного призначення. Одночасно вводяться імпорتنі заборони на метали й сировину, зокрема сталь, залізо, алюміній та інші метали, а також на низку товарних груп, що формують доходи та виробничі можливості. Окремо фіксується заборона на російські алмази з грудня 2023 року в координації з партнерами, що демонструє спробу перехопити символічні й водночас дохідні сегменти експорту.

У санкційній практиці ЄС більшої ваги набуває обмеження фізичних товарів, послуг і знань, оскільки саме вони є каналами технологічної модернізації та підтримки складних виробництв. ЄС описує заборони на надання Росії або російським громадянам бухгалтерських, аудиторських, податкових, інженерних, будівельних, ІТ-консультаційних, юридичних та інших професійних послуг. Так само важливими є обмеження на технічну допомогу, посередництво й фінансову допомогу щодо товарів і технологій, які підпадають під інші санкції, а також обмеження на передачу прав інтелектуальної власності та програмного забезпечення для управління підприємствами й промислового проектування. З погляду довгострокового обмеження потенціалу Росії ці санкції мають чітку причинно-наслідковий зв'язок: вони ускладнюють імпорт компонентів, унеможливають належне технічне обслуговування, ремонт і модернізацію обладнання, а також його інтеграцію у виробничі процеси.

Поряд із економічними й фінансовими обмеженнями ЄС доповнює санкційну політику іншими заходами, які підсилюють її вплив через зміну політичного й інституційного середовища взаємодії з РФ. Серед них згортання інституційної співпраці з РФ. ЄС фіксує, що у 2014 році ЄБРР припинив розгляд інвестицій у РФ, а Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) зупинив

підписання нових операцій фінансування, при цьому двосторонні та регіональні програми співробітництва були переглянуті й призупинені. Дипломатичний вимір включає скорочення форматів політичного діалогу найвищого рівня, а також спеціальні обмеження щодо пересування російських дипломатів у межах Шенгенського простору. Паралельно діють візові заходи: у вересні 2022 року було повністю призупинено угоду про спрощення візового режиму між ЄС і РФ, що означає застосування загальних правил візового кодексу до російських громадян і підвищення бар'єрів мобільності для низки категорій заявників [92]. Ці заходи не замінюють економічні санкції, але зменшують простір для нормалізації відносин у повсякденних практиках і створюють додаткові обмеження для мереж, які забезпечують доступ до ресурсів і контактів у Європі.

Нарешті, важливим підсилювачем санкційного режиму стають механізми протидії обходу, оскільки саме обхід є природною відповіддю держави-мішені на тривалий тиск. ЄС прямо описує типові практики обходу – складні фінансові схеми, фальсифікацію походження або призначення товарів, опору на юрисдикції третіх країн – і відповідає на це як обмеженнями, так і вимогами до належної обачності для операторів ЄС. Серед таких заходів фігурує заборона транзиту через територію РФ для певних чутливих товарів, запровадження так званого принципу не для Росії у договірних положеннях щодо реекспорту, а також вимоги до материнських компаній в ЄС забезпечувати, щоб їхні дочірні структури в третіх країнах не здійснювали дій, які фактично зводять нанівець мету санкцій. Саме цей блок показує, що санкції функціонують як змагальний режим, у якому ефективність залежить від здатності ЄС закривати вікна адаптації і підтримувати узгодженість між нормою та практикою.

Таким чином, інструментарій у частині санкцій та супровідних заходів вибудовується як багаторівнева система: адресні обмеження спрямовуються на персональну відповідальність і ресурсні можливості ключових груп; секторальні – на фінанси, енергію, технології та транспорт як матеріальну

основу агресивної політики; обмеження на послуги та знання – на здатність підтримувати й модернізувати виробництва; дипломатичні та візові заходи – на політичне середовище й мобільність; антиобхідні механізми – на стійкість у часі. У сукупності це створює рамку, у якій стримування набуває характеру довготривалої політики виснаження можливостей і підвищення вартості агресивних дій із постійним розширенням обмежень для адаптації РФ.

Теоретично результативність санкцій доцільно оцінювати через розрізнення кількох напрямів їхньої дії. У класичній літературі санкції часто аналізуються як інструмент економічного примусу, спрямований на зміну поведінки держави-мішені; однак Д. Дрезнер вказує, що очікування майбутнього конфлікту істотно знижують готовність адресата до поступок, навіть якщо матеріальні втрати є значними [108]. Для аналізу саме санкційної політики ЄС важливим є також підхід К. Портелі, яка розглядає санкції Союзу як інструмент зовнішньополітичного впливу, результативність якого залежить від економічної шкоди для адресата, політичної мети, типу санкційного режиму, рівня міжнародної підтримки та здатності ЄС зберігати послідовність власної позиції [204]. Саме тому щодо РФ санкції доцільно оцінювати ширше, ніж через питання негайної зміни зовнішньополітичного курсу Москви. У випадку глибокої стратегічної конфронтації важливою стає примусова, обмежувальна та сигнальна логіка санкцій: вони мають зменшувати ресурсну базу агресивної політики, ускладнювати доступ до критичних технологій, підвищувати ціну обходу, підтримувати політичну єдність коаліції та позначати межі неприйнятної поведінки [148]. Отже, обмежена здатність санкцій швидко змінити поведінку РФ не свідчить про їхню політичну неефективність; у цьому випадку санкції працюють передусім у площині стримування, виснаження можливостей і довгострокового обмеження воєнно-політичного потенціалу.

Оцінку інструментів санкційної політики ЄС доцільно завершити аналізом їхньої результативності та меж стримування. Для ЄС санкції мають довготривалий режим обмежувальних заходів, який працює як примусова

дипломатія і механізм позбавлення ресурсів для агресивної зовнішньої політики. Їхня дієвість має багатовимірний характер, оскільки санкції одночасно сигналізують про неприйнятність порушень, підвищують матеріальну ціну агресії, ускладнюють доступ до критичних технологій, руйнують зовнішні ланцюги постачання й створюють юридичні та репутаційні ризики для посередників. У межах 2022–2025 років санкційна політика ЄС уже набула ознак режиму постійного санкційного коригування, оскільки кожне нове рішення розширювало перелік заборон, уточнювало механізми виконання, протидії обходу та адаптації до нових практик РФ [95; 176].

Оцінка результативності санкцій потребує розрізнення короткострокових і довгострокових ефектів. У короткій перспективі найбільш відчутними є обмеження фінансової інфраструктури та каналів надходження ренти від експорту енергоносіїв, оскільки саме вони формують бюджетні можливості для ведення війни й утримання військово-промислового комплексу. Європейська комісія у поясненнях щодо 19-го пакета прямо підкреслює посилення заходів проти енергетичного сектора, включно із заборonoю імпорту російського зрідженого газу з 2027 року для довгострокових контрактів та швидшим припиненням для короткострокових, а також розширенням обмежень проти «тіньового флоту» та фінансових посередників, зокрема з залученням постачальників послуг, пов'язаних із криптоактивами [95; 112]. У стратегічному сенсі це означає перехід від точкового тиску до спроби зменшити можливості РФ компенсувати втрати через паралельну логістику й альтернативні платіжні схеми.

Разом із тим санкції діють у системі міжнародної координації, де ЄС і партнери намагаються поєднати два завдання – зниження доходів РФ і збереження стабільності світових енергетичних ринків. Саме так обґрунтовувалася ідея цінової межі для російської нафти, погоджена в рамках «Групи семи» й підтримана Європейською комісією як інструмент зменшення доходів агресора без шокового скорочення пропозиції [95]. Показово, що

дискусія про посилення цього підходу триває: наприкінці 2025 року у публічному просторі з'явилися повідомлення про обговорення у ЄС і «Групі семи» радикальніших варіантів – аж до ширшої заборони морських послуг, аби звужити поле для обходу чинної цінової межі [213]. Для дослідження цей факт виступає індикатором «змагальної» природи санкцій: кожен режим обмежень стимулює адаптацію, а адаптація – нові контрзаходи.

Ефективність санкцій доцільно вимірювати не лише через рівень ВВП або короткі коливання курсу. Воєнна економіка може демонструвати зростання за рахунок бюджетного стимулу, перерозподілу ресурсів і статистичного ефекту мобілізації промисловості, проте таке зростання відрізняється від стійкого розвитку. Крім того, санкції часто мають відкладену дію: вони підривають технологічну модернізацію, доступ до складних компонентів, ремонтну базу, якість капіталу та продуктивність. Навіть у європейських оглядових матеріалах, що демонструють загальний вплив обмежувальних заходів, визнається наявність різних оцінок економічної динаміки РФ і потреба розрізняти короткі та довгі горизонти [160]. На це вказують і незалежні аналітичні центри: їхні оцінки підкреслюють адаптацію російської економіки до зовнішнього тиску, але водночас фіксують інфляційні й стагнаційні ризики, що накопичуються через структурні обмеження та воєнну мобілізацію ресурсів [62]. У такій перспективі санкції варто трактувати як інструмент довгострокового звуження можливостей без очікування швидкого політичного зламу.

Найбільш показовим прикладом, де видно поєднання коротких і довгих ефектів, є енергетичний сектор. З одного боку, РФ зберігає значні експортні обсяги, переорієнтовуючись на інші ринки; з іншого – зростає дисконт, зростають логістичні витрати, ускладнюється страхування й фрахт, а також посилюються обмеження на інвестиції та технології. Дані дослідницьких структур, які відстежують експортні доходи РФ від викопного палива, фіксують у 2025 році зниження щоденних доходів у порівнянні з попередніми піками та підкреслюють чутливість надходжень до змін режиму обмежень і до практик

обходу [79]. Це означає, що санкції можуть не зупиняти експорт, але здатні зменшувати чисту ренту, яку держава-агресор перетворює на військові ресурси, а також підривати інвестиційну перспективу енергетичного комплексу.

Водночас найскладнішим для санкцій є питання їхніх меж: де саме вони втрачають силу і які механізми створюють амортизатори для держави-мішені. Перший обмежувач – це обхід через треті країни та посередників. Секторальні заборони, викладені у Режимах 269/2014 і 833/2014, юридично діють у межах юрисдикції ЄС, але їхня реальна ефективність залежить від того, наскільки вдається перекрити канали реекспорту, підміни походження й використання складних корпоративних схем. Саме тому в 2025 році ЄС у 19-му пакеті робить акцент на «третіх країнах», банках і провайдерах, які допомагають зберігати доходи або обходити обмеження: санкційний периметр розширюється від російського ядра до зовнішньої інфраструктури підтримки [95; 112]. Але цей підхід має межі: надмірне розширення може підвищувати політичні й економічні витрати для самого ЄС та створювати ризики конфліктів із партнерами, тому санкційна політика змушена балансувати між жорсткістю та керованістю.

Другий обмежувач – це неоднорідність виконання всередині ЄС. Як було показано в першій частині, значна частка забезпечення виконання прийнятих рішень належить державам-членам. У реальності це означає різні адміністративні спроможності, різну інтенсивність розслідувань і різні санкції за порушення. Щоб зменшити цей розрив, ЄС у 2024 році ухвалив Директиву 2024/1226, яка встановлює мінімальні правила щодо кримінальних правопорушень і покарань за порушення та обхід обмежувальних заходів Союзу, включно з практиками приховування кінцевого власника або використання підставних осіб для розпорядження активами [104]. Санкції трансформуються з регуляторних заборон на інструмент кримінально-правового захисту ЄС, що забезпечує невідворотність відповідальності за їх обхід.

Третій обмежувач – це політичні цикли та ризик внутрішнього блокування. Санкційна політика у сфері спільної зовнішньої та безпекової політики історично залежить від одностайності, і ця залежність створює структурний простір для торгу, затягування та загроз вето. У фаховій правовій дискусії наголошується, що двокрокова модель санкцій (рішення за статтею 29 ДЄС і регламент за статтею 215ДФЄС) на практиці перетворилася на детальну й швидку процедуру, але її політична залежність від держав-членів зберігається. У кінці 2025 року ця проблема стала предметом публічних повідомлень щодо прагнення ЄС зробити імобілізацію частини російських суверенних активів більш стійкою до внутрішніх блокувань; паралельно офіційні матеріали Банку Росії фіксували збереження частини його валютних активів у замороженому стані внаслідок обмежень іноземних держав і подання позову щодо збитків, які російська сторона пов'язує з таким замороженням [22]. Для дослідника це важливо як приклад того, як санкційна політика зіштовхується з власною інституційною природою: тривалі режими тиску потребують нових заборон і механізмів стійкості до внутрішньополітичних коливань [238; 246].

Саме на перетині цих обмежувачів виникає питання про інші заходи стримування, які підсилюють санкційний режим і не зводяться до нього. По-перше, це координація правоохоронних і наглядових дій. Європейська комісія створила завдання Заморозити й вилучити для посилення виконання санкцій щодо визначених осіб та для пошуку зв'язків активів із кримінальною діяльністю; при цьому Євроюст надає оперативну підтримку, координуючи роботу держав-членів у застосуванні санкцій через інструменти кримінального права [212]. Координація правоохоронних і наглядових дій є операційним підсиленням санкційного режиму, оскільки ефект замороження активів залежить від швидкості ідентифікації власності, доступу до реєстрів, міжнародної взаємодії та спроможності вести справи в суді.

По-друге, це енергетична та промислова політика, спрямована на зменшення залежності та усунення можливості шантажу. Рішення про поетапну відмову від російського газу до кінця 2027 року, включно з обмеженнями для зрідженого газу, демонструє, що санкційна логіка у ЄС поступово зливається з логікою стратегічної автономії: метою стає покарання за агресію і перекриття структурного каналу впливу РФ на європейські держави. У довгостроковому горизонті така трансформація – диверсифікація постачання, інвестиції у мережі, підвищення енергоефективності – робить стримування менш залежним від короткострокової кон'юнктури і менш вразливим до внутрішніх розколів [112].

По-третє, це поєднання санкцій з політикою підтримки України та з обмеженням можливостей РФ відновлювати військовий потенціал. Санкції, спрямовані на технології, послуги та фінансові канали, мають максимальний ефект тоді, коли вони узгоджені з контролем експорту, з обмеженням доступу до критичних компонентів і з міжнародною координацією щодо їхнього реекспорту. Логіка 19-го пакета, який, за поясненнями Ради й Комісії, охоплює також третіх країн операторів, банки й постачальників послуг, що допомагають РФ утримувати доходи та обходити обмеження, відображає прагнення ЄС діяти саме в цій контурній площині [95; 112]. Паралельно дискусія щодо використання надзвичайних доходів від іммобілізованих російських активів для підтримки України показує, що санкційна політика розглядається як тиск і як частина фінансової архітектури витримування війни [120].

Отже, санкційна політика ЄС щодо РФ є однією з головних інституційних форм нового конфронтаційного режиму та відповіддю на агресивну зовнішню політику. Вона заміщує попередню логіку стратегічного партнерства логікою правового обмеження, ресурсного виснаження, технологічного стримування та підтримки України як центрального суб'єкта європейської безпеки. Досягнення цієї політики полягають у тому, що ЄС зумів перетворити санкції на правовий режим тривалої дії, постійно адаптуючи його до тактик обходу й поступово розширюючи заходи до рівня енергетики, фінансів, логістики та технологій

[220]. Обмеження випливають із природи глобальної економіки та інституційної конструкції самого ЄС: обходи через треті країни, асиметрія виконання на національному рівні, політичні цикли одностайності й адаптивність воєнної економіки РФ не дозволяють очікувати миттєвого ефекту. Унаслідок цього санкції стали стійким механізмом організації політичних відносин у фазі системної конфронтації. Їхній результат формується через накопичення обмежень, посилення виконання, криміналізацію порушень і паралельне зменшення залежності ЄС від ресурсів держави-агресора.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі дисертації проаналізовано основні механізми закріплення конфронтаційного режиму політичних відносин між ЄС та РФ. Другий розділ реконструював історичну траєкторію переходу від співпраці до конфронтації; третій розділ пояснює нормативно-ціннісні, дискурсивні та інституційні механізми, через які ця конфронтація набула стійкого, системного й самовідтворюваного характеру. Проведений аналіз дозволяє визначити, що після 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення РФ проти України у 2022 році, конфронтація між ЄС і РФ вийшла за межі реакції на окремі кризи. Вона стала новою логікою організації відносин, у якій цінності, інформаційна сфера, право, санкції, безпека й економічні обмеження підсилюють одне одного.

Перший механізм конфронтації має нормативно-ціннісну основу. Нормативно-ціннісний вимір відносин ЄС–РФ розглянуто у контексті системи правових принципів, цінностей та ідеологічних настанов, які визначають характер взаємодії сторін, формують їхню зовнішньополітичні відносини та є підґрунтям як для співпраці, так і для політичної конфронтації. У сучасних умовах цей вимір характеризується протистоянням між нормативною моделлю ЄС, заснованою на демократії, верховенстві права і правах людини, та

авторитарною моделлю РФ, що стало однією з ключових причин системної кризи у відносинах. У розділі розглянуто протиставлення цінностей демократії і авторитаризму через контекст моделей легітимності влади, її джерел, інструментів легітимації. Джерелами легітимації влади у ЄС є права людини, верховенства права, процедурна підзвітність та обмеження влади правом. Це становить основу внутрішньої легітимності Союзу й, водночас, є принципами зовнішньої дії. Партнерство з ЄС містить елемент нормативної умовності: співпраця передбачає обмін вигодами, але відбувається в межах певних уявлень про прийнятний політичний порядок.

Російська Федерація упродовж 2000–2020-х років вибудовувала іншу модель легітимації. Її ключовими елементами стали централізація влади, підпорядкування права державній доцільності, безпекова мобілізація, персоніфіковане лідерство, апеляція до традиційних цінностей, історичної правоти й особливого цивілізаційного статусу. Формула «суверенної демократії» стала перехідною конструкцією: вона зберігала риторику демократії та, водночас, сприймаючи зовнішні критерії демократичності як втручання у внутрішні справи. Надалі ця логіка була посилена через кодифікацію традиційних духовно-моральних цінностей, історичну політику, заперечення повної суб'єктності України та уявлення про РФ як окрему країну-цивілізацію.

Ціннісна конфронтація між ЄС і РФ набуває особливого значення, оскільки різні джерела легітимності визначають різні межі допустимого компромісу. У європейській логіці стабільний порядок у Європі потребує підпорядкування сили праву, визнання територіальної цілісності, поваги до суверенного вибору держав і захисту індивідуальних прав. У сучасній авторитарно-мобілізаційній логіці РФ стабільність пов'язується із суверенним контролем, статусним визнанням, захистом режиму від зовнішнього впливу й правом держави визначати власні межі історичного та безпекового простору. Така несумісність перетворює окремі суперечки щодо України, енергетики,

прав людини, інформаційної політики або санкцій на конфлікт цінностей, норм, легітимності. Ціннісний вимір виступає механізмом, який позбавляє сторони можливості досягати довгострокових компромісів, оскільки будь-яка поступка партнеру сприймається як загроза власній внутрішній легітимності.

Другий механізм конфронтації має інформаційно-дискурсивний характер. У розділі показано, що інформаційні технології та пропаганда стали потужним інструментом політичного протистояння у відносинах ЄС–РФ. Вони впливають на довіру до демократичних інститутів, легітимність політичних рішень, стійкість публічної сфери та здатність суспільств виробляти спільну інтерпретацію подій. Інформаційне протистояння продовжує ціннісно-ідеологічну конфронтацію, де інформаційний простір розглядається як сфера безпеки, контролю та зовнішньополітичного впливу.

Російський підхід до інформаційної сфери спирається на уявлення про інформацію як ресурс політичної боротьби, здатний впливати на суспільну свідомість, внутрішню стабільність, зовнішньополітичні відносини та легітимність. Пропаганда, дезінформація, розповсюдження наративів, використання мережевої інфраструктури, поєднання кібердій із комунікативними операціями та експлуатація внутрішніх розломів у державах ЄС становлять елементи більш широкої стратегії. Її мета – переконати аудиторії в певній версії подій і унеможливлення створення спільної реальності, без якої демократична політика втрачає процедурну основу.

Європейська відповідь на інформаційні операції формується в умовах демократичного обмеження. Тому ЄС поєднує стратегічні комунікації, аналітичне виявлення дезінформації, підтримку незалежної перевірки фактів, регулювання цифрових платформ, управління системними ризиками та обмеження щодо каналів, безпосередньо пов'язаних із воєнною пропагандою. У цьому виявляється принципова асиметрія: авторитарна система може використовувати інформаційний простір як інструмент мобілізації й контролю,

тоді як демократичний порядок змушений захищати себе без руйнування свободи слова, плюралізму й правової процедури.

Інформаційне протистояння поглиблює конфронтацію, бо руйнує залишки спільного дискурсивного простору. Для ЄС російські інформаційні операції стали доказом спрямованості російської політики проти інфраструктури демократичного врядування: виборів, довіри до інститутів, авторитету експертного знання, солідарності щодо України та здатності держав-членів ухвалювати спільні рішення. Для РФ європейські інструменти протидії дезінформації, регуляторні вимоги до комунікативних платформ і обмеження окремих російських медіа стали матеріалом для наративу про зовнішню цензуру, ворожість Заходу та загрозу суверенітету. У результаті інформаційний вимір супроводжує конфронтацію й відтворює її у повсякденному політичному середовищі.

Третій механізм конфронтації має санкційно-інституційний характер. У розділі доведено, що санкції ЄС щодо РФ є правово-інституційною формою нового режиму політичних відносин. Вони виходять за межі реакції на окремі порушення міжнародного права чи сукупності економічних заборон. Через санкційні рішення нормативна оцінка агресивної політики РФ перетворюється на обов'язкові правові обмеження, які діють у межах юрисдикції ЄС, впливають на фінансові, технологічні, енергетичні, транспортні й логістичні можливості РФ та водночас перебудовують внутрішні правила економічної поведінки самого Союзу.

Санкційна політика ЄС поєднує кілька функцій. Сигнальна функція позначає межі неприйнятної поведінки й демонструє, що силовий перегляд кордонів, порушення суверенітету України та агресивна війна не можуть бути нормалізовані через звичайні канали дипломатії чи торгівлі. Обмежувальна функція звужує доступ РФ до фінансів, технологій, енергетичних доходів, транспортної інфраструктури, професійних послуг і критичних компонентів. Коаліційна функція регулярно перевіряє здатність ЄС зберігати політичну

єдність попри різні інтереси держав-членів. Довгострокова стратегічна функція полягає у поступовому перетворенні санкцій на режим ресурсного виснаження, технологічного стримування та підвищення вартості агресивної політики.

Особливість санкційної політики ЄС полягає в її правовій природі. Санкції оформлюються через процедури Спільної зовнішньої та безпекової політики, регламенти Ради, механізми виконання державами-членами, контроль Комісії та можливість судового перегляду. Це створює складну, але принципову для ЄС конструкцію, де зовнішньополітичне стримування має залишатися сумісним із верховенством права. Санкції проти РФ одночасно демонструють здатність ЄС перетворювати власні нормативні принципи на інструменти практичної дії та зберігати правові запобіжники, які відрізняють демократичне стримування від довільного політичного примусу.

У межах хронологічної рамки дослідження, до кінця 2025 року, санкційна політика ЄС щодо РФ набула ознак тривалого адаптивного режиму. Її розвиток від персональних і секторальних обмежень 2014 року до дев'ятнадцяти пакетів санкцій станом на кінець 2025 року свідчить про перехід від кризової реакції до системного стримування. Санкції охопили безпосередніх суб'єктів агресивної політики, фінансову інфраструктуру, енергетичну ренту, транспортні ланцюги, технологічні компоненти, професійні послуги, канали обходу, посередників у третіх країнах і механізми підтримки воєнної економіки РФ. Така еволюція переводить санкції від символічного осуду до складної інституційної системи обмеження спроможностей держави-агресора.

Водночас результативність санкцій не варто оцінювати за спрощеним критерієм негайної зміни поведінки РФ. У випадку глибокої стратегічної конфронтації санкції діють як примус, обмеження можливостей, сигнал, підтримка коаліції та довгострокове виснаження ресурсної бази агресивної політики. Їхня ефективність проявляється переважно в поступовому ускладненні доступу до критичних технологій, підвищенні вартості обходу, зниженні чистої енергетичної ренти, криміналізації порушень санкційного

режиму, зменшенні економічної вразливості ЄС і посиленні підтримки України. Межі санкційної політики зумовлені адаптацією воєнної економіки РФ, обходом через треті країни, нерівномірністю виконання в державах-членах, політичними циклами одностайності й глобальною взаємозалежністю, що не дозволяє розглядати санкції як самодостатній інструмент завершення конфлікту.

Узагальнення трьох підрозділів дозволяє стверджувати, що сучасна конфронтація між ЄС і РФ має багаторівневу структуру. На ціннісному рівні вона ґрунтується на несумісності демократично-правової та авторитарно-мобілізаційної моделей легітимності; на інформаційному рівні відтворюється через боротьбу за смисли, довіру, інтерпретацію подій і стійкість демократичної публічної сфери; на інституційно-правовому рівні оформлюється через санкції, цифрове регулювання, протидію обходу, фінансову іммобілізацію активів і довгострокове зниження залежності від РФ. Ці рівні взаємно підсилюють один одного, адже ціннісна несумісність легітимує обмежувальні заходи, інформаційне протистояння закріплює образ загрози, санкції матеріалізують нормативну оцінку, а енергетичне й технологічне роз'єднання зменшує можливість повернення до попередньої моделі співпраці.

Отже, перехід від співпраці до конфронтації між ЄС і РФ визначив зміну основи і механізму політичної взаємодії. Нормативно-ціннісна несумісність сформувала конфлікт легітимностей, інформаційно-дискурсивне протистояння зруйнувало спільний простір інтерпретації, санкційна політика інституціоналізувала стримування як правову й економічну практику. Конфронтація постає новою формою взаємодії, де домінують обмеження, захист стійкості, підтримка України та боротьба за зміст європейського порядку.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексне політологічне дослідження трансформації політичних відносин між Європейським Союзом та Російською Федерацією у 1991–2025 роках. Одержані результати підтверджують, що перехід від співпраці до конфронтації мав не епізодичний, а системний характер. Його зміст полягав у зміні домінантної логіки взаємодії: інституції, економічна взаємозалежність, безпекові уявлення, нормативні очікування й дискурсивні формули, які раніше підтримували партнерську взаємодію, поступово стали механізмами фіксації несумісності, санкційного стримування, політичного дистанціювання та захисту європейського порядку.

1. У дисертації розроблено понятійно-аналітичну схему дослідження режимів співпраці та конфронтації у політичних відносинах ЄС–РФ. Політичні відносини визначено як історично змінну багатовимірну систему інституційної, безпекової, економічної, нормативно-ціннісної та дискурсивної взаємодії. Така операціоналізація дала підстави трактувати співпрацю і конфронтацію як різні режими політичної організації однієї системи відносин, без редукації до наявності чи відсутності контактів, моральних оцінок або хронології.

Режим співпраці виявляється у конфігурації, де інституційні формати, економічні зв'язки, безпекові канали та мінімальна нормативна сумісність знижують невизначеність, підтримують передбачуваність і переводять суперечності у керовані форми політичного компромісу. Режим конфронтації формується за протилежної функціональної перебудови цих елементів: інституції фіксують розбіжності, економічна взаємозалежність переосмислюється як вразливість, безпековий діалог переходить у стримування, а дискурс іншої сторони пов'язується із загрозою. Запропоновано індикатори, за допомогою яких трансформація досліджується через зміну функцій п'яти ключових вимірів взаємодії інституційного, безпекового, економічного, нормативно-ціннісного, дискурсивного.

2. Обґрунтовано теоретико-методологічну базу дослідження, орієнтовану на виявлення провідних причин трансформації відносин ЄС–РФ. Поєднання положень неореалізму, ліберального інституціоналізму, конструктивізму та дискурсивного інституціоналізму дозволило уникнути одновимірного трактування конфронтації. Неореалістичні підходи пояснюють структурний тиск, пов'язаний із безпековою невизначеністю, конкуренцією за стратегічний простір і сприйняттям загроз. Ліберальний інституціоналізм розкриває, чому інституції певний час підтримували співпрацю, а згодом втратили стабілізаційну дієвість. Конструктивізм і дискурсивний інституціоналізм пояснюють незворотність переходу до конфронтації через втрату мінімально спільної мови легітимного порядку, права, суверенітету, допустимого примусу та політичної відповідальності.

Методологічно це надало підстави розмежувати три рівні аналізу: структурно-безпековий, інституційно-функціональний і нормативно-дискурсивний. Структурно-безпековий рівень пояснює умови тиску на модель співпраці; інституційно-функціональний визначає канали підтримки або втрати її дієвості; нормативно-дискурсивний позначає моменти, за якими суперечності виходять за межі партнерської мови й перестають сприйматися як предмет легітимного компромісу. Основний методологічний висновок полягає в тому, що безпекові та інституційні чинники виокремлюють умови й канали трансформації, тоді як нормативно-дискурсивний рівень фіксує її невідворотність.

3. Визначено причини нестійкості стратегічного партнерства між ЄС і РФ. Стратегічне партнерство було реальним політичним проєктом: воно мало договірну базу, регулярні формати діалогу, секторальні механізми співпраці, економічну взаємодоповнюваність, енергетичні зв'язки та мову взаємної модернізації. Його структурна обмеженість визначалася браком достатньо спільної основи легітимності, безпеки й політичного порядку.

Для ЄС стратегічне партнерство означало поступове включення РФ у простір правил, правових процедур, нормативної умовності та взаємного обмеження сили. Для РФ воно поступово асоціювалося зі статусним визнанням, автономією внутрішнього політичного режиму від зовнішньої нормативної оцінки та неприйнятністю обмеження її регіональних претензій. Ця асиметрія очікувань становила головну причину нестійкості партнерства. Інституції підтримували діалог, однак залишали нерозв'язаними розбіжності щодо суверенітету, статусу пострадянського простору, ролі України, меж російського впливу, європейської нормативної умовності та допустимості силового перегляду регіонального порядку. Провал стратегічного партнерства був зумовлений не браком контактів, а відсутністю достатньої спільної нормативно-безпекової основи цих контактів.

4. Переосмислено основні етапи трансформації політичних відносин ЄС–РФ у 1991–2025 роках і встановлено, що кожен із них позначав зміну домінантної функції взаємодії. У 1991–2000 роках сформувався режим обмеженого прагматичного партнерства, у якому інституції й економічні зв'язки знижували невизначеність після завершення «холодної війни», зберігаючи асиметрію очікувань щодо політичного змісту партнерства. У 2000–2013 роках відбулося секторальне поглиблення співпраці через «чотири спільні простори» та «Партнерство заради модернізації», проте саме інституційна деталізація виявила відсутність спільного бачення кінцевої політичної мети взаємодії.

Після 2014 року анексія Криму, війна на Донбасі та збиття літака МН17 стали моментом якісного зламу: попередня мова стратегічного партнерства втратила здатність пояснювати дії РФ у прийнятних для ЄС категоріях. У 2014–2021 роках партнерська взаємодія була заміщена санкційним стримуванням, селективним залученням і конфліктною взаємозалежністю. Повномасштабне вторгнення РФ проти України у 2022 році остаточно зруйнувало цю проміжну модель. У 2022–2025 роках сформувався режим відкритої воєнно-політичної

конфронтації, санкційної ескалації, енергетичного роз'єднання, оборонної мобілізації ЄС і довгострокової підтримки України. Запропонована періодизація відображає зміну функцій інституцій, взаємозалежностей, безпекових форматів і дискурсивних означень, а не просту послідовність подій.

Особливе значення в цій трансформації має Україна. Вона виступає політичним індикатором меж стратегічного партнерства, оскільки ставлення до її суверенітету, територіальної цілісності та права на самостійний зовнішньополітичний вибір виявило несумісність європейської й російської моделей регіонального порядку. До 2014 року українське питання демонструвало розбіжність між логікою суверенного вибору і логікою особливого регіонального статусу; після 2014 року стало центральним індикатором розриву між цими моделями; після 2022 року перетворилося на ключовий елемент нової конфігурації європейської безпеки.

5. Проаналізовано нормативно-ціннісний, інформаційно-дискурсивний і санкційно-інституційний механізми закріплення конфронтації між ЄС і РФ. Нормативно-ціннісний механізм полягає в несумісності двох моделей політичної легітимності. ЄС пов'язує легітимний порядок із верховенством права, правами людини, процедурною підзвітністю, суверенним вибором держав і підпорядкуванням сили праву. РФ упродовж 2000–2020-х років вибудовувала авторитарно-мобілізаційну модель, у якій суверенітет тлумачиться як захист режиму від зовнішнього нормативного впливу, право – як інструмент державної доцільності, а статус держави – як підстава для претензій на особливий регіональний простір. Несумісність цих моделей легітимності перетворила суперечки щодо України, енергетики, прав людини, інформаційної політики й санкцій на більш глибокий конфлікт політичних порядків.

Інформаційно-дискурсивний механізм полягає в перетворенні інформаційних операцій, дезінформації, мережевого підсилення наративів, штучного створення медійних ресурсів, використання цифрових платформ і

поєднання кібердій із комунікативними кампаніями на структурну складову конфронтації. Їхня політична функція полягає у підриві довіри до демократичних інститутів, експертного знання, виборчих процедур, солідарності з Україною та здатності суспільств виробляти спільне розуміння реальності. Відповідь ЄС формується через стратегічні комунікації, виявлення дезінформації, регулювання цифрових платформ, підтримку стійкості демократичного середовища та обмеження каналів, безпосередньо пов'язаних із воєнною пропагандою.

Санкційно-інституційний механізм полягає в тому, що санкції ЄС щодо РФ стали політико-правовою формою нового режиму взаємодії. Їхня ефективність виявляється передусім у здатності матеріалізувати нормативну оцінку агресії, підтримувати політичну єдність ЄС, обмежувати фінансові, технологічні, енергетичні й логістичні можливості РФ, підвищувати вартість агресивної політики та поступово перебудовувати середовище взаємодії. Санкції виступають формою інституціоналізації стримування, а їхні межі пов'язані з адаптацією російської воєнної економіки, подоланням санкційних обмежень за допомогою третіх країн, нерівномірністю застосування санкцій в державах-членах, політичними циклами одностайності та глобальною взаємозалежністю.

6. Узагальнено сутнісні параметри та особливості переходу відносин Євросоюзу та Росії від співпраці до конфронтації, визначено їхнє значення для європейського політичного порядку. Головний змістовний параметр такого переходу полягає у функціональному перевизначенні елементів, які раніше підтримували партнерство. Інституції з механізмів координації перетворилися на форми фіксації несумісності й санкційного стримування; економічна взаємозалежність – із ресурсу стабільності на джерело стратегічної вразливості; безпековий діалог – із багатостороннього майданчика взаємодії на простір стримування; нормативно-дискурсивна мова партнерства – на мову агресії, відповідальності, стійкості й захисту європейського порядку.

Специфічною особливістю розгортання досліджуваного трансформаційного процесу є перетворення держави, яка формально не належить до двостороннього формату відносин ЄС–РФ, виконувати функцію структурного індикатора його політичної логіки. Упродовж досліджуваного періоду таку роль виконувала Україна. Її суверенітет, територіальна цілісність і право на самостійний зовнішньополітичний вибір стали політичним вузлом, у якому найвиразніше проявилася несумісність європейської моделі порядку, заснованої на праві й добровільності інтеграційного вибору, та російської моделі регіонального впливу, що спиралася на статусні претензії, безпекову ієрархію й допустимість примусу.

Узагальнене значення отриманих результатів полягає в тому, що трансформація відносин ЄС–РФ демонструє ширшу закономірність сучасної європейської політики: інституційна взаємодія не гарантує стійкої співпраці за умов втрати спільного розуміння легітимного порядку, меж суверенітету й допустимості політичного примусу. Взаємозалежність, діалогові формати й договірні механізми можуть певний час стримувати ескалацію, однак вони не нейтралізують глибинну несумісність моделей безпеки, легітимності та регіонального порядку.

У середньостроковій перспективі режим конфронтації між ЄС і РФ має структурно стійкий характер, оскільки спирається на поєднання воєнно-безпекових, санкційно-інституційних, енергетичних, інформаційних і нормативно-дискурсивних чинників. Повернення до партнерської логіки можливе лише за умови зміни нормативно-дискурсивної основи взаємодії: визнання суверенітету України, відмови від силового перегляду кордонів, відновлення мінімально спільних критеріїв легітимного порядку та формування гарантій невикористання взаємозалежності як інструменту політичного примусу. Водночас конфронтація не скасовує контактів між ЄС і РФ. Вона змінює їхню функцію: у сучасній фазі контакти можуть зберігатися у кризово-

технічних, гуманітарних, ядерно-безпекових або багатосторонніх форматах, але вже не виконують партнерської, стратегічної чи нормотворчої ролі.

Таким чином, дисертаційне дослідження доводить, що трансформація політичних відносин ЄС–РФ є переходом від режиму співпраці до режиму системної конфронтації, а не від взаємодії до її відсутності. Її політичне значення полягає у поясненні конкретної траєкторії відносин між ЄС і РФ та у ширшому осмисленні меж стратегічного партнерства з авторитарними державами, умов ерозії інституційної співпраці й механізмів переходу від взаємозалежності до конфронтаційного стримування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Віднянський С., Мартинов А. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство : монографія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2023. 264 с. URL: <https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u362/0017516.pdf> (дата звернення: 11.05.2026).
2. Волянчук О. Загрози демократії в Європі: угорський прецедент. *Політичні дослідження*. 2022. № 2 (4). С. 140–159.
3. Волянчук О., Захаров Т. Конкурентоспроможність, кооперація, крихкість: центри та фронтири європейської політики на захисті цінностей. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін*. 2025. Випуск 38. С. 57–70.
4. Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности : 10 февраля 2007 г. Президент России. URL: <https://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (дата звернення: 11.05.2026)
5. Гай-Нижник П. «Однополярність» і «багатополярність» світу: наративи публічних маніпуляцій В.Путіна (2000–2008 рр.). *Політичні дослідження*. 2024. № 2 (8). С.116–136.
6. Гай-Нижник П. «Однополярність» і «багатополярність» світу: наративи публічних маніпуляцій В.Путіна (2012–2021 рр.). *Український політико-правовий дискурс*. 2026. № 22. С.116–136.
7. Гай-Нижник П. Сенсові ідеологеми В.Путіна: наративи ціннісних маніпуляцій та casus belli геополітики і геостратегії РФ : монографія. Київ: Саміт-книга, 2025. 440 с.
8. Гуменюк А., Пастовенський А. Пропаганда, конспіративні наративи та політична поляризація: вплив російських інформаційно-психологічних операцій на внутрішньополітичні процеси в державах ЄС. *Науковий часопис*

УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін. 2025. Випуск 38. С. 70–79.

9. Гуменюк Б. Політологія міжнародних відносин : стан і тенденції розвитку в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін.* 2020. Випуск 27. С. 12–19. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/29424> (дата звернення: 11.05.2026).

10. Гурак І., Цепенда І. Нові тенденції у внутрішній та зовнішній політиці путінської Росії на початку XXI ст. (Частина 2). *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей.* 2022. Випуск 45. С. 57–70.

11. Дем'яненко Б. Концептуалізація неологізму «рашизм» у вітчизняному науковому дискурсі. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* 2024. Випуск 95. С. 197–212.

12. Дем'яненко Б., Прядко Т. Внутрішньосистемні фактори кризи ліберальної демократії в сучасному світі. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти.* 2025. Випуск 15. С. 66–90.

13. Деревянко І. Асиметрична парадигма міжнародних відносин. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти.* 2024. Випуск 14. С. 7–18.

14. Директива 2009/73/ЄС про спільні правила для внутрішнього ринку природного газу : від 13 лип. 2009 р. Європейський парламент і Рада Європейського Союзу. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0073> (дата звернення: 11.05.2026).

15. Дмитренко С. Проросійські політичні сили в Європі: фактори електоральної підтримки. *Зовнішні справи.* 2024. Том 34, № 4 С. 104–115.

16. Дмитренко С., Дмитренко О. Жабінець Н. Європейський союз: переосмислення безпекової та зовнішньої політики. *Публічне управління і політика.* 2025. № 5. С. 1–12.

17. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации: утверждена Указом Президента Российской Федерации от 5 декабря 2016 г. № 646. Официальный интернет-портал правовой информации. URL: <https://publication.pravo.gov.ru/document/view/0001201612060002> (дата звернення: 20.12.2025).

18. «Дорожные карты» четырех общих пространств, утверждённые на саммите Россия-ЕС, Москва, 10 мая 2005 года / Сайт Министерства иностранных дел Российской Федерации. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/rso/1751893/ (дата звернення: 11.05.2026)

19. Європейська Комісія. ЄС – Росія: підготовка до підписання Тимчасової угоди та оцінка наслідків конфлікту в Чечні : прес-реліз IP/95/533 від 12 травня 1995 р. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_95_533 (дата звернення: 11.05.2026).

20. Єремєєва І. Теорія міжнародних відносин : підручник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 140 с.

21. Заявление Президента Российской Федерации Дмитрия Медведева : 26 августа 2008 г. Президент России. URL: <https://kremlin.ru/events/president/transcripts/1222> (дата звернення: 11.05.2026).

22. Итоги работы Банка России за 2025 год : кратко о главном. Банк России. URL: https://www.cbr.ru/collection/collection/file/59815/rb_2025.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

23. Конституция Российской Федерации : принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 г.; с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 1 июля 2020 г. Официальный интернет-портал правовой информации. URL: <https://publication.pravo.gov.ru/document/view/0001202007040001> (дата звернення: 11.05.2026).

24. Концепция внешней политики Российской Федерации : утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 28 июня 2000 г. Президент России. URL: <https://kremlin.ru/acts/news/785> (дата звернення: 11.05.2026).

25. Концепция внешней политики Российской Федерации : утверждена Указом Президента Российской Федерации от 31 марта 2023 г. № 229. Официальный интернет-портал правовой информации. URL: <https://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202303310007> (дата звернення: 11.05.2026).

26. Кудряченко А. Україна в європейському міжнародному просторі: монографія. Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2014. 608 с. URL: https://ivinas.gov.ua/images/Kudriachenko_Ukraine_v_evropeiskomu_mizhnarodnomu_prostoru.pdf (дата звернення: 04.05.2026).

27. Мартинов А. Спільна зовнішня і безпекова політика Європейського Союзу: основні етапи розвитку. *Європейські історичні студії*. 2015. № 1. С. 43–61. URL: https://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?2_S21P03=FILE=&2_S21STR=eis_2015_1_6. (дата звернення: 11.05.2026).

28. Новакова О. EDIP та інституціоналізація оборонно-промислового повороту ЄС: від кризових інструментів до політики довгої конфронтації з Росією (2025–2027). *Український політико-правовий дискурс*. 2026. № 2. DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20035591> URL: <https://zenodo.org/records/20035591> (дата звернення: 11.05.2026).

29. Новакова О., Остапенко М., Федорчук Б. Трансформація ідентичності українців у контексті інтеграції до європейського соціально-політичного простору. *Міждисциплінарні дослідження складних систем*. 2025. Випуск 27. С. 202–217.

30. Новакова О., Пашина Н. Політичні процеси та політичні відносини : Навчальний посібник. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. 398 с. URL:

https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1091/1/NP_polit_protsestry.pdf (дата звернення 11.05. 2026).

31. Обращение Президента Российской Федерации : 24 февраля 2022 г. URL: <https://kremlin.ru/events/president/news/67843> (дата звернення: 11.05.2026).

32. Обращение Президента Российской Федерации от 18 марта 2014 г. Президент России. URL: <https://kremlin.ru/events/president/news/20603> (дата звернення: 11.05.2026).

33. Основы государственной политики по сохранению и укреплению традиционных российских духовно-нравственных ценностей. Указ Президента РФ от 09 ноября 2022 г. № 809. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202211090019?index=2>

34. Пастовенський А. Політика санкцій Європейського Союзу щодо Російської Федерації: інструмент захисту міжнародного правопорядку. *Науковий журнал «Politicus»*. 2025. Випуск 1. С.216–226.

35. Пастовенський А. Роль економічних чинників у трансформації відносин між ЄС та Росією: від партнерства до конфронтації. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін*. 2025. Випуск 37. С. 174–183.

36. Пастовенський А.Геополітичні трансформації у відносинах ЄС та Росії: вплив внутрішніх і зовнішніх факторів. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін*. 2024. Випуск 36. С.86–94.

37. Політологія : підручник / М. Требін, Л. Герасіна, І. Поліщук, О. Сахань ; за ред. М. Требіна. 2 ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2018. 462 с.

38. Послание Президента Федеральному Собранию Российской Федерации : 16 мая 2003 г. Президент России. URL: <https://kremlin.ru/events/president/transcripts/21998> (дата звернення: 19.12.2025).

39. Послание Президента Федеральному Собранию Российской Федерации: 12 декабря 2012 г. Президент России. URL: <https://kremlin.ru/events/president/news/17118> (дата звернення: 19.12.2025).
40. Почепцов Г. (Дез)інформація. Київ : Паливода А. В., 2019. 248 с.
41. Путин В. Об историческом единстве русских и украинцев : статья от 12 июля 2021 г. Президент России. URL: <https://kremlin.ru/events/president/news/66181> (дата звернення: 11.05.2026).
42. Савчук В. Імперські тенденції в політиці Росії: роль Європейського Союзу та міжнародних партнерів. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2024. Випуск 48. С. 223-229. URL: https://apfs.nuoua.od.ua/archive/48_2024/36.pdf
43. Світова гібридна війна : український фронт : монографія / за заг. ред. В. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. 496 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-01/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf> (дата звернення: 04.05.2026).
44. Ситник С., Іщенко О. Концептуалізація політики формування європейської ідентичності: досвід для України. *Політологічний вісник*. 2023. Випуск 90. С. 241–262.
45. Теорія міжнародних відносин : підручник / [М. Требін, Л. Герасіна, О. Панфілов та ін.] ; за ред. М. Требіна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2022. 472 с.
46. Толстов С. Політика ЄС щодо Росії: загальні проблеми та тенденції. *Історико-політичні студії*. 2015. № 2. С. 97-111.
47. Указ Президента Российской Федерации от 12 апреля 2021 г. № 213 «Об утверждении Основ государственной политики Российской Федерации в области международной информационной безопасности». Официальный интернет-портал правовой информации. URL: <https://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202104120050> (дата звернення: 11.05.2026).

48. Указ Президента Российской Федерации от 17 декабря 1997 г. № 1300 «Об утверждении Концепции национальной безопасности Российской Федерации». URL: <https://www.kremlin.ru/acts/bank/11782> (дата звернения: 11.05.2026).

49. Указ Президента Российской Федерации от 2 июля 2021 г. № 400 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации». Официальный интернет-портал правовой информации. URL: <https://publication.pravo.gov.ru/document/view/0001202107030001> (дата звернения: 11.05.2026).

50. Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 г. № 683 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации». Официальный интернет-портал правовой информации. URL: <https://publication.pravo.gov.ru/document/view/0001201512310038> (дата звернения: 19.12.2025).

51. Указ Президента Российской Федерации от 9 ноября 2022 г. № 809 «Об утверждении Основ государственной политики по сохранению и укреплению традиционных российских духовно-нравственных ценностей». Официальный интернет-портал правовой информации. URL: <https://publication.pravo.gov.ru/document/View/0001202211090019> (дата звернения: 11.05.2026).

52. Україна в Європі: контекст міжнародних відносин : монографія / за ред. А.І. Кудряченка. Київ : Фенікс, 2011. 632 с. URL: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/monografiya/ukraina-v-yevropi-kontekst-mizhnarodnykh-vidnosyn-za-red-a-i-kudriachenka-k-feniks-2011-632-s.html> (дата звернення: 11.05.2026).

53. Федеральный закон от 20 июля 2012 г. № 121-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части регулирования деятельности некоммерческих организаций, выполняющих функции иностранного агента». Официальный интернет-портал правовой

информации.

URL:

<https://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201207230003>

(дата

звернення: 11.05.2026).

54. Федеральный закон от 25 ноября 1996 г. № 135-ФЗ «О ратификации Соглашения о партнерстве и сотрудничестве, учреждающего партнерство между Российской Федерацией, с одной стороны, и Европейскими сообществами и их государствами-членами, с другой стороны». URL: <https://www.kremlin.ru/acts/bank/10283> (дата звернення: 11.05.2026).

55. Цокур Є. Джерела легітимності політичної влади в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства: дис. ... д. політ. н. за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2012. 350 с.

56. Шульга М. Критерії європейської ідентичності. *Політичний менеджмент*. 2010. № 2. С. 139–147. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/shulha_kryterii.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

57. A Secure Europe in a Better World : European Security Strategy. Council of the European Union. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/reports/76255.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

58. A Strategic Approach to Resilience in the EU's external action / Joint Communication to the European Parliament and the Council (JOIN(2017) 21 final) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52017JC0021>. (дата звернення: 11.05.2026).

59. A Strategic Compass for Security and Defence. 2022. Council of the European Union. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-security-and-defence-1_en (дата звернення: 11.05.2026).

60. Action Plan against Disinformation / Joint Communication to the European Parliament and the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (JOIN (2018)36 final).

URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018JC0036>
(дата звернення: 19.12.2025).

61. Adcock R., Collier D. Measurement Validity : A Shared Standard for Qualitative and Quantitative Research. *American Political Science Review*. 2001. Vol. 5, No. 3. P. 529–546. URL: <https://ssrn.com/abstract=1677697> (дата звернення: 04.05.2026).

62. Ash T. The Fortress Russia: the economy has adapted well to pressure but stagflation presents an opportunity for the West. Chatham House. September 2025. URL: <https://www.chathamhouse.org/2025/09/fortress-russia-economy-has-adapted-well-pressure-stagflation-presents-opportunity-west> (дата звернення: 20.12.2025).

63. Agreement between the European Economic Community and the European Atomic Energy Community and the Union of Soviet Socialist Republics on trade and commercial and economic cooperation : signed 18 December 1989. *Official Journal of the European Communities*. 1990. L 68. P. 3–17. URL: https://urlausnir.is/skrar/Stj%C3%B3rnart%C3%AD%C3%B0indi%20ESB/1990/Stj%C3%B3rnart%C3%AD%C3%B0indi_ESB_1990_L068_EN.pdf (дата звернення: 19.12.2025).

64. Agreement Establishing the European Bank for Reconstruction and Development : signed 29 May 1990 / Basic documents of the European Bank for Reconstruction and Development. London : EBRD, 2013. URL: https://www.ebrd.com/content/dam/ebrd_dxp/assets/pdfs/institutionaldocuments/basic-documents-english.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

65. Agreement on Partnership and Cooperation establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of one part, and the Russian Federation, of the other part. *Official Journal of the European Communities*. 1997. L 327. P. 3–69. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:21997A1128\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:21997A1128(01)) (дата звернення: 04.05.2026).

66. Allison R. Russia and the Post-2014 International Legal Order : Revisionism and Realpolitik. *International Affairs*. 2017. Vol. 93, No. 3. P. 519–543. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/ia/INTA93_3_01_Allison.pdf (дата звернення: 04.05.2026).
67. Almond G. A., Verba S. The Civic Culture : Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton : Princeton University Press, 1963. XI, 562 p.
68. Averre D. Competing Rationalities : Russia, the EU and the «Shared Neighbourhood». *Europe-Asia Studies*. 2009. Vol. 61, No. 10. P. 1689–1713. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09668130903278918> (дата звернення: 04.05.2026).
69. Axelrod R. The Evolution of Cooperation. New York : Basic Books, 1984. 241 p.
70. Balmaceda M. M. Russian Energy Chains : The Remaking of Technopolitics from Siberia to Ukraine to the European Union. New York : Columbia University Press, 2021. 424 p.
71. Baranovsky V. Russia : A Part of Europe or Apart from Europe? *International Affairs*. 2000. Vol. 76, No. 3. P. 443–458. URL: <https://academic.oup.com/ia/article-abstract/76/3/443/2436656> (дата звернення: 04.05.2026).
72. Beach D., Pedersen R. B. Process-Tracing Methods : Foundations and Guidelines. 2nd ed. Ann Arbor : University of Michigan Press, 2019. 328 p.
73. Bond I. The EU and Russia : Uncommon Spaces. London : Centre for European Reform, 2014. URL: https://www.cer.eu/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2014/pbrief_eu_russia_april14-8719.pdf (дата звернення: 11.05.2026).
74. Borrell J. My visit to Moscow and the future of EU – Russia relations: blog post, 7 February 2021. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/my-visit-moscow-and-future-eu-russia-relations_en (дата звернення: 11.05.2026).

75. Buzan B., Wæver O. *Regions and Powers : The Structure of International Security*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 564 p.
76. Buzan B., Wæver O., de Wilde J. *Security : A New Framework for Analysis*. Boulder, CO : Lynne Rienner Publishers, 1998. 239 p.
77. Casier T. From Logic of Competition to Conflict : Understanding the Dynamics of EU– Russia Relations. *Journal of Contemporary European Studies*. 2016. Vol. 24, No. 3. P. 376–394. DOI: 10.1080/14782804.2016.1198685. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13569775.2016.1201311> (дата звернення: 11.05.2026).
78. Casier T. The EU-Russia Strategic Partnership : Challenging the Normative Argument. *Europe-Asia Studies*. 2013. Vol. 65, No. 7. P. 1377–1395. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09668136.2013.824137> (дата звернення: 04.05.2026).
79. Centre for Research on Energy and Clean Air. October 2025 monthly analysis of Russian fossil fuel exports and sanctions / P. Katinas, V. Raghunandan URL: <https://energyandcleanair.org/october-2025-monthly-analysis-of-russian-fossil-fuel-exports-and-sanctions/> (дата звернення: 20.12.2025). URL: (дата звернення: 20.12.2025).
80. Chadwick C. M. S. Germany's dependence debate : a systematic analysis of the impact of Russian natural gas import dependence : doctoral dissertation. Kansas State University, 2021. URL: <https://krex.k-state.edu/server/api/core/bitstreams/880f17bf-984e-4c0a-919a-a2af01de6eae/content> (дата звернення: 11.05.2026).
81. Charap S., Colton T. J. *Everyone Loses : The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*. London : Routledge, 2017. 212 p.
82. Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

83. Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security. OSCE. URL: <https://www.osce.org/fsc/41355> (дата звернення: 11.05.2026).

84. Collier D. Understanding Process Tracing. *Political Science & Politics*. 2011. Vol. 44, No. 4. P. 823–830. URL: <https://polisci.berkeley.edu/sites/default/files/people/u3827/Understanding%20Processes%20Tracing.pdf> (дата звернення: 04.05.2026).

85. Common Strategy of the European Union of 4 June 1999 on Russia (1999/414/CFSP). Council of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/strategy_common/1999/414/oj/eng (дата звернення: 11.05.2026).

86. Common visa restrictions for Russian officials involved in the Sergei Magnitsky case European Parliament recommendation of 23 October 2012 to the Council on establishing common visa restrictions for Russian officials involved in the Sergei Magnitsky case (2012/2142(INI)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52012IP0369> (дата звернення: 11.05.2026).

87. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions REPowerEU Plan (COM(2022) 230 final). European Commission. 18 May 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022DC0230> (дата звернення: 11.05.2026).

88. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Second Strategic Energy Review : an EU energy security and solidarity action plan {SEC(2008) 2870} {SEC(2008) 2871} {SEC(2008) 2872}(COM(2008) 781 final). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52008DC0781> (дата звернення: 11.05.2026).

89. Computational Propaganda : Political Parties, Politicians, and Political Manipulation on Social Media / ed. by S. C. Woolley, P. N. Howard. Oxford : Oxford University Press, 2018. 272 p.

90. Compromise of French entities using the APT28 intrusion set : report, 29 April 2025. Agence nationale de la sécurité des systèmes d'information (ANSSI). URL: <https://www.cert.ssi.gouv.fr/uploads/CERTFR-2025-CTI-007.pdf> (дата звернення: 11.05.2026)

91. Consolidated version of the Treaty on European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012M/TXT> (дата звернення: 11.05.2026).

92. Council adopts full suspension of visa facilitation with Russia. Council of the European Union. 9 September 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/09/09/council-adopts-full-suspension-of-visa-facilitation-with-russia> (дата звернення: 20.12.2025).

93. Council conclusions/ Council of the European Union (20-21 March 2014). URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7-2014-REV-1/en/pdf/> (дата звернення: 11.05.2026).

94. Council Decision (CFSP) 2022/1968 of 17 October 2022 on a European Union Military Assistance Mission in support of Ukraine (EUMAM Ukraine). Council of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2022/1968/oj/eng> (дата звернення: 11.05.2026).

95. Council of the European Union. 19th package of sanctions against Russia : EU targets Russian energy, third-country banks and crypto providers : press release, 23 October 2025. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/10/23/19th-package-of-sanctions-against-russia-eu-targets-russian-energy-third-country-banks-and-crypto-providers/> (дата звернення: 11.05.2026).

96. Council Regulation (EEC, Euratom) No 2157/91 of 15 July 1991 concerning the provision of technical assistance to economic reform and recovery in the Union of Soviet Socialist Republics and Mongolia. *Official Journal of the European Communities*. 1991. L 201. P. 2–3. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31991R2157> (дата звернення: 11.05.2026).

97. Council Regulation (EU) 2022/350 of 1 March 2022 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. Council of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A32022R0350> (дата звернення: 20.12.2025).

98. Council Regulation (EU) 2025/2600 of 12 December 2025 on emergency measures addressing the serious economic difficulties caused by Russia's actions in the context of the war of aggression against Ukraine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32025R2600> (дата звернення: 09.05.2026).

99. Council Regulation (EU) No 269/2014 of 17 March 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/269/oj> (дата звернення: 11.05.2026).

100. Council Regulation (EU) No 833/2014 of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/833/oj> (дата звернення: 11.05.2026).

101. Court of Justice of the European Union. Judgment of 3 September 2008, Joined Cases C-402/05 P and C-415/05 P Yassin Abdullah Kadi and Al Barakaat International Foundation v Council of the European Union and Commission of the European Communities. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62005CJ0402> (дата звернення: 20.12.2025).

102. Delcour L. The EU and Russia in Their «Contested Neighbourhood» : Multiple External Influences, Policy Transfer and Domestic Change. London ; New York : Routledge, 2017. 194 p.

103. Diez T. Constructing the Self and Changing Others : Reconsidering «Normative Power Europe». *Millennium : Journal of International Studies*. 2005. Vol. 33, No. 3. P. 613–636. DOI: 10.1177/03058298050330031701. URL:

<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/03058298050330031701> (дата звернення: 04.05.2026).

104. Directive (EU) 2024/1226 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on the definition of criminal offences and penalties for the violation of Union restrictive measures and amending Directive (EU) 2018/1673. URL: <https://data.europa.eu/eli/dir/2024/1226/oj/eng> (дата звернення: 20.12.2025).

105. Disinfo.eu. Doppelgänger operation. URL: <https://www.disinfo.eu/doppelganger-operation/> (дата звернення: 20.12.2025).

106. Dragneva R., Wolczuk K. Ukraine between the EU and Russia : The Integration Challenge. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2015. 148 p.

107. Dragneva-Lewers R., Wolczuk K. The Eurasian Economic Union : Deals, Rules and the Exercise of Power. London : Chatham House, 2017. 48 p. URL: <https://www.chathamhouse.org/2017/05/eurasian-economic-union> (дата звернення: 04.05.2026).

108. Drezner D. W. The Sanctions Paradox : Economic Statecraft and International Relations. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 364 p.

109. Emerson M. EU-Russia : Four Common Spaces and the Proliferation of the Fuzzy. CEPS Policy Brief. 2005. No. 71. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/25727/71_Four%20Common%20Spaces.pdf (дата звернення: 04.05.2026).

110. Emerson M., Tocci N., Vahl M., Whyte N. The Elephant and the Bear: The European Union, Russia and Their Near Abroads. Brussels : Centre for European Policy Studies, 2001. 63 p. URL: <https://www.ceps.eu/ceps-publications/elephant-and-bear-european-union-russia-and-their-near-abroads/> (дата звернення: 04.05.2026).

111. EU adopts 19th package of sanctions against Russia: 23 October 2025. European Commission. URL: https://finance.ec.europa.eu/news/eu-adopts-19th-package-sanctions-against-russia-2025-10-23_en (дата звернення: 20.12.2025).

112. EU adopts new sanctions against Russia : 23 October 2025. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/news-and-media/news/eu-adopts-new-sanctions-against-russia-2025-10-23_en (дата звернення: 20.12.2025).

113. EU and Russia: A roadmap for the Common Economic Space (CES) 17 May 2005. URL: https://web.archive.org/web/20080205125817/http://ec.europa.eu/enterprise/space/news/article_2266_en.html (дата звернення: 11.05.2026).

114. EU financial assistance to Ukraine : immobilised Russian assets. Council of the European Union. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/ukraine-solidarity-financial-support/> (дата звернення: 09.05.2026).

115. EU freezes political relations with Russia after invasion of Ukraine 2022. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/news/eu-freezes-relations-russia-2022-02-27_en (дата звернення: 11.05.2026).

116. EU restrictive measures in response to the invasion of Ukraine (February – March 2022). Council of the European Union. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-against-russia/> (дата звернення: 11.05.2026).

117. EU– Russia relations : factsheet. European External Action Service (EEAS). URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-russia-relations-factsheet_en (дата звернення: 11.05.2026).

118. EU – Russia relations : five guiding principles (2016). European External Action Service (EEAS). URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/r23_euru_factsheet_202106_v4.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

119. EU sanctions against Russia explained. Council of the European Union. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-against-russia-explained/> (дата звернення: 20.12.2025).

120. EU sanctions and Russia's frozen assets : legal and policy options : study. European Parliament. URL:

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2025/754487/EXPO_STU\(2025\)754487_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2025/754487/EXPO_STU(2025)754487_EN.pdf) (дата звернення: 20.12.2025).

121. EU trade with Russia – latest developments. Statistics Explained. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/SEPDF/cache/104832.pdf> (дата звернення: 11.05.2026).

122. EU restrictive measures in view of Russia's war of aggression against Ukraine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/eu-restrictive-measures-in-view-of-russia-s-invasion-of-ukraine.html> (дата звернення: 11.05.2026).

123. EUR-Lex. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng>. (дата звернення: 20.12.2025).

124. European Bank for Reconstruction and Development. Annual Report 1997. London : EBRD, 1998. URL: https://www.ebrd.com/content/dam/ebrd_dxp/assets/pdfs/communications_department/annual-review/annual-review-1997/annual-report-1997-english.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

125. European Commission. 2022 Strengthened Code of Practice on Disinformation. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2022-strengthened-code-practice-disinformation> (дата звернення: 20.12.2025).

126. European Commission. Press release IP/22/7468. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_7468. (дата звернення: 20.12.2025).

127. European Council conclusions on Russia : 22 March 2021. European Council. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/03/22/european-council-conclusions-on-russia/> (дата звернення: 11.05.2026).

128. European Council conclusions on Ukraine : 24 February 2022. European Council. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/02/24/european-council-conclusions-on-ukraine/> (дата звернення: 11.05.2026).

129. European Council in Copenhagen (21– 22 June 1993) : Conclusions of the Presidency. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf> (дата звернення: 11.05.2026).

130. European Council on Foreign Relations. The new European hard power : How the EU is learning to use power in the age of war. 2023. URL: <https://ecfr.eu/publication/the-new-european-hard-power/>. (дата звернення: 11.05.2026).

131. European Digital Media Observatory. European Commission. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/european-digital-media-observatory>. (дата звернення: 20.12.2025).

132. European External Action Service 3rd EEAS Report on Foreign Information Manipulation and Interference (FIMI) Threats. URL: <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2025/EEAS-3nd-ThreatReport-March-2025-05-Digital-HD.pdf> (дата звернення: 20.12.2025).

133. European Parliament recommendation to the Council on EU – Russia relations (2003/2230(INI)) : adopted 26 February 2004. European Parliament. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-5-2004-0121_EN.html (дата звернення: 11.05.2026).

134. European Parliamentary Research Service. EU – Russia relations after the Ukraine crisis. 2015. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_IDA\(2015\)56_4367](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_IDA(2015)56_4367) (дата звернення: 11.05.2026).

135. European Union – Russia Summit. Road Maps for the Four Common Spaces. Moscow, 10 May 2005. URL:

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/pres_05_130 (дата звернення: 04.05.2026).

136. Eurostat. International trade in goods. Database. COMEXT: The database on international trade in goods. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/international-trade-in-goods/database> (дата звернення: 11.05.2026).

137. EUvsDisinfo. European External Action Service (EEAS). URL: <https://euvsdisinfo.eu> (дата звернення: 11.05.2026).

138. Factsheet: Rapid Alert System. European External Action Service (EEAS). URL: <https://www.eeas.europa.eu/node/59644> (дата звернення: 20.12.2025).

139. Fairclough N. Critical Discourse Analysis : The Critical Study of Language. London ; New York : Longman, 1995. 265 p.

140. Farrell H., Newman A. L. Weaponized Interdependence: How Global Economic Networks Shape State Coercion. *International Security*. 2019. Vol. 44, No. 1. P. 42–79. DOI: 10.1162/ISEC_a_00351. URL: <https://direct.mit.edu/isec/article/44/1/42/12237/Weaponized-Interdependence-How-Global-Economic> (дата звернення: 11.05.2026).

141. Fearon J. D. Rationalist Explanations for War. *International Organization*. 1995. Vol. 49, No. 3. P. 379–414. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/international-organization/article/rationalist-explanations-for-war/E3B716A4034C11ECF8CE8732BC2F80DD> (дата звернення: 11.05.2026).

142. Financial Times. Putin's retaliation threat over frozen assets rattles EU capitals: December 2025. URL: <https://www.ft.com/content/616d7c24-fbb6-4830-aa6c-77d362b5fddb> (дата звернення: 11.05.2026).

143. Finnemore M., Sikkink K. International Norm Dynamics and Political Change. *International Organization*. 1998. Vol. 52, No. 4. P. 887–917. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/internationalorganization/article/international>

al-norm-dynamics-and-politicalchange/4CC7A2A4F7A445C8B9EAB7B7B6E42A21
(дата звернення: 04.05.2026)

144. Forsberg T., Haukkala H. The European Union and Russia. London : Palgrave Macmillan, 2016. 262 p.

145. Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation signed in Paris, France. 27 May 1997. NATO. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25468.htm (дата звернення: 11.05.2026).

146. Freedon M. Ideologies and Political Theory : A Conceptual Approach. Oxford : Clarendon Press, 1996. 592 p.

147. George A. L., Bennett A. Case Studies and Theory Development in the Social Sciences. Cambridge, MA : MIT Press, 2005. 331 p.

148. Giumelli F. Coercing, Constraining and Signalling : Explaining UN and EU Sanctions after the Cold War. Colchester : ECPR Press, 2011. 226 p.

149. Goertz G. Social Science Concepts : A User's Guide. Princeton : Princeton University Press, 2006. 296 p.

150. Grieco J. M. Anarchy and the Limits of Cooperation : A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism. *International Organization*. 1988. Vol. 42, No. 3. P. 485–507. DOI: 10.1017/S0020818300027715. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/international-organization/article/abs/anarchy-and-the-limits-of-cooperation-a-realist-critique-of-the-newest-liberal-institutionalism/B15341ABF136D039DBC1D99A4179A64E> (дата звернення: 11.05.2026).

151. Hajer M. A. The Politics of Environmental Discourse : Ecological Modernization and the Policy Process. Oxford : Clarendon Press, 1995. 332 p.

152. Hansen L. Security as Practice : Discourse Analysis and the Bosnian War. London ; New York : Routledge, 2006. 258 p.

153. Haukkala H. EU Policy towards Russia : Five Guiding Principles' and Beyond. *Journal of European Integration*. 2016. Vol. 38, No. 2. P. 113–129.

154. Haukkala H. The EU-Russia Strategic Partnership : The Limits of Post-Sovereignty in International Relations. London ; New York : Routledge, 2010. 272 p.

155. Helsinki European Council, 10 and 11 December 1999: Presidency Conclusions. Council of the European Union. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/acfa4c.htm (дата звернення: 11.05.2026).

156. Hoffman F. G. Conflict in the 21st Century : The Rise of Hybrid Wars Arlington, VA : Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 p. URL: https://www.potomac institute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

157. Hooghe L., Marks G. Multi-Level Governance and European Integration. Lanham, MD : Rowman & Littlefield, 2001. 251 p.

158. House of Lords. European Union Committee. The European Union and Russia: 14th Report of Session 2007–2008. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld200708/ldselect/ldeucom/98/98.pdf> (дата звернення: 11.05.2026).

159. Hufbauer G. C., Schott J. J., Elliott K. A., Oegg B. Economic Sanctions Reconsidered. 3rd ed. Washington, DC : Peterson Institute for International Economics, 2007. 248 p.

160. Impact of sanctions on the Russian economy : infographic. Council of the European Union. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/impact-sanctions-russian-economy/> (дата звернення: 20.12.2025).

161. Import and Export Bans. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine/import-and-export-bans_en (дата звернення: 20.12.2025)/

162. Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia. *Report*. Vol. I. September 2009. URL:

https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/hudoc_38263_08_Annexes_eng (дата звернення: 11.05.2026).

163. International Energy Agency. Russia Energy Survey 2002. Paris : IEA, 2002. URL: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/f2b4e71a-3a9f-4aa0-8f1e-5ce67bfa14d4/RussiaEnergySurvey2002.pdf> (дата звернення: 11.05.2026).

164. International Monetary Fund. Russian Federation: Recent Economic Developments : IMF Staff Country Report No. 97/63. Washington, DC : International Monetary Fund, 1997. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/1997/cr9763.pdf> (дата звернення: 11.05.2026).

165. Jervis R. Cooperation Under the Security Dilemma. *World Politics*. 1978. Vol. 30, No. 2. P. 167–214. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/world-politics/article/cooperation-under-the-security-dilemma/C8907431CCEFEFE762BFCA32F091C526> (дата звернення: 11.05.2026).

166. Joint Framework on countering hybrid threats a European Union response / Joint Communication to the European Parliament and the Council (JOIN(2016) 18 final). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016JC0018> (дата звернення: 11.05.2026).

167. Joint Statement on the Partnership for Modernisation. EU-Russia Summit, Rostov-on-Don, 31 May – 1 June 2010. Council of the European Union. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/pres_10_154 (дата звернення: 04.05.2026).

168. Keohane R. O. After Hegemony : Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1984. 290 p.

169. Keohane R. O., Nye J. S. Power and Interdependence. 4th ed. Boston : Longman, 2012. 336 p.

170. Kimmage D. Putin's «Sovereign Democracy». Carnegie Endowment for International Peace. 2006. URL:

<https://carnegieendowment.org/posts/2006/07/putins-sovereigndemocracy?lang=en>
(дата звернення: 11.05.2026).

171. King G., Keohane R. O., Verba S. *Designing Social Inquiry : Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton : Princeton University Press, 1994. 300 p.

172. Korosteleva E. *The European Union and Its Eastern Neighbours : Towards a More Ambitious Partnership?* London ; New York : Routledge, 2012. 198 p.

173. Krasner S. D. *Structural Causes and Regime Consequences : Regimes as Intervening Variables*. International Organization. 1982. Vol. 36, No. 2. P. 185–205.
DOI: 10.1017/S0020818300018920. URL:
<https://www.cambridge.org/core/journals/international-organization/article/structural-causes-and-regime-consequences-regimes-as-interveningvariables/19A9938FE30759F777EA8EDC38BF1227> (дата звернення: 11.05.2026).

174. Kuzio T. *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War : Autocracy-Orthodoxy-Nationality*. London ; New York : Routledge, 2022. 258 p.

175. Laruelle M. *Russian Nationalism : Imaginaries, Doctrines, and Political Battlefields*. London ; New York : Routledge, 2019. 234 p.

176. Le Monde. *Avoirs russes: l'Europe face à ses responsabilités* : 18 décembre 2025. URL: https://www.lemonde.fr/idees/article/2025/12/18/avoirs-russes-l-europe-face-a-ses-responsabilites_6658506_3232.html (дата звернення: 11.05.2026).

177. Le Monde. *L'UE va prêter 90 milliards d'euros à l'Ukraine, faute d'accord sur les avoirs russes gelés, et temporise sur le Mercosur* : 19 décembre 2025. URL: https://www.lemonde.fr/international/article/2025/12/19/l-union-europeenne-va-preter-90-milliards-d-euros-a-l-ukraine-faute-d-accord-sur-les-avoirs-russes-geles-et-temporise-sur-le-mercotur_6658626_3210.html (дата звернення: 11.05.2026).

178. Le Monde. Russian interference: European media caught in a bind. URL: https://www.lemonde.fr/en/pixels/article/2024/06/09/russian-interference-european-media-caught-in-a-bind_6674270_13.html (дата звернення: 20.12.2025)

179. Leonard M., Popescu N. A Power Audit of EU-Russia Relations London : European Council on Foreign Relations, 2007. 72 p. URL: https://ecfr.eu/publication/a_power_audit_of_eu_russia_relations/ (дата звернення: 04.05.2026).

180. Lijphart A. Comparative Politics and the Comparative Method. *American Political Science Review*. 1971. Vol. 65, No. 3. P. 682–693. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/comparative-politics-and-the-comparative-method/A326138E114805EF7E1B72F60EBD4295> (дата звернення: 04.05.2026).

181. Lo B. Russia and the New World Disorder. London : Chatham House; Washington, DC : Brookings Institution Press, 2015. 341 p.

182. Lynch D. Russia Faces Europe : Chaillot Paper No. 60. Paris : European Union Institute for Security Studies, 2003. 111 p. URL: <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp060e.pdf> (дата звернення: 11.05.2026).

183. Making sanctions effective. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/making-sanctions-effective_en (дата звернення: 20.12.2025).

184. Malia M. Russia under Western Eyes : From the Bronze Horseman to the Lenin Mausoleum. Cambridge, MA ; London : Belknap Press of Harvard University Press, 1999. 514 p.

185. Mankoff J. Russian Foreign Policy : The Return of Great Power Politics. 2nd ed. Lanham : Rowman & Littlefield, 2011. 358 p.

186. Manners I. Normative Power Europe : A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*. 2002. Vol. 40, No. 2. P. 235–258. DOI:

10.1111/1468-5965.00353. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-5965.00353> (дата звернення: 04.05.2026).

187. Microsoft Threat Analysis Center. Russian influence efforts converge on 2024 Paris Olympic Games. URL: https://cdn-dynmedia-1.microsoft.com/is/content/microsoftcorp/microsoft/final/en-us/microsoft-brand/documents/MTAC_Report_Russian_Influence_and_Paris_2024.pdf (дата звернення: 20.12.2025).

188. Milliken J. The Study of Discourse in International Relations : A Critique of Research and Methods. *European Journal of International Relations*. 1999. Vol. 5, No. 2. P. 225–254. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1354066199005002003> (дата звернення: 04.05.2026).

189. Moravcsik A. Preferences and Power in the European Community : A Liberal Intergovernmentalist Approach. *Journal of Common Market Studies*. 1993. Vol. 31, No. 4. P. 473–524. DOI: 10.1111/j.1468-5965.1993.tb00477.x. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-5965.1993.tb00477.x> (дата звернення: 11.05.2026).

190. Moshes A. EU – Russia Relations: Unfortunate Continuity. Schuman Papers n°129. 23 February 2009 URL: <https://server.www.robert-schuman.eu/storage/en/doc/questions-d-europe/qe-129-en.pdf> (дата звернення: 11.05.2026).

191. NATO StratCom COE. Revised Sino-Russian Information Operations. URL: <https://stratcomcoe.org/publications/download/Revised-Sino-Russian-Information-Operations-DIGITAL.pdf> (дата звернення: 20.12.2025).

192. NATO StratCom COE. Robotrolling report tracks inauthentic russophone social media activity. URL: <https://stratcomcoe.org/news/robotrolling-report-tracks-inauthentic-russophone-social-media-activity/143> (дата звернення: 20.12.2025).

193. Neumann I.B. Uses of the Other : «The East» in European Identity Formation. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999. 281 p.

194. Opinion on Federal Law n. 121-fz on non-commercial organisations («law on foreign agents»), on Federal Laws n. 18-fz and n. 147-fz and on Federal Law n. 190-fz on making amendments to the criminal code («law on treason») of the Russian Federation (CDL-AD(2014)025) / European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). URL: [https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD\(2014\)025-e](https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD(2014)025-e) (дата звернення: 11.05.2026).

195. Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union (COM(2022) 407 final). European Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022DC0407> (дата звернення: 11.05.2026).

196. Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE). URL: <https://www.osce.org/fields-of-work> (дата звернення: 11.05.2026).

197. Organization for Security and Co-operation in Europe. Conflict Prevention Centre : factsheet. OSCE. URL: <https://www.osce.org/cpc/13717> (дата звернення: 11.05.2026).

198. OSCE Assistance Group to Chechnya (closed). OSCE. URL: <https://www.osce.org/ag-chechnya-closed> (дата звернення: 11.05.2026).

199. Overview of sanctions and related resources. European Commission. URL: https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/overview-sanctions-and-related-resources_en. (дата звернення: 20.12.2025).

200. Oxford Internet Institute (DemTech), University of Oxford. The IRA, Social Media and Political Polarization in the United States, 2012–2018. URL: <https://demtech.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/12/2018/12/The-IRA-Social-Media-and-Political-Polarization.pdf> (дата звернення: 20.12.2025).

201. Package of Measures for the Implementation of the Minsk Agreements. Package of Measures for the Implementation of the Minsk Agreements agreed by the

Trilateral Contact Group at the Summit in Minsk on 12 February 2015. (Russian version only). URL: <https://www.osce.org/cio/140156?download=true> (дата звернення: 11.05.2026).

202. Peace support operations in Bosnia and Herzegovina (1995-2004). 21 March 2024. NATO. URL: <https://www.nato.int/en/what-we-do/operations-and-missions/peace-support-operations-in-bosnia-and-herzegovina-1995-2004> (дата звернення: 11.05.2026).

203. Perepelytsia H. The Concept of Peace and Victory in Ukraine's Domestic and Foreign Policy Practice. *Przegląd Strategiczny*. 2023. No. 16. P. 77–94. URL: <https://przeglad.org/wp-content/uploads/2023/06/XLIV-01-Perepelytsia.pdf> (дата звернення: 04.05.2026).

204. Portela C. European Union Sanctions and Foreign Policy : When and Why Do They Work? London ; New York : Routledge, 2010. 206 p.

205. Process Tracing : From Metaphor to Analytic Tool / ed. By A. Bennett, J.T. Checkel. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. 342 p.

206. Prozorov S. Understanding Conflict between Russia and the EU : The Limits of Integration. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2006. 224 p.

207. Questions and Answers about the East StratCom Task Force. European External Action Service (EEAS). URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/questions-and-answers-about-east-stratcom-task-force_en (дата звернення: 20.12.2025).

208. RAND Corporation. The Russian «Firehose of Falsehood» Propaganda Model. URL: <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html> (дата звернення: 20.12.2025).

209. Realising the European Higher Education Area : Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education, Berlin, 19 September 2003. URL: https://ehea.info/media.ehea.info/file/2003_Berlin/28/4/2003_Berlin_Communique_English_577284.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

210. Regulation (EC) No 715/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on conditions for access to the natural gas transmission networks and repealing Regulation (EC) No 1775/2005 (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009R0715> (дата звернення: 11.05.2026).

211. Resolution 2166 (2014) / adopted by the Security Council at its 7221st meeting, on 21 July 2014. United Nations Security Council. URL: <https://docs.un.org/S/RES/2166%282014%29> (дата звернення: 11.05.2026).

212. Reuters. EU set to indefinitely freeze Russian assets, removing obstacle to Ukraine loan: 12 December 2025. URL: <https://www.reuters.com/business/finance/eu-set-indefinitely-freeze-russian-assets-removing-obstacle-ukraine-loan-2025-12-12/>. (дата звернення: 11.05.2026).

213. Reuters. EU, G7 weigh ban on maritime services for Russian oil exports, end price cap / By J. Payne, J. Saul and Maria Cheng. 5 December 2025. URL: <https://www.reuters.com/business/energy/eu-g7-weigh-ban-maritime-services-russian-oil-exports-end-price-cap-2025-12-05/> (дата звернення: 20.12.2025).

214. Riabchuk M. Ukrainians as Russia's Negative «Other» : History Comes Full Circle. *Communist and Post-Communist Studies*. 2016. Vol. 49, No. 1. P. 75–85. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0967067X15000628> (дата звернення: 11.05.2026)

215. Rid T. Active Measures : The Secret History of Disinformation and Political Warfare. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2020. 528 p.

216. Riley A. Nordstream : An Economic and Market Analysis of the North European Pipeline Project. Brussels : Centre for European Policy Studies, 2008. URL: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/peti20080129_economicanalysisriley_/PETI20080129_EconomicAnalysisRiley_en.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

217. Russia and the Common Space on Freedom, Security and Justice : study for the LIBE Committee. European Parliament, Directorate-General for Internal Policies, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs. 2013. URL:

https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/474394/IPOL-LIBE_ET%282012%29474394_EN.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

218. Russia. Fact Sheets on the European Union. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/177/russia> (дата звернення: 11.05.2026).

219. Russian gas imports: Council gives final green light to a stepwise ban: press release, 26 January 2026. Council of the European Union. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2026/01/26/russian-gas-imports-council-gives-final-greenlight-to-a-stepwise-ban/> (дата звернення: 09.05.2026).

220. Sanctions: adoption, review and procedure. Council of the European Union. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-adoption-review-procedure/> (дата звернення: 20.12.2025)

221. Sanctions against individuals, companies and organisations European Commission. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine/sanctions-against-individuals-companies-and-organisations_en (дата звернення: 20.12.2025).

222. Sanctions: EU adoption. European External Action Service (EEAS). URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/sanctions-eu-adoption_en (дата звернення: 20.12.2025)

223. Santa Maria da Feira European Council, 19 and 20 June 2000: Presidency Conclusions Council of the European Union. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00200-r1.en0.htm (дата звернення: 11.05.2026).

224. Sartori G. Concept Misformation in Comparative Politics. *American Political Science Review*. 1970. Vol. 64, No. 4. P. 1033–1053. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/concept-misformation-in-comparative-politics/D8BF3109460C6005B9C12FBC1B217489> (дата звернення: 04.05.2026).

225. Schelling T. C. *The Strategy of Conflict*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1960. 309 p.

226. Schmidt V. A. Discursive Institutionalism : The Explanatory Power of Ideas and Discourse. *Annual Review of Political Science*. 2008. Vol. 11. P. 303–326. URL: <https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev.polisci.11.060606.135342> (дата звернення: 04.05.2026).

227. Schuette R. *EU-Russia Relations : Interests and Values*. Paris : European Union Institute for Security Studies, 2004. 46 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/resrep12825> (дата звернення: 04.05.2026).

228. Security Council Report. Додаток : Шестипунктовий план врегулювання конфлікту в Грузії (серпень 2008 р.). URL: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/{65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9}/Georgia%20S2008583.pdf> (дата звернення: 11.05.2026).

229. Shared Vision, Common Action : A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. European External Action Service (EEAS). URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

230. Sherr J. *Hard Diplomacy and Soft Coercion : Russia's Influence Abroad*. London : Chatham House, 2013. 152 p.

231. Sinovets P. From Stalin to Putin : Russian Strategic Culture in the XXI Century, Its Continuity and Change. *Philosophy Study*. 2016. Vol. 6, No. 7. P. 417–

423. URL: <https://odcnp.com.ua/images/pdf/russia-strategic-culture.pdf>
(дата звернення: 04.05.2026).

232. Smith H. European Union Foreign Policy : What It Is and What It Does. 2nd ed. London : Pluto Press, 2014. 320 p.

233. Smith K. E. European Union Foreign Policy in a Changing World. 2nd ed. Cambridge : Polity Press, 2008. 312 p.

234. Statement by President von der Leyen at the European Council press conference. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_25_3134 (дата звернення: 11.05.2026).

235. Stern J. The Russian-Ukrainian Gas Crisis of January 2006. Oxford : Oxford Institute for Energy Studies, 2006. URL: <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/01/Jan2006-RussiaUkraineGasCrisis-JonathanStern.pdf> (дата звернення: 11.05.2026).

236. Stewart S. EU–Russia Relations : Between Conflict and Cooperation. Berlin : Stiftung Wissenschaft und Politik, 2009. URL: https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2009_RP11_stw_ks.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

237. Strengthened Code of Practice on Disinformation. 2022. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2022-strengthened-code-practice-disinformation> (дата звернення: 11.05.2026).

238. The EU sanctions process explained : infographic Council of the European Union. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-sanctions/> (дата звернення: 20.12.2025).

239. The Guardian. EU leaders urged to use frozen Russian assets to fund Ukraine defence : 18 December 2025. URL: <https://www.theguardian.com/world/2025/dec/18/eu-frozen-russian-assets-fund-ukraine-defence>. (дата звернення: 11.05.2026).

240. The Institute for Strategic Dialogue (ISD). URL: <https://www.isdglobal.org/our-expertise/information-warfare-and-online-manipulation/> (дата звернення: 11.05.2026).

241. The protection of Article 2 TEU values in the EU. Fact Sheets on the European Union. European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/146/the-protection-of-article-2-teu-values-in-the-eu> (дата звернення: 11.05.2026).

242. The TACIS Programme annual report 1996. URL: <https://surl.li/tqtawx> (дата звернення: 11.05.2026).

243. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts : signed 2 October 1997. *Official Journal of the European Communities*. 1997. С 340. Р. 1–144. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/ams/sign/eng> (дата звернення: 11.05.2026).

244. Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (Договір про звичайні збройні сили в Європі: від 19 листопада 1990 р.). OSCE. URL: <https://www.osce.org/library/14087> (дата звернення: 11.05.2026).

245. Treaty on European Union. Document 11992M/TXT. OJ C 191, 29.7.1992, pp. 1–112. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT> (дата звернення: 11.05.2026).

246. Treaty on European Union (consolidated version). Article 31. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016M031> (дата звернення: 20.12.2025).

247. Treaty on the Functioning of the European Union (consolidated version). Article 215. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016E215> (дата звернення: 20.12.2025).

248. Van Dijk T. A. Ideology : A Multidisciplinary Approach. London : SAGE Publications, 1998. 384 p.

249. Vienna Document 1994. Negotiations on Confidence- and Security-Building Measures. OSCE. URL: <https://www.osce.org/fsc/41270> (дата звернення: 11.05.2026).

250. Viginum (SGDSN, France). Summary of the Information Threat to the Paris 2024 Games. URL: https://www.sgdsn.gouv.fr/files/files/Publications/20240919_NP_SGDSN_VIGINUM_Summary%20information%20threat%20Paris2024Games_EN_0.pdf (дата звернення: 20.12.2025).

251. Waltz K. N. Theory of International Politics. Reading, MA : Addison-Wesley Publishing Company, 1979. 251 p.

252. Wendt A. Social Theory of International Politics. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 452 p.

253. Wilson A. Ukraine Crisis : What It Means for the West. New Haven ; London : Yale University Press, 2014. 248 p.

254. Wodak R., Meyer M. Methods of Critical Discourse Studies. 3rd ed. London : SAGE Publications, 2016. 272 p.